

चतुर्थः स्तवकः प्रारभ्यते

श्रीहरिः ॥ ग० ॥ अथ शरदृतौ कस्यांचिद्वेलायां
वियद्वलयविभूषणवरविमानाऽऽवलिवासिविला
सिवारविलासिनीविजृम्भितविविधवचनादिवि
लासबहलविश्रंखलोत्सवविस्मरणदक्षवलक्षप्र
तिमल्लवर्णविराजितवपुर्विभुर्विस्तृत्वरवदनद्युति
समुच्चयपरिचयपराजितताराराजान् स्वांगसौंद
र्यतरंगमालितरंगकदंबभंगीषुवनविवशीरुता
ऽनंगानवयवकोमलमनिर्जितनवनीतनिचयान्
भूषणमणिगणप्रभाप्रकर्षद्विगुणितप्रभापरंपराप्र
कलितान् लन्निहिताऽगस्त्यजन्मकारणतया सम
ग्रविरहसमुद्रशोषणसमर्थानपि प्रीतिपारावारल
लल्लहरीलीलालाभाऽतिशयाऽऽर्द्रान् ब्रजाधिपब्रज
सुंदरीजनब्रजान्यमुनाऽमृतमध्यवर्त्यावर्तगर्तनतिं
तकोकनदकुमुदकुवलयकल्हारेंदीवरनिकरनिर्झ
रन्मकरंदसंदोहाऽऽसवक्षीवषडंघ्रिगणझंकारसह
चरनिकुंजपुंजमंडनशिखंडिमंडलहंसकारंडवको
किलाशुकसारिकाप्रभृतिमंजुसिंजितमुखरितदि

द्भुखे विशंकटतटविकीर्णस्वच्छाऽच्छमुक्तामणिप्र
तिमवालुकामिलितनिशाकरकरप्रकराऽतिधव
लिते वृंदावने वनजावलिबिलसद्विशालवक्षः
स्थलललितः श्रीकृष्णो रंतुं सुवंशोद्भवाः सुवंशो
द्भवाऽऽह्वानमंतरा नाऽऽगच्छंतीति विचिंत्य स्व
मुखनिहितसुवंशोद्भववेषुस्वनितैस्तानाकारयामा
स ॥ १ ॥

॥ श्रीकृष्णायनमः ॥ अथ भगवतो रासक्रीडां वर्णयिष्यन् आदौ
वेणुवादनेन गोपीनामाह्वानं वर्णयति ॥ अथेत्यादिनागद्येन ॥ अ
थ वरुणदृताऽऽहतनंदप्रत्यानयनानंतरं शरदृतौ कस्यां चित् अ-
निर्वाच्यायां वेलायां श्रीकृष्णः वृंदावने तान् पूर्वं रमणवरप्रदाने
नाऽनुगृहीतकुमारीयूथप्रभृतीन् ॥ ब्रजाऽधिपेति ॥ ब्रजाऽधिपस्य नं-
दस्य यो ब्रजो देशस्तत्संबन्धिनो ये सुंदरीजनब्रजा गोपिकालो-
कसमूहास्तान् सुवंशोद्भवाः उत्तमकुलोत्पन्नाः सुवंशोद्भवाऽऽह्वान-
मंतरा उत्तमवंशोत्पन्नाकर्तृकाऽऽकारणं विना नाऽऽगच्छंतीति लौ-
किकीं प्रसिद्धिं विचिंत्येव स्वमुखनिहित उत्तमवंशोद्भव उत्तम-
कुलोत्पन्नः वस्तुतस्तु उत्तमवेषूद्भवो यो वेणुमुरलिका तस्य स्वनितैः
आकारयामास ॥ आकारणे प्रयोजनारंतुमिति ॥ तैः समूहैः सह
विहर्तुमित्यर्थः ॥ क्रीदशः कृष्णः ॥ वियदिता ॥ वियद्वलयस्य आकाश-
मंडलस्य बिभूषणान्यलंकारभूतानि यानि वरविमानानि श्रेष्ठवि-
मानानि तेषां या आवलिस्तस्यां वसतिं तच्छीला ये विलासिनोदे-
वावारविलासिन्योऽस्मरसश्च तेषां उभयेषां विजृम्भिताविस्तृता ये विवि

धवचनादिविलासासैर्बहलो विश्वखलश्च निरर्गलो य उत्सवस्तस्य स्मारणे दक्षं दर्शनमात्रेण विस्मृतिजनने निपुणं तच्चतद्वलक्षप्रतिम-
लेन श्वेतप्रतिस्पर्धिना वर्णेन श्यामवर्णेन विराजितं शोभमानं च
वपुः शरीरं यस्य एवंविधः॥एतेन भगवद्रूपस्य जगन्मोहकत्वं ध्वनि-
ता॥तथा ॥ विभुर्व्यापकः॥एतेन सकलाऽतर्थाभितया स्वैकतानगो-
पीमनोनिष्ठरिरसाज्ञानवत्ता बोधिता ॥ तथा ॥ वनजाऽवलीति ॥
वनजाऽवल्या कमलमालया विलसन् शोभमानं विशालं यद्ब-
क्षःस्थलं तेन ललितः॥कीदृशान् ब्रजाधिपव्रजसुन्दरीजनव्रजान् ॥
विस्मृत्येति ॥ विस्मृत्यः सर्वतः प्रसरणशीलो यो वदनयुतिसमु-
च्चयो मुखकान्तिसमूहस्तस्य यः परिचयः सार्वदिकः संबंधस्तेन
पराजितस्ताराराजश्वंद्रो यैस्ते तथाविधान् ॥ तथा ॥ स्वांगेति ॥
स्वांगसंबंधियत्सौंदर्यं तदेव अपरिमितत्वान्तरंगमाली समुद्रस्तस्य
यः तरंगाणां संचारिभावादिरूपाणां कदंबस्तस्य या गंगी वि-
च्छित्तिविशेषः तस्यां यत्प्लवनं तरणं तेन विवशीकृतो विवहली-
कृतोऽनंगो मदनो यैस्तथाविधान् ॥ स्वसौंदर्येणाऽनंगस्याऽपि मो-
हजनकान् किंपुनस्सांगानामित्यर्थः ॥ तथा ॥ अवयवेति ॥ स्फु-
टं ॥ नवनीतगोलकनिष्ठकोमलिमाऽधिककोमलिमशाल्यवयवा-
नित्यर्थः ॥ एतेन स्निग्धत्वं गौरत्वं च ध्वनितं ॥ तथा ॥ भूषणेति॥
भूषणमणिगणसंबंधी यः प्रभाप्रकर्षः प्रभातिशयस्तेन द्विगुणि-
ता द्वैगुण्यरूपाऽतिशयं प्रापिता या प्रभापरंपरा स्वाभाविकी स्व-
शरीरतेजःपरंपरा तथा प्रकलितान् युक्तान्॥एतेन भूषणान्यंतरा-
ऽपि स्वाभाविकशोभाशालित्वान्मनोहरत्वं ध्वनितं ॥ तथा॥लदि-
ति ॥ हस्तु लदयेषु निहितानि अगस्त्यजन्मकारणानि घटाः सा-

ध्यवसानलक्षणया स्तनाः यैस्तेषां भावस्तत्ता तथा हेतुना ॥ स-
मयेति ॥ समयो यो विरहसमुद्रस्तस्य शोषणे समर्थानपि ॥ प्री-
तीति ॥ प्रीतिरेव पारावारः समुद्रस्तस्य ललंत्यो विलसंत्यो या
लहुर्यो व्यभिचारिभावादिरूपास्तासां या लीला एकोपमर्दनपु-
रस्सरमपरलहुर्युद्भवनरूपास्तासां यो लाभाऽतिशयस्तेनाऽऽर्द्राद् ॥
समुद्रशोषणसमर्थानपि समुद्रतरंगाऽऽर्द्रानित्येतावता विरोधः ॥
विरहतादात्म्यापन्नसमुद्रशोषकत्वेऽपि प्रीतितादात्म्यापन्नसमुद्र-
वर्द्धकत्वं न विरुद्धमिति परिहारः ॥ अत्र समुद्रशोषकत्वस्याऽ-
गस्त्येव सुप्रसिद्धत्वेऽपि कार्यस्य कारणानुरूपत्वनियमदर्शनात्त-
त्कारणे घटेऽपि समुद्रशोषकत्वसंभावनयेयमुक्तिः॥ कीदृशे वने ॥
यमुनेति ॥ यमुनाया यदमृतं जलं तस्य मध्यवर्तिनो ये आवर्त-
गताः जलभ्रमरंध्राणि तैर्नितितानि यानि कोकनदकुमुदकुवलय-
कल्हार्दं दीवराणि कोकनदंरक्तोत्पलं कुमुदंश्वेतकमलं कुवलयंरा-
त्रिविकासि कल्हार्संख्याविकासि इंदीवरं नीलकमलं तेषां यो-
निकरः समूहस्तस्मान्निर्झरं प्रवहन् यो मकरंदसंदोह स्सएव
मादकत्वान्मधुरत्वाच्च आसव ऐक्षवं मयं तेन क्षीवा मत्ता ये प-
इंद्रयो भ्रमरास्तेषां यो गणस्तस्य ये झंकारास्तेषां सहचरा
णि यानि कुंजपुंजमंडनभूतानां लतागृहसमूहभूषणभूतानां
शिरखंडिमंडलहंसकारंडवकोकिलाशुकसारिकाप्रभृतिपक्षिविशे-
षाणां मंजूनि सिंजितानि स्वस्वजातीयकेकादिशब्दरूपा-
णि तैर्मुखारितानि दिङ्मुखानि यस्मिन्नेवंभूते ॥ अत्र शिरखंड्या-
दीनां भूषणत्वोक्त्या तच्छब्दस्य सिंजितत्वेन कथनं युक्तमेव ॥
तथा ॥ विशंकटेति॥विशंकटं विस्तीर्णं यत्तटं यमुनातीरं तत्र वि-

कीर्णां स्वच्छा निर्मला अच्छमुक्तामणिप्रतिमा चाकचक्यादि-
मत्तया निर्मलमौक्तिकसदृशी या बालुका तस्यां मिलिता मि-
श्रतामापन्ना ये निशाकरकरप्रकराश्चंद्रकिरणसमूहास्तैरतिधव-
लिते ऽतिशुभ्रीकृते ॥ १ ॥

प० ॥ अनंगोऽपि त्वभूत्सांगः सिक्तायास्सीधुना
ऽधुना ॥ वंशिकाया स्वनैः स्सन्यक् पितुरादेशक
ध्रुवं ॥ १ ॥

अनंगइति॥अधुना सीधुना श्रीकृष्णाऽधराऽमृतेन सिक्ताया वंशिका-
याः स्वयमचेतनाया अपि स्वनैर्ध्वनिभिः अनंगोऽपि स्वतोऽंगरहि-
तोऽपि हियस्मात् सांगः अभूत् ॥ सांगवत्कार्यकारीजात इति
अथवा वंशध्वनिश्रवणसमकालमेव गोपिकानामंगेषु प्रादुर्भूतत्वा
त्तदंगैः सांगो जात इत्यर्थः ॥ तत्तस्माद्धेतोः ध्रुवं निश्चितं पितुः
श्रीकृष्णस्य सम्यक् आदेशकत्वं आज्ञाकारीच अभूत् ॥ वंशि-
काध्वनिभिरुज्जीवितो मदनो झटिति गोपीनां शरीरं प्रविश्य ज-
गवत्समीपं गंतुं ताः प्रेरितवानित्येव पितुराज्ञाकरणं तस्येति भा-
वः ॥ यद्वा हि यस्मात्पितुरादेशकत्वं जगवत्समीपे शीघ्रगमनार्थं
गोपिकाप्रेरणेन श्रीकृष्णाऽऽज्ञानुवर्ती तस्माद्धेतोः स्वयमनंगोऽपि
सीधुना सिक्ताया वंशिकायाः स्वनैः सांगः अभूत् ॥ पितुः
श्रीकृष्णस्याऽऽज्ञाकरणजन्यपुण्येन अंगहीनोऽपि सांगो जात इ-
ति भावः ॥ १ ॥

ग० ॥ ततस्तच्छ्रवणसंजाततदुद्रेकाऽतिरेकविव
शीभूताशयाः सौंदर्यसंपत्स्मयवशादिव विपर्य

भृतांऽवरभूषाविशेषितदेहद्युतयः कृष्णावेशित
मतयः सवित्तभ्रातृकमित्तप्रभृतिरुतरोधसेतुति
रस्करणमहानद्यः सद्यः सकामा अपि गृहे नि
ष्कामा वामाअपि रासोत्सवकेलिषु दक्षिणास्त
क्ष्णं सर्वलक्षितोद्यमा अपि परस्परमलक्षितो
द्यमाः सर्वा अपि समा व्रजवध्वस्त्यक्तसाध्वसा
माधवदर्शनायाऽध्वनि गृहाद्वहिर्निश्चक्रमुः ॥ २ ॥

ततइति ॥ ततो वेणुध्वनिश्रवणानंतरं व्रजवध्वस्त्यक्तसाध्वसास्त्य-
क्तभयाः सत्यः माधवदर्शनाय श्रीकृष्णं द्रष्टुं ॥ तुमर्याच्चेति चतु-
र्थी॥गृहाद्वहिरध्वनि मार्गे यद्वा ध्वनिरहितं परस्परमाकारणादिश-
ब्दरहितं यथास्यात्तथेति क्रियाविशेषणं ॥ आजगमुरन्योन्यमल-
क्षितोद्यमा इति शुकोक्तेः ॥ यद्वा अध्वनि मार्गे त्यक्तसाध्वसा इ-
त्यन्वयः ॥ निश्चक्रमुः ॥ कीदृश्यो व्रजवध्वः ॥ तदिति ॥ तस्य वे-
णुध्वनेर्यच्छ्रवणं तेन संजातो यस्तस्य कामस्योद्रेक आभिर्भा-
वस्तस्याऽतिरेक आधिक्यं तेन विवशीभूताः अस्वाधीनीभूता
आशया अंतःकरणानि यासां ताः ॥ तथा ॥ सौंदर्येति॥सौंदर्यसं-
पदो यः स्मयो गर्वस्तस्य वशादाधीनत्वादिवेत्युल्लेखा ॥ विपर्य-
गिति ॥ विपर्यक् विपरीतं यथातथा धृता या अवरभूषाः बन्धा-
ऽभरणानि तैर्विशेषिता देहद्युतयो यासां ताः ॥ विलक्षणसौंदर्य-
वतीनामस्माकं कथमपि धृतैर्भूषणादिभिः शोभैवेति मुख्येव वि-
परीतधृतैरपि तैर्विशिष्टद्युतिशालिदेहा इत्यर्थः ॥ तथा ॥ कृष्णे
आसमंताद्वेशिता निवेशिता मतयो याजिस्ताः ॥ अतएव ॥ स-

विचित्रि ॥ सवितारः पितरः भ्रातरो बंधवः कमितारः पतयः एते-
षां द्वंद्वे एते प्रभृतयो येषां तैः कृतो यो रोधः प्रतिबंधः स एव
सेतुस्तस्य तिरस्करणे महानद्यः तत्सदृश्यः ॥ महानद्यो हि प्रवृद्धे-
न स्वप्रवाहेण सेतुभंजनं कुर्वतीति प्रसिद्धं तथेमा अपि कामप्र-
वाहप्रवृद्ध्या पित्रादिकृतं निवारणं नगणयंति स्मेत्यर्थः ॥ तथा ॥
सद्य इति ॥ सद्यस्तत्कालं वेणुध्वनिश्रवणसमकालमेवेति यावत् ॥
सकामा अपि कामसहिता अपि गृहे विषये निष्कामाः कामर-
हिता इति विरोधः ॥ परिहारस्तु गृहविषये गृहेत्युपलक्षणं गृहा-
दिविषये निष्कामाः भगवदेकतानमनस्कत्वेन गृहादिविषयकाऽ-
भिलाषशून्याः ॥ तथा ॥ वामाः सुंदर्यः अपि पुनः रासोत्सवके-
लिषु दक्षिणाः रासोत्सवक्रीडासु कुशलाः ॥ वामानां सव्यानां
दक्षिणात्वमिति विरोधः ॥ उक्तार्थेन परिहारः ॥ तथा ॥ तत्क्षण-
मिति ॥ गमनसमये सर्वैर्लक्षितोद्यमा ज्ञातोद्योगाः ॥ सर्वैर्लक्षि-
तोद्यमा अपि अलक्षितोद्यमा इति विरोधः ॥ परिहारस्तु परस्पर-
मन्योन्यमलक्षित उद्यमो ऽन्योऽन्याह्वानादियत्नो यासां ता इ-
ति ॥ वंशीरवश्रवणमात्रेण विवशाः सत्योऽन्योऽन्यबोधनाऽननु-
संधानेनैव निर्गंतुमुद्यता इति भावः ॥ तथा ॥ सर्वा इति ॥ सर्वौ
विष्णुः सोऽस्यासां रंतव्यत्वेनेति सर्वाः ॥ अर्श आद्यच् ॥ एवंवि-
धा अपि समाः मया लक्ष्या सहिताः समाः स्वयं विष्णुरूपा इ-
ति विरोधाभासः ॥ परिहारस्तु सर्वाः संपूर्णाः समाः रूपादिना
परस्परं तुल्याः यद्वा सर्वासां श्रुतिरूपत्वेन गौणमुख्यभावाऽभावान्
तुल्यरूपाः ॥ २ ॥

प० ॥ चलनरभसवलगात्पीनरम्योत्कुचास्ता रुचि
रवरसुचंचनूपुराद्युत्वनैस्तैः ॥ कृतमुखरतराध्वास्तं
मुदा गोकुलेंदुं मदनदमनदक्षं प्रापुरानंदसांद्रं ॥ २ ॥

चलनेति ॥ ता गोप्यः तं लोकवेदप्रसिद्धं गोकुलेंदुं गोकुलस्थेदुरिव
गोकुलेंदुः आल्हादजनकत्वात् एवंविधं श्रीकृष्णं मुदा हर्षेण प्रापुः ॥
मुदेत्यनेन कृष्णदर्शनीत्युक्त्यान्मार्गे गमनप्रयुक्तश्रमाऽपरिज्ञा-
नं सूचितं ॥ कीदृश्यो गोप्यः ॥ चलनरभसेति ॥ चलनस्य यो रभसो
वेगः ॥ रभसोवे गह्वर्ययोरिति मेदिनीकोशात् ॥ तेन बलगंतश्चलंतः
पीनाः पुष्टाः रम्या रमणीया उन्नताः कुचा यासां तास्तथावि-
धाः ॥ तथा ॥ रुचिरेत्यादि ॥ तैः प्रसिद्धैः रुचिरवराः अतिरुचि-
राः सुचंचंतः सुष्ठु प्रकाशमाना ये नूपुरादयस्तेषां ये उत्सवनाः उ-
त्कृष्टध्वनयस्तैः ॥ कृतेति ॥ कृतः मुखरतरः अध्वा मार्गो यात्रि-
स्ताः ॥ डायुभाभ्यामन्यतरस्यामिति डाप् ॥ कीदृशं गोकुलेंदुं ॥
मदनदमने स्वकीयरूपसंपत्त्या कामदमने दक्षं ॥ तथा ॥ आनं-
दसांद्रं आनंदघनं ॥ मालिनी वृत्तं ॥ २ ॥

दृष्ट्वा ऽऽगतं व्रजसुयौवतमाह कृष्णो लीलेक्षणो
न्मथितमानसमात्मपार्श्वं ॥ मंदस्मितप्रसृतदंतं रु-
चिप्रमिश्रशोणाधरच्छवितिरस्कृतचंद्र इत्थं ॥ ३ ॥

दृष्ट्वेति ॥ कृष्णः व्रजसुयौवतं व्रजसंबंधिशोभनयुवतिसमूहं ॥ आ-
त्मपार्श्वमागतं दृष्ट्वा इत्थं वक्ष्यमाणप्रकोरेणाह ॥ कीदृशः कृ-
ष्णः ॥ मंदस्मितेति ॥ मंदस्मितेन प्रसृता या दंतानां रुचिः प्रभा त-
या प्रकर्षेण मिश्रा या शोणाधरच्छवितस्तया तिरस्कृतश्चंद्रो ऽर्था-

दुदयकालिको येनैवंविधः ॥ इहाऽधरस्य स्मितदंतरुच्योः संपर्के-
ण श्वेतमबाहुल्यास्वाभाविकारुणिम्ना चौदयिकचंद्रतिरस्कृ-
त्वं युक्तमिति भावः ॥ एतेन मंदस्मितपूर्वकभाषणेन तासामभि-
प्रायपरीक्षणमेवाऽभिप्रेतं न निवर्तनमिति सूचितं ॥ कीदृशं ब्र-
जमुच्यैवतं ॥ लीलेक्षणेति ॥ लीलाविशिष्टं यदीक्षणं कटाक्षादि-
पूर्वकमवलोकनं तेनोन्मथितं मानसं अर्थाद्भगवतो येनैवंविधं ॥
अथवा इदं क्रियाविशेषणं ॥ लीलेक्षणोन्मथितमानसं यथा स्या-
त्तथा ऽहेत्यन्वयः ॥ अस्मिन्पक्षे लीलेक्षणं भगवतः मानसं च
गोपीनां ॥ वसंततिलका वृत्तं ॥ ३ ॥

शृणुत ननु सुचंद्रिश्रुतिं तैः कराग्रैर्नलिनविट
पिपुष्पोत्थै रसुगंधै रसुसांद्रम् ॥ पुलिनरुचिरेणु
च्छद्मना स्मेरयुक्तं विपुलवनमहो वै दृष्टमेतत् प्रि-
याः किं ॥ ४ ॥

कृष्णो यदुक्तवांस्तदाह ॥ शृणुतेति ॥ अहो इति संबोधने ॥ अहो प्रियाः
हे गोप्यः यूयं शृणुत ननु अर्थान्मदुक्तं शृणुतेव ॥ अवधारणार्थकननु-
शब्देन मदुक्तश्रवणे ऽनास्था न विधेयेति सूचितं ॥ यद्वा नन्वित्यनुन-
ये युष्माभिरेतद्विपुलवनं विशालमरण्यं दृष्टं किं ॥ कीदृशं ॥ तैर्ज-
गदात्हादकत्वेन प्रसिद्धैः सुचंद्रैः शोभनैश्चंद्रसंबन्धिभिः कराग्रै-
श्रुतिं ॥ कराणां घनस्पर्शं हि मालिन्योत्पत्त्या शोभावैककल्पं
स्यादतः सुष्ठुक्तं कराग्रैरिति ॥ तथा ॥ नलिनेत्यादि ॥ नलिनानि
कमलानि विटपिनां दृक्षाणां पुष्पाणि च तदुत्थैस्तदुत्पन्नैः
सुगंधैः सुसांद्रं ॥ सुसांद्रेत्यत्र सुशब्देन नित्यमीदृगंधस्य सत्ता सूचि-

ता ॥ एताभ्यां विशेषणाभ्यां मुपलक्षणतया यावदुद्धीपकसाम-
ग्रीविशिष्टत्वं बोधितं ॥ तथा ॥ पुलिनेति ॥ वै निश्चयेन पुलिन-
संबन्धिसुंदरेणुमिषेण स्मेरयुक्तं हास्ययुक्तं ॥ अनेन स्वगृहादिप-
रित्यागपूर्वकं निशायां भवतीनामागमनं दृष्ट्वा वनमप्येतद्युष्मान्ह-
सतीति सूचितं ॥ मालिनी वृत्तं ॥ ४ ॥

घोरा पशुव्रातनिषेवणेन रात्रिर्वनं चेति तथा
प्रयांतु ॥ वेदमानि मदर्शनपूर्णकामाः पश्यंति मा-
गं पतयो हि वामाः ॥ ५ ॥

घोरेति ॥ हेवामाः भवत्यइतिशेषः पशुव्रातनिषेवणेन क्रूरव्याघ्रा-
दिसत्वसमूहानां निषेवणेन रात्रिघोरा भयानिका वनं च तथा
भयानकं इति हेतोः वेदमानि स्वगृहाणि प्रयांतु ॥ गृहगमने
कारणांतरमाह ॥ पश्यंतीति ॥ हि यतः पतयः अर्थाद्युष्माकं भ-
तीरः मार्गं पश्यंति ॥ ननु तर्ह्यस्माभिरागत्य किमभीष्टं संपादित-
मित्याशंकानिवर्तनाय तासां विशेषणमाह ॥ मदिति ॥ स्पष्टं ॥
एतावतैव भवतीनामागमनप्रयोजनसिद्धिर्जातेति भावः ॥ इंद्रव-
ज्जा वृत्तं ॥ ५ ॥

ग० ॥ एवं विप्रियमिव प्रेषवदनसुधारश्मिनिः
सृतवचनोच्चयमाश्रुत्य विषण्णमनसो ग्लपितल-
पनशुष्यत्सीधुशुभ्रिताधरविंबा दंतद्युत्यधरितदा
ढिमवीजनिचुरंवाः प्रस्वेदपृषदाकुलैर्मुखैरमंदम
करंदभरितारगविंदसंदोहं तिरस्कुर्वत्यश्ररणतरुणा

ऽर्णोजनखवसुवसूचयेन वसुमतीमपि वसुमतीं
कुर्वत्यस्तैस्तामुल्लिखंत्यो नयनेदीवरेभ्योऽजनमस्त
णिताऽश्रुस्रोतश्छलेन शृंगाररसमिव वर्षत्यस्तेन
कुचकुड्मलेभ्यो पुष्टणांगरागपंकमपि क्षालयंत्य
रसजातीयवात्सल्यादिव करकमलैः प्रमृष्टनेत्रश
तपत्राः शिथिलितललितगात्रा ईषन्मंदाक्षमंदा
क्ष्यो मृगाक्ष्यो मंदाक्षरं तक्ष्णमिदमूचुः ॥ ३ ॥

एवमिति ॥ एवं पूर्वोक्तप्रकारेण ॥ प्रेष्ठेति ॥ प्रेष्ठस्य प्रियतमस्य श्री-
रुणस्य यद्वदनं तदेव सुधारदिमश्वदंस्तस्मान्निःसृतो यो वचनो-
च्चयस्तं विप्रियमिव ॥ तासां भ्रमदाढ्यार्थमुच्चारितत्वेन परिणाम-
रमणीयत्वादिवशब्दप्रयोगः ॥ आश्रुत्य श्रुत्वा तक्ष्णं विषण्णम-
नसः खिन्नांतःकरणाः मृगाक्ष्यो गोप्यः मंदाक्षरं लज्जादिवशाद-
ल्पस्वरोच्चारिताक्षरं यथा स्यात्तथा इदं वक्ष्यमाणमूचुः ॥ कीदृ-
श्योमृगाक्ष्यः ॥ ग्लपितेति ॥ ग्लपितानि ग्लानि प्राप्तानि लपनानि
मुखानियासां ताः शुष्यत्सीधु अमृतं येषु तानि शुष्यत्सीधूनि अतए-
वशुभ्रितानि अधरविवाति यासां ताः ग्लपितलपनाश्च ताः शुष्य-
त्सीधुशुभ्रिताधरविवातश्चैवंविधाः ॥ तथा ॥ दंतद्युतीति ॥ दंतद्युत्या
अधरितास्तिरस्कृता दाडिमबीजानां निकुरंवाः समूहा याभिस्ताः
अधराऽरुणिमतांबूलादिसंपदीवमुक्तिः ॥ तथा ॥ प्रस्वेदेति ॥ प्र-
स्वेदस्य यानि पृषंति विद्वदसैराकुलानि व्याप्तानि तथाविधैर्मुखैः
अमंदमकरंदेति ॥ अनल्पमकरंदपूरितकमलसमूहं तिरस्कुर्वत्यः ॥
तथा ॥ चरणेति ॥ चरणास्तरुणाऽर्णोजानीव तरुणकमलानीवेति

चरणतरुणाऽर्णोजानि कमलसदृशाश्चरणास्तत्संबन्धिनो नरबा एव
वसूनि मणयस्तेषां ये वसवः किरणारसेषां य उच्चयः समूहस्तेन ॥
स्वयं वसुमतीमपि वसुमतीं वसवो रुचः संति यस्यां सा वसुमती
तां कांतितमतीं कुर्वत्यः ॥ वसुर्हृदेऽग्री रश्मौ च वसु तोये धने मणा-
वितिविश्वः ॥ वसुर्ना देवभेदाऽग्निनायोक्त्वकराजस्विति मेदिनी च ॥
तथा ॥ तैरिति ॥ तैश्चरणनखैस्तां पृथ्वीमुल्लिखंत्यः ॥ तथा ॥ नयने-
दीवरेभ्यः ॥ अंजनेति ॥ अंजनेन कज्जलेन मस्तणितं मिश्रं यदश्रु-
स्रोतः अश्रुप्रवाहस्तच्छलेन तन्मिषेण शृंगाररसमिव वर्षत्यः शृंगा-
ररसस्य रुष्णवर्णत्वं रसशास्त्रे प्रसिद्धं ॥ तथा ॥ तेनेति ॥ अश्रुप्र-
वाहेण कुचकुड्मलेभ्यः सकाशात् ॥ पुष्टणेति ॥ पुष्टणं कुंकुमं ॥
काश्मीरजन्म पुष्टणं वर्णं लोहितचंदनं ॥ बालहीकं कुंकुममिति
हैमः ॥ तस्य योऽगरागपंकस्तमपि क्षालयंत्यः ॥ एतेनाऽश्रुबाहुल्यं
सूचितं ॥ अन्यथा क्षालनानुपपत्तेः ॥ तथा ॥ सजातीयेति ॥ क-
रकमलैः कर्तृभिः सजातीयवात्सल्यादिव प्रमृष्टानि नेत्रशतपत्रा-
णि नयनकुशेशयानि यासां ताः ॥ करनेत्रयोः, कमलतादात्म्येन
साजात्यं ॥ तथा ॥ शिथिलितेति ॥ शिथिलितानि ललितानि
रमणीयानि चगात्राणि यासां ताः ॥ अत्र शैथिल्येऽपि लालित्योक्त्या
तासांस्वभावरमणीयत्वस्याऽव्यभिचारित्वं सूचितं ॥ तथा ॥ ईषदिति ॥
ईषत् मंदाक्षेण किंचिल्लज्जया मंदानि स्वकार्यकरणे अपटूनि
अक्षीणि यासां ताः ॥ मंदाक्षं ज्ही क्षपा व्रीडा ॥ मूढाख्याऽपटुनिर्भाष्या
मंदाः स्युरिति चाऽमरः ॥ लज्जा चाऽत्र एतत्कृतवेणुरवश्रवणादस्य-
मणाभिप्रायमवगत्य निःशंकतया ऽऽगतवतीष्विदानीमीदृशवचनर-
चनाऽनुमीयमानाऽन्यादृशां ऽऽतराभिप्रायेणाऽनेन स्वस्य साधुत्वं

प्रकाशयता सोपहासमस्मासु व्यभिचारवत्वमारोपितमिति विचार-
प्रयुक्ता लज्जा ॥ तस्यां च पूर्वं भगवद्वत्तवरानुरोधेन तादृशविश्वा-
सदाढ्यादीषत्वम् ॥ ३ ॥

प० ॥ प्रेष्ठस्य ते मुखसुधांऽश्रुसमुत्थिता वागस्म
न्मनोरथतरुग्लपनोद्यताऽभूत् ॥ चित्रं तदेव ननु
वस्तुनिसर्गधर्मो यदैपरीत्यमगमद्वदां वरिष्ठ ॥
॥ ६ ॥

यदचुस्तदाहा॥प्रेष्ठस्येति॥प्रेष्ठस्य प्रियतमस्य तेतवा॥मुखेति॥मुखमेव
सुधांशुश्चंद्रस्तस्मात्समुत्थिता वाक्॥ अस्मदिति॥ अस्माकं ये म-
नोरथाः अर्थाद्रवता समं रमणविषयकास्तएव तरवो वक्षस्तेषां
यत् ग्लपनं ग्लानिकरणं तद्विषये उद्यता उद्युक्ता अभूत् अत्र
मनोरथानां वैराग्यादिव्यभिचारिभावैरुच्छिद्यमानत्वेऽपि पुनःपु-
नः स्वतएव प्ररोहशालित्वेन तरुतादात्म्यं युज्यतएव ॥ तदेव चित्रं
वैचित्र्यमेव हेतुप्रदर्शनेन द्रढयति ॥ नन्विति ॥ यद्यस्माद्धेतोः ॥
नन्वितिसंबोधने ॥ हेवदतां वरिष्ठ वस्तुनिसर्गधर्मः वस्तुस्वभाव-
सिद्धो धर्मः वैपरीत्यं अगमत् ॥ अयंभावः ॥ मुखस्य सुधांशुता-
दात्म्ये तन्निःसृताया वाचो ऽर्थादन्तरूपत्वं तथाच चंद्रनिष्पन्न-
सुधाया वक्षणां जीवनकरणं स्वाभाविको धर्मः ओषधीशत्वा-
त्सुधांशोः इदानीं च प्रियतमस्य वदतां वरिष्ठस्याऽपि ते मुखता-
दात्म्यापन्नसुधांशुनिःसृतवागमृतेनाऽस्मन्मनोरथाख्यवृक्षग्लपने स
स्वाभाविको वस्तुधर्मो विपरीतो जात इत्याश्चर्यमिति ॥ वसंत-
तिलका वृत्तं ॥ ६ ॥

हरिरित्यभिधानं ते युक्तं मनसाऽनुभूयते भूयः ॥
त्वत्प्रातिपाशवद्वा व्रजं व्रजामः कथं व्रजेश वद
॥ ७ ॥

किंच त्वया गंतव्यमित्युक्तेऽपि वयं गंतुमसमर्था इत्याहुः ॥ ह-
रिरिति॥हे व्रजेश श्रीलृण मनसा कर्त्ता अर्थादस्माकं ते हरिरि-
ति अभिधानं नाम युक्तं हरतीति हरिरित्यर्थेन संगतं भूयो बहु-
तरं अनुभूयते ॥ एवं च वंशीवादनपुरःसरमस्मन्मनोहरणाद्भुतमन-
स्काभिरस्माभिर्गंतुं नशक्यते इति भावः ॥ एवं तर्हि मनो मय्येव
निवेश्य तनुमात्रेण गृहं गंतव्यमिति चेत्तदपि न घटत इत्याहुः ॥
त्वदिति ॥ वयमिति शेषः त्वत्प्रातिपाशवद्वाः वयं व्रजं कथं व्र-
जाम इति वद ॥ नहि बद्धेन मोचनं विनाऽन्यत्र गंतुं शक्यते इ-
ति भावः ॥ व्रजेशेति संबोधनेन व्रजेशितुस्तवाऽत्र स्थितौ
सत्यामस्माभित्तत्र गत्वा किं कर्तव्यं ॥ किंच ॥ व्रजंतीति व्रजा
गमनकर्तारस्तेषामीशो व्रजेश इति व्युत्पत्त्या गमनपरिश्र-
माऽभिज्ञेन त्वया वक्तव्यमस्माभिरैतावत्पर्यंतमागत्य श्रान्ताभिः
कथं गंतव्यमिति च ध्वनितं ॥ ७ ॥

त्वत्पादपंकजमरंदमिलिंद एतच्चेतश्चलं तदपि नो
चलितुं क्षमं तत् ॥ किंच त्वदीयवदनामलसारसो
त्थसीधुप्रलुब्धमधुना समभूव्रजेश ॥ ८ ॥

त्वदिति ॥ हे व्रजेश यद्यपि एतदस्मत्संबन्धि चेतः अंतःकरणं चलं
स्वभावात् चंचलमेव भवति तदपि तथापि ॥ त्वदिति ॥ तव यत्पा-
दपंकजं चरणकमलं तस्मिन् विषये मिल्दोद्भ्रमरभूतं अस्ति अ-

तः उच्चलितुं गंतुं क्षमं समर्थं ना॥मकरंदलोलुपस्य भ्रमरस्य मकरंदप-
रित्यागेनाऽन्यत्र गमनमसंभावितं प्रत्युत उत्तरोत्तराधिकनव्यनव्य-
मरंदलोलुपतया स तत्रैव तिष्ठति तद्वदेतदस्मन्मन इति भावः॥तदे-
वाहा॥किंचेति॥तत् भ्रमरतादात्म्यापन्नमस्मच्चेतः अधुना॥त्वदीयेति॥
त्वदीयं त्वत्संबंधि वदनमेवाऽमलं निर्दोषं सारसं सरसीरूढं तस्मादुत्थं
उत्पन्नं यत्सीधु अर्थात्त्वदधराऽमृतं तद्विषये प्रकर्षेण लुब्धं समभूत्॥
तथा च त्वदधराऽमृतलुब्धमेतत्तल्लभाभमेवाऽऽकांक्षति ननु गमनमि-
ति भावः ॥ अत्र पुनरपि ब्रजेशपदोक्त्या सर्वस्याऽपि ब्रजस्य त्व-
मेवैकः पतिरीशत्वाद्वक्षकश्चेति बोधनात् पतयो मार्गं पश्यंतीति
रात्रिर्वने भयंकरेति च पूर्वोक्तं गृहगमने कारणद्वयमपि दत्तोत्तरं
वेदितव्यं ॥ वसंततिलका वृत्तं ॥ ८ ॥

चांद्री सुधाऽप्यधरिता ऽधरसीधुना ते तस्माद्धरां
परिविहाय गता ऽगुणा सा ॥ नोचेकुतोऽमृतनि-
धिः कलया क्षयिणुस्तत्पोषितौषधिचयोऽधरवा-
रिकांक्षी ॥ ९ ॥

ननु मदधराऽमृते किमेतादृशं माहात्म्यं एतदपेक्षयाऽपि मधुरतर-
स्याऽमृतस्य चंद्रादौ विद्यमानत्वादिति चेत्तत्राऽऽहुः ॥ चांद्रीति ॥
हे श्रीकृष्ण चांद्री चंद्रसंबन्धिनी या सुधा अमृतं साऽपि यतस्ते
ऽधरसीधुना ऽधरिता तिरस्कृता अतएव अगुणा सती स्वीयपोष-
कत्वादिगुणरहिता सती धरां पृथ्वीं विहाय गता आसीत् ॥ लो-
केऽपि इतरपराभूतस्य गुणवतोऽपि गुणा नष्टप्राया भवन्ति इति

प्रसिद्धं ॥ एवं सति चंद्रसंबन्ध्यमृतस्य पृथ्व्यामुपलंभाऽभावात्तस्य-
पि तस्मिंस्त्वदधराऽमृतपराभूते तस्मिंस्तादृग्भाधुर्यादिगुणाऽनुपलं-
भात् तद्विषये अस्मन्मनो लुब्धं न भवतीति भावः ॥ इदमेव व्य-
तिरेकेण द्रष्टव्यं ॥ नोचेदिति ॥ पूर्वोक्तं नचेत् स्वयं अमृतनि-
धिरपि कुतो हेतोः कलया क्षयिणुः क्षयशीलः ॥ तथा ॥ तदि-
ति ॥ तेन चंद्रेण पोषितो य ओषधिचय स्स कुतो हेतोः ॥ अध-
रेति ॥ अधरं धरासंबन्धरहितं मेघसंबन्धीति यावत् एवंविधं यत्
वारि उदकं तदाकांक्षति तच्छीलः अस्तीतिशेषः ॥ तस्मात्त्वदधरा-
ऽमृतनिर्जितायाः सुधाया धरातो निर्गमनेन पोषकत्वादिगुणाऽ-
नुपलंभेन च चंद्रस्य प्रतिपक्षं क्षयशालित्वं तत्पोषितौषधानां मे-
घोदकाऽऽकांक्षा च जायते ॥ एवं चाऽच्चेतनानामप्योषधीनामधरा-
ऽमृताऽऽकांक्षा किमुत चेतनानामनुरक्तानामस्माकमिति भावः ॥
वसंततिलका वृत्तं ॥ ९ ॥

अयि प्राणप्रेष्ठ किं बहुना ॥ प० ॥ त्वदञ्जं मद्देहं
भवितुमुचितं नाऽन्यदिति सा हरेर्मत्वा लक्ष्मीर्त्यु-
पगतवतीतत्किल तदा ॥ सुगंभीरं दृष्ट्वा मुखशुभ-
कलानाथमनिशं त्वदीयं संद्रष्टुं वसतिमकरोत्तत्त-
दभुवि ॥ १० ॥

किंचाऽतिचपलाऽपि लक्ष्मीरविच्छेदेन भवन्मुखचंद्रदर्शनार्थं नि-
रंतरं भवद्भुदयएव वसति का कथाऽस्माकमित्यलं बहूक्तयेत्याहुः ॥
अयीति ॥ स्पष्टं ॥ त्वदञ्जमिति ॥ हे श्रीकृष्ण सा चगद्विलक्षण-
रूपादिसंपद्विशिष्टत्वेनप्रसिद्धाऽपि लक्ष्मीर्हरेर्हृदञ्जं त्वदयसंबन्धि

कमलं मद्देहं मद्देहं भवितुमुचितं अन्यत्वेति मत्वा किल निश्चि-
त्य किल उपगतवती प्राप्ता सती तदा तस्मिन्समये तत्पृथक् सुगंभीरं
अतिगहनं दृष्ट्वा त्वदीयां मुखेति॥मुखमेव शुभः कलंकित्वादिदो-
षराहित्येन शुभगुणविशिष्टः॥एतेन प्रसिद्धचंद्राद्वैलक्षण्यं सूचितं॥
एवंविधो यः कलानाथश्चंद्रस्तं अनिशं निरंतरं द्रष्टुं तत्तदभुवि त-
स्य हृदयस्य या तदभूः तदुपरितनो बहिर्भागो वक्षस्थलं त-
स्मिन् वसतिमकरोत् ॥ अतिगहनत्वात्पृथुदयां त्वर्वातिकमले स्थित्या
भवन्मुखदर्शनं न भवेदित्यालोच्य तदुपरि हृदयभागे वासम-
करोत् तथासति साक्षाद्भवन्मुखचंद्रदर्शनलाभे इदानीं जायमाने
सति तमनादृत्याऽस्माभिः पदमप्येकं गंतुं कथं शक्येतेति भावः ॥
शिखारिणी वृत्तं ॥ १० ॥

तस्मात्त्वदंघ्रितरुणाःरुणकंजयुग्ममुत्सृज्य किं व्र-
जमये वयमद्य यामः ॥ त्यक्त्वा प्रजास्वजनसद्व-
चयांस्त्वमस्मांस्तत्रा मुखोत्थसुधया कुरु तापशू-
न्याः ॥ ११ ॥

स्वपतिप्रभृतिसर्वोद्धरणपुरःसरं सर्वभावेन त्वदधरसुधाशया आ-
गता अस्मानकृतार्था मा विस्मयेत्युपसंहरति ॥ तस्मादिति॥अये
श्रीकृष्ण यस्माद्धेतोः वयं ॥ त्यक्तेति ॥ त्यक्त्वाः प्रजाः पुत्रादयः
स्वजनाः पित्रादयः सद्बचया गृहसमूहा गृहाणि चयाः सजा-
तीयादिसमूहा वा याभिस्तास्तथाविधाः स्मः तस्माद्धेतोः ॥ त्व-
दिति ॥ तवांघ्रिरूपं तरुणं नव्यं अरुणं यत् कंजयुग्मं रक्तोत्पल-
युगलं तदुत्सृज्य त्यक्त्वा अद्य व्रजं यामः किं अपितु नैवयामः ॥

तर्हि किं मया विधेयमिति चेत्तत्राऽऽहुः॥त्वमिति ॥ त्वं तत्राः का-
मतत्राः अस्मान्मुखोत्थसुधया अधरसुधया तापशून्याः कुरु ॥ व-
संततिलका वृत्तं ॥ ११ ॥

ग० ॥ ततोऽसावीहृक्समुद्रिकाऽनुरागसमुद्राऽव-
गाहविस्मृतदेहाऽध्यासानां स्वाऽऽकांक्षाकृताभ्या-
सानां सर्वांगकलितानंगानुपंगानां गोपांगनानां
रमणीयगद्गदाऽक्षरमणिश्रेणिं रसिकशिरोमणि-
स्त्वश्रोत्रसरणिसंचारिणीं विरचय्य ॥ ४ ॥

ततइति ॥ रसिकशिरोमणिरसौ श्रीकृष्णः गोपांगनानां ॥ रमणी-
येति ॥ रमणीया गद्गदा या अक्षरमणिश्रेणिस्तां ॥ श्रोत्रेति॥श्रोत्र-
योः कर्णयोर्या सरणिमार्गः तत्संचारिणीं विरचय्य श्रुत्वेति यावत्॥
अस्योत्तरश्लोकेऽन्वयः ॥ कीदृशीनां गोपांगनानां॥ईदृगिति ॥ ई-
हृक् पूर्वोक्तप्रकारेण समुद्रिको वदति प्राप्तो योऽनुरागः प्रेमस ए-
व समुद्रस्तस्मिन् यदवगाहनं तेन विस्मृतो देहाऽध्यासो याभि-
स्तास्तथाविधानां ॥ तथा॥स्वाऽऽकांक्षेति ॥ स्वस्मिन् श्रीकृष्णे वि-
षये या आकांक्षा इच्छा तद्विषये कृताऽभ्यासानां ॥ निरंतरं
श्रीकृष्णविषयकेच्छां कुर्वतीनामित्यर्थः ॥ तथा ॥ सर्वांगेति ॥ स-
र्वांगेषु कलितः अनंगाऽनुपंगो मदनसंबंधो यासां तास्तथाविधा-
नां ॥ सर्वांगव्याप्तमदनानामित्यर्थः ॥ ४ ॥

प० ॥ स्मित्वाऽऽनंदसुधाऽब्धिरेष ससुखं गोपांऽग-
नाभिर्मुदा क्रीडामारभताऽतिसुंदरवरो रासाभि

धां तत्क्षणं॥पुष्प्यपुष्पपरागपूरितमरुत्साद्रि सुवृंदा
वने चंद्राऽमंदगभस्तिमिश्रितसरिरेणूत्करैर्मंडिते॥

॥ १२ ॥

स्मितेति ॥ तत्क्षणं स्मित्वा हास्यं कृत्वा अतिसुंदरवरः आनंदमु-
धाऽब्धिशेष श्रीकृष्णः सुवृंदावने गोपां गनाभिः सह रासाभिधां-
क्रीडां मुदा आरभत ॥ कीदृशे सुवृंदावने॥पुष्प्यदिति ॥ पुष्प्यति
विकसंति यानि पुष्पाणि तेषां यः परागस्तेन पूरितो यो मरुद्वा-
युस्तेन सांद्रि निबिडे ॥ तथा ॥ चंद्रेति ॥ चंद्रस्याऽमंदा अनल्पा ये
गभस्तयः किरणास्तैर्मिश्रिता ये सरित्संबन्धिनोरेणूत्कराः सिकता-
समूहास्तैः मंडितेऽलंकृते ॥ शार्दूलविक्रीडितं वृत्तं ॥ १२ ॥

दंताऽऽवलिद्युतिपराजितचंचलाभिः स्वास्येंदुनि
जितकलानिधिभिर्विहारम् ॥ कुर्वन् बभौ ब्रजप
तिर्ब्रजवासिनीभिस्तारागणैरिव नृतः परितः सु
धांशुः ॥ १३ ॥

दंतावलीति॥ब्रजवासिनीभिः सह विहारं कुर्वन् ब्रजपतिः श्रीकृ-
ष्णः तारागणैर्नक्षत्रगणैः परितो वेष्टितः सुधांशुश्चंद्र इव बभौ शु-
शुभे॥कीदृशीभिर्ब्रजवासिनीभिः ॥ दंतावलीति॥दंतावलिद्युतिभिः
दंतपंक्तिकांतिभिः पराजिता चंचला विद्युत् याभिस्ताभिः॥तथा॥
स्वेति ॥ कलंकादिराहित्येन शोभनो य आस्येंदुर्मुखचंद्रस्तेन नि-
जितः कलानिधिश्चंद्रो याभिस्ताभिः ॥ वसंततिलका वृत्तं ॥
॥ १३ ॥

नानाऽऽश्लेषसुखैः सुचुंबनचयैः क्ष्वेल्या सलीले
क्षणैः पीनोत्तुंगपयोधरक्षतभरैरुत्तंभयन्मन्मथं॥
रेमे रासविहारपूर्णरसिकः श्रीगोकुलेंदुः समं ताभि
वाद्यसुगीतनृत्यकलया तासां सुखं सांद्रयन्॥ १४ ॥

नानाऽऽश्लेषेति ॥ रासविहारपूर्णरसिकः रासविहारे रासक्रीडायां
पूर्णो रसिकः श्रीगोकुलेंदुः श्रीगोकुलस्थेंदुरिव आलहादजनकत्वा-
दिति श्रीगोकुलेंदुः श्रीकृष्णः ताभिर्गोपीभिः समं सह रेमे ॥ किं
कुर्वन् नानाऽऽश्लेषसुखैः नानाऽनेकप्रकारा ये आश्लेषा आलि-
गनानि तैर्यानि सुखानि तैः ॥ तथा ॥ सुचुंबनचयैः सुष्ठु शोभना-
नि यानि चुंबनानि तेषां चयैः ॥ तथा ॥ क्ष्वेल्या नर्मणा ॥ तथा ॥
सलीलेक्षणैः सविलासाऽवलोकनैः ॥ तथा ॥ पीनेति ॥ पीनाः
पुष्टा उत्तुंगा उन्नता ये पयोधराः स्तनास्तेषु यानि क्षतानि नख-
क्षतानि तेषां भरैः मन्मथं काममुत्तंभयन् वर्द्धयन् ॥ तथा ॥ तासां
गोपीनां सुखं वाद्यसुगीतनृत्यकलया तैर्यत्रिकचातुर्येण सांद्रयन्
निविडीकुर्वन् ॥ शार्दूलविक्रीडितं वृत्तं ॥ १४ ॥

नृत्योत्सवे चलतरा वरहारयष्टिः स्पृष्ट्वा बभौ मु
खरितामिति रत्नकांचीं ॥ शून्ये स्थिता कथमियं
मणिजालयुक्तेत्येतस्मागतवती किल वेत्तुमत्र
॥ १५ ॥

नृत्योत्सवइति ॥ नृत्योत्सवे चलतरा अत्यंतचंचला तासामिति शे-
षः ॥ वरहारयष्टिः ॥ जात्यैकत्वादेकत्वं ॥ मुखरितां अर्थान्नृत्यो-
त्सवेन वाचालितां रत्नकांचीं स्पृष्ट्वा इति बभौ ॥ इति कथमित्या-

कांक्षायामुत्प्रेक्षते ॥ इयं मणिजालयुक्ता कांची शून्ये आकाशे ॥
 गोपीमध्यस्याऽतिसूक्ष्मत्वेनाऽदृश्यत्वात्तस्य साध्यवसानलक्षणया
 आकाशवाचकशून्यपदेनोद्देशः ॥ कथं स्थिता एतद्वेनुमत्र कां-
 चीस्थाने समागतवती किलेति ॥ नहि शून्ये कस्याऽपि स्थितिः
 संभवति कांच्यास्तु मणिजालयुक्तत्वेनाऽतिगुरुत्वान्नृत्यवशेनाऽति-
 चंचलत्वाच्च सुतरामाकाशे स्थित्यनुपपत्तिराशंकावीजमितिभावः
 ननु कांच्याः श्रोण्यालंकारत्वेन मध्यदेशे तद्वर्णनमनुचितमिति-
 चेन्न ॥ कुंडलस्यश्रवणाऽधारत्वेऽपि कपोलाऽलंकारत्ववत् कां-
 च्या अपि मध्याऽधारत्वेऽपि श्रोण्यलंकारत्वस्याऽक्षतत्वात् ॥ कुं-
 डलस्य कपोलाऽलंकारत्वमनर्थराघवे कष्टा वेधव्यथा कष्टो नि-
 त्यमुद्वहनकृमः ॥ श्रवणानामलंकारः कपोलस्य तु कुंडलमिति ॥
 वसंततिलका दत्तं ॥ १५ ॥

कष्टेनाऽष्टांगयोगेन न प्राप्नुयोर्योगिनश्चिरात् प्राप्ता
 स्तमंगतोऽनंगयोगेनाऽऽशु वयं परम् ॥ १६ ॥

अथ गोपीनां प्रेमदार्याय किञ्चित्कालमंतर्धानं भगवतो वदंस्त-
 त्कारणभूतं तासां गर्वं वर्णयति ॥ कष्टमिति ॥ योगिनः नित्यं योगा-
 भ्यासशीलाः ॥ नित्ययोगे मत्वर्यायः ॥ तेऽपि कष्टेन क्लेशसाध्येनाऽपि
 अष्टांगयोगेन अष्टावंगानि यस्य सोऽष्टांगः स चाऽसौ योगश्चाऽ-
 ष्टांगयोगस्तेनाऽपि तत्राऽपि चिरात् चिरकालेनाऽपि यं भगवंतं न
 प्रापुः ॥ तदुक्तमेकादशस्कंधे भगवतैव ॥ न साधयति मां योगो
 न सांख्यं धर्मं उद्धवेत्यादि ॥ चिरादित्यनेन जन्मान्तरेऽपि भगव-
 त्यामेदैर्लभ्यं सूचितं ॥ तं परमात्मानं श्रीकृष्णं प्रति वयं गोपबि-
 योऽपि अंगतः अनेनैव शरीरेण ॥ सार्वविभक्तिकस्तसिः ॥ अनं-

गयोगेन कामसंबन्धेन श्लेषेण यमाद्यंगरहितेनाऽपि योगेन आशु
 शीघ्रं ननु चिरात् प्राप्ताः स्मः एवंच योग्यपेक्षयाऽप्यस्माकं मह-
 ती योग्यतेति भावः ॥ १६ ॥

दर्पकदर्पसुखंडनपंडित आज्ञाय तद्भरं तासु ॥ सौं
 ऽतर्हितो बभूव त्वंतर्ध्यानस्य सिद्धये तासाम् ॥

॥ १७ ॥

दर्पकेति ॥ दर्पकस्य कामस्य यो दर्पः सौंदर्यादिप्रयुक्तो गर्वस्त-
 स्य यत्सुतरां खंडनं तद्विषये पंडितो निपुणः ॥ कामाऽधिकसौंद-
 र्यशालीत्यर्थः ॥ कंदर्पो दर्पकोऽनंग इत्यमरः ॥ एतेन कामस्याऽपि
 यो गर्वनिर्वापकस्तस्याऽन्येषां सौंदर्यादिगर्वनिर्वापणं सुकरमिति
 सूचितं ॥ सः श्रीकृष्णः तासु गोपीषु वर्त्तमानं तद्भरं गर्वभरमाज्ञा-
 य तासां गोपीनामंतर्ध्यानस्य सिद्धयेऽतर्हितो बभूव ॥ हिरवधार-
 णे ॥ सर्वदा दृग्गोचरत्वे अंतर्ध्यानं दृढं न भवतीति तत्सिद्धये अं-
 तर्हित एवाऽभूदित्यर्थः ॥ १७ ॥

ग० ॥ ततो नेत्रचकोरचक्राऽनंददानमृगाकिं भ
 गवति त्वरितमंतर्हितेऽतराहिततद्दिश्लेषक्लेशा ब्र
 जविलासिन्यो विह्ववतामवापुः ॥ ५ ॥

ततइति ॥ नेत्रेति ॥ नेत्राण्येव चकोरचक्रं चकोरमंडलं तस्याऽनं-
 ददाने मृगाकिं चंद्रस्तत्सदृश इत्यर्थः ॥ तस्मिन्नेवंविधे भगवति त्व-
 रितं शीघ्रं अंतर्हिते अंतर्धानं प्राप्ते सति ॥ अंतरिति ॥ अंतः आ-
 हितः स्थापितः तस्य भगवतो विश्लेषप्रयुक्तो वियोगप्रयुक्तः क्ले-
 शो याभिस्तास्तथाविधाः ब्रजविलासिन्यो विह्ववतां विह्वलत्वं

अवापुः प्राप्तवत्यः ॥ त्वरितं अंतर्धानसमकालमेव विह्वलतामवा-
पुरिति वा न्वयः ॥ ५ ॥

प० ॥ यत्प्रेमपूरपरिपूरितकृष्णसूनुः स्रवाऽऽत्मता
मगमदाशु तथा स्वयं नो ॥ तस्माद्विपृच्छ्य धरणी
रुहजालमेतत्तद्वाक्यसीधु सुखतः श्रुतितः पिवा
म ॥ १८ ॥

अथ गोपीनामुन्मादप्रयुक्तानामपि दक्षादीन् प्रति प्रश्नानां किं-
चिद्विचारपूर्वकत्वं संभावयंस्तत्प्रश्नकरणं वर्णयति ॥ यदित्या-
दिद्वाम्यां ॥ यस्य भगवतो यः प्रेमपूरस्तेन परिपूरितः परिपूर्णो यः
कृष्णस्य स्रुतः पुत्रः कामः अथच यस्मिन् भगवति विषये यः
प्रेमपूरस्तेन परितः सर्वतः पूरितो यः कृष्णस्य वेदव्यासस्य स्रुतः
शुकः आशु शीघ्रं सर्वात्मतां सर्वशरीरव्यापकत्वं पक्षे जडदक्षर-
पेण व्यासायोत्तरदानात् सर्वरूपत्वं च अगमत् प्राप्तवान् ॥ तदु-
क्तं ॥ यं प्रव्रजंतमनुपेतमपेतकृत्यं द्वैपायनो विरहकातर आजुहा-
वापुत्रेति तन्मयतया तरवोऽग्निनेदुस्तं सर्वभूतलदयं मुनिमानतो-
ऽस्मीति ॥ स कृष्णः स्वयं तथा सर्वात्मताऽऽपन्नो नो इति काकुः
अपितु सर्वात्मतापन्नएव तस्मादेतद्वरणीरुहजालं दक्षसमूहं ॥ ह-
रिणादीनामप्युपलक्षणमेतत् ॥ तं प्रति विपृच्छ्य विशेषेण पृष्ट्वा
तद्वाक्यसीधु श्रीकृष्णतादात्म्यापन्नदक्षनिःसृतंवाक्याऽमृतं सुखतः
सुखेन श्रुतितः श्रुतिभिः करणैः पिबाम सादरंशृणुम ॥ यदा कृ-
ष्णस्रुतः सर्वात्मतामगमत्तदा स्वयं श्रीकृष्णोऽपि तथाभूतोऽस्सेवे-

त्यस्माभिः पृच्छ्यमाना दक्षास्तन्मयत्वेनोत्तरं दास्यंति तच्छ्रवण-
मात्रेणैव सुखमनुभवाम इति भावः ॥ वसंततिलका वृत्तं ॥ १८ ॥

इतीव संचित्य चिरं चिरं त्वं श्वितोच्चयाऽऽचुं वि-
चित्तचम्बः ॥ पप्रच्छुराराद्रुद्रुजालं त्यलं चलं
त्यश्वरणैश्वलाशाः ॥ १९ ॥

इतीवेति ॥ इति पूर्वोक्तप्रकारेण चिरं संचित्येवेत्युल्लेखा ॥ चिते-
ति ॥ चितोच्चयेन चितासमूहेन चितासंतानेनेति यावत् आचुं वि-
ताश्वित्तचम्बश्चित्तसेनाश्वित्तसमूहा इति यावत् यासां ताः चर-
णैश्वलं त्यो गच्छंत्यः चलाशाः चलाश्वचला आशा रमणाऽभि-
लाषा यासां ताः ॥ अथवा चलास्तरला आशा दिशो यासां ताः
दिग्भ्रमवत्यद्वयार्थः ॥ चिरं त्यो गोप्यः आरात्समीपवृत्तिं द्रुजालं
दक्षसमूहं प्रति अलमत्यर्थं पप्रच्छुः तथा रुद्रुः ॥ उपजातिर्द-
त्तं ॥ १९ ॥

भो भो नीप वनीपकान्निजमुखोत्थायाः सुधाया
द्रुतं त्यक्त्वास्मान्क गतः स वंचकवरो जानीमहे नो
वयम् ॥ वीरत्वसुमनोऽचितस्य पदवीमर्हस्यतः
पृच्छतीर्वक्तुं रात्रितमश्चटानिविडितेनानाद्रुजा
लैर्वने ॥ २० ॥

अस्मद्वन्नहरणवैलायां कदंबे एवाऽऽरूढत्वाद्भगवतस्तस्मिन् प्रीति-
रिति बुद्ध्या प्रथमतस्तमेव पृच्छंति ॥ भोइति ॥ भो भो नीप हे
कदंब सः पूर्वमस्मद्वन्नहरणवैलाऽनुभूतवंचकत्वतया प्रसिद्धः वंच-

कवरः श्रीकृष्णः निजमुखोत्थायाः सुधाया वनीपकान्याचकान्
तां याचमाना इत्यर्थः॥वनीपको याचनको मार्गणो याचकार्थि-
नावित्यमरात्॥अस्मान् द्रुतं त्यक्त्वा चिरंतनस्नेह परिचयाद्यविगण-
नपूर्वकंपरित्यज्य वने क्व गत इति वयं नो जानीमहे ततो हेतोः हे
वीर भगवदादृतत्वात् हे श्रेष्ठा॥ वीरो जिने श्रेष्ठे इति हैमात्॥नाना-
द्रुजालैर्हेतुभिः रात्रितमश्छटानिबिडिते रात्रिसंबन्धंधकारघने ॥
चंद्रिकासत्वेऽपि निविडवृक्षसमूहैरंधकारघने इत्यर्थः॥एवंविधे वने
त्वत्सुमनोऽंचितस्य त्वत्कुसुमपूजितस्य श्लेषेण तव यत्सुषु मनस्ते-
नाऽंचितस्य ॥ अंचेः पूजायामिति निष्ठाया इट् ॥ तस्येति शेषः
कृष्णस्य पदवीं मार्गं पृच्छंतीरस्मान्वक्तुमर्हसि ॥ शार्दूलविक्रीडि-
तं वृत्तं ॥ २० ॥

तुलसिके रसिकेऽसि तदीयपत्सरसिजे शशिकां
तिनखै र्मुभे ॥ उरसि चाऽसि विलासिशिरोमणेः
स्थितवतीति तदीयगतिं वद ॥ २१ ॥

अथ भगवत्प्रियत्वानुलसीं पृच्छति ॥ तुलसिके इति ॥ हे रसिके ॥
एतेन विरहदुःखं त्वमेव जानासीति सूचितं ॥ हे तुलसिके त्वमि-
तिशेषः शशिकांतिनखैः चंद्रसदृशकांतिमद्भिनखैः कृत्वा मुभे
सुषु भा प्रभा यस्य तस्मिन् ॥ स्युः प्रभा रुमुचिस्त्विड् भा भाश्छ-
विद्युतिदीप्तय इत्यमरात् ॥ तदीयपत्सरसिजे असि ॥ एतेन भग-
वच्चरणसन्निहितत्वात्स्वच्छचित्तत्वं सूचितं ॥ मुभे इत्यनेन तदृश-
नप्रतिबंधकाऽधकारनिवृत्तिः सूचिता ॥ चपरं विलासिशिरोमणे-
रसि वक्षःस्थले स्थितवती असि हाररूपेण सर्वदा तत्र वर्तसे

इत्यर्थः ॥ एतेन भगवत्पुण्याऽभिप्रायज्ञत्वं विलासिशिरोमणेर्हृद-
याऽऽलिंगनेन विलासिनीशिरोमणित्वं च सूचितं॥इति हेतोस्तदी-
यगतिं वद ॥ द्रुतविलंबितं वृत्तं ॥ द्रुतविलंबितमाह नभौ अरौ इ-
ति तल्लक्षणात् ॥ २१ ॥

अवने नवनीतहारिणो ऽये नवनीपच्छदपादचा
रिणो द्राक् ॥ वद हा पदवीं विहारिणो यत्तदती
व प्रथिता विसारिणोऽस्य ॥ २२ ॥

अथ पृथ्व्यास्तथियपत्नीत्वं मनसि निधाय तां पृच्छति॥अवने इ-
ति ॥ अये अवने हे पृथ्वि यद्यस्मात्त्वमतीव प्रथिता ऽत्यंतविस्तृ-
ताऽसि तत्तस्मात् विसारिणः विशेषेण सरति गच्छति तच्छीलस्त-
स्य गमनशीलस्य ॥ तथा ॥ नवेति ॥ नवौ नूतनौ यौ नीपच्छदौ
कदंबपत्रे तत्सदृशाभ्यां मृदुलाभ्यामित्यर्थः ॥ पादाभ्यां चरतीति
तथाविधस्य ॥ एतेन मृदुचरणस्पर्शसुखित्वं पृथिव्या ध्वनितं ॥
तथा ॥ नवनीतहारिणः ॥ अनेन चोरत्वाद्वृद्धस्थित्यभ्यासो ध्वनि-
तः ॥ तथा ॥ विहारिणः विहारशीलस्य ॥ अनेन दक्षिणनायक-
त्वं ध्वनितं ॥ तेन चाऽन्याभिः सह विहारार्थं स्थलांतरे गमनसं-
भावनाऽपि सूचिता ॥ अस्य श्रीकृष्णस्य पदवीं वै निश्चयेन द्रा-
क् शीघ्रं वद हा इति स्वेदे ॥ त्वयि सर्वदा संचरन् श्रीकृष्णस्त्वया
ज्ञायतएवेति कुत्राऽस्तीति वदेति भावः ॥ औपच्छंदसिकं वृत्तं ॥
विषमे ससजा गुरू अनोजे स्मरयाश्छंदसिकं तदौपपूर्वमिति त-
ल्लक्षणात् ॥ २२ ॥

नाम्नाऽस्यशोकस्त्वमत रसशोका मुदुर्विशोकाः

कुरु वृक्षवर्य ॥ नो चेत्सशोकः प्रथितो भविष्यस्ये
तद्विनिर्घं किल लब्धकीर्तेः ॥ २३ ॥

अथाऽशोक इति नाम्नोऽर्थविचारेणैतस्मिन् शोकनिवर्त्तकत्वं म-
त्वा तं प्रति शोकनिवारणं प्रार्थयन्ते ॥ नाम्नेति ॥ हे वृक्षवर्य यतस्त्वं
नाम्ना अशोकः न विद्यते शोको यस्येत्येवंविधोऽसि अतः भगव-
द्विद्योगात् सशोकाः अस्मान् विशोकाः भगवत्स्थितिस्थलनिर्देशेन
विगतशोकाः कुरु नो चेदेवं न कीरप्यसि चेत् सशोक इति प्रथितः
प्रख्यातो भविष्यसि ॥ नचाऽत्रेष्टापत्तिर्भूतव्या ॥ पूर्वं सर्वत्र संपा-
दितयशस्कस्य पश्चादपयशः प्रसूतेरिति निर्णयवादित्याशयेनाऽऽहुः ॥
एतदिति ॥ संभावितस्य चाऽकीर्तिर्मरणादतिरिच्यते इति प्रसिद्धे-
रिति भावः ॥ उपजातिर्वृत्तं ॥ २३ ॥

नाम्ना स्वभावाद्बुधस्य नित्यं कृष्णस्य नूनं हृद-
यंगमस्य ॥ सुचंचलाक्ष्याकथयस्व मार्गं यत् कृष्ण
सारीति निसर्गतस्त्वम् ॥ २४ ॥

अथ मार्गे कृष्णसारी दृष्ट्वा कृष्ण रसरो यस्याः सा कृष्णसारी-
त्यन्वर्थतां तस्या नाम्नि मत्वा तां पृच्छन्ति ॥ नाम्नेति ॥ हे सुचंच-
लाक्षि अत्यंतचपलनेत्रे यद्यस्मात्त्वं निसर्गतः स्वभावेन कृष्णसारी-
कृष्णः सारो बलं धनं वा यस्यास्ता तथाविधा असि ॥ सारो ब-
ले स्थिरांशे च मज्जि पुंसि जले धने ॥ न्याय्ये क्लीवं त्रिषु वरे इति
मेदिनीकोशात् ॥ इति हेतोः नाम्ना संज्ञया कृष्णस्य स्वभावात्
कर्षतीति कृष्ण इति व्युत्पत्त्या कर्षणकर्तुः ॥ अनुभूतमेतदस्माभि-
र्मुरलीनादाऽऽकृष्टाभिः ॥ बुधुषा शरीरेण कृष्णस्य कृष्णवर्णस्य ॥

उभयत्र प्रकृत्यादित्वात्तृतीया ॥ नित्यं हृदयंगमस्य हृदयंगच्छती-
ति हृदयंगमस्तस्य दर्शनमात्रेण हृदयप्रविष्टस्य ॥ प्रियवशेवदः
स्वजिति वृक्षे गमेः सुपि वाच्य इति वार्तिकेन स्वच् ॥ अस्य प्रे-
ष्ठस्य मार्गं आकथयस्व ईषदपि ब्रूहि ॥ सुचंचलाक्षीतिसंबोधना-
होचने सर्वतश्चंचलयंत्यास्तव क्वचिद्दर्शनमवश्यमेव जातं स्या-
दिति संभाव्यते इति सूचितं ॥ उपजातिर्वृत्तं ॥ २४ ॥

रसालसालौ सरलप्रियालौ पुन्नागनागौ बकुला
जुनौ भोः ॥ सर्वे द्रुमा नः प्रवदंतु शीघ्रं वर्त्म व्र-
जेशस्य तदीयदेश्याः ॥ २५ ॥

रसालेति ॥ भोः रसालसालौ रसाल आश्रमः सालः सालाख्यो
वृक्षभेदः ॥ भोः सरलप्रियालौ सरलो देवदारुभेदः प्रियालश्चारा-
ख्यो वृक्षभेदः ॥ भोः पुन्नागनागौ पुन्नाग उडङ्गाख्यो वृक्षः
नागोनागकेसराख्यो वृक्षः ॥ भोः बकुलाऽर्जुनी प्रसिद्धौ ॥ यूयं
सर्वे द्रुमाः यतस्तदीयदेश्याः श्रीकृष्णसंबन्धिदेशभवाः अतो व्रजे-
शस्य वर्त्म शीघ्रं नोऽस्मात् प्रवदंतु ब्रुवंतु ॥ व्रजंतीति व्रजा गमन-
कर्त्तारस्तेषामीश इति व्युत्पत्त्या निरंतरगमनशीलस्य प्रवर्त्तितं श्रम-
वशात् गंतुमसमर्था वयं न जानीम इति तद्देशजत्वा भवंतएव
वदन्ति भावः ॥ उपजातिर्वृत्तं ॥ २५ ॥

ग० ॥ ततः प्रबलतरविरहाऽनलतीव्रज्वालाजाल
कंदलितांस्तःकरणा व्रजाभरणभूतास्तास्तदुद्रेक
कारिणं चंद्रमालक्ष्य मंद्रमिदमूचुः ॥ ६ ॥

तत इति ॥ ततोनीपादिप्रश्नानंतरं ताः गोप्यः तदुद्रेककारिणं तस्य

विरहस्य उद्वेकः आधिक्यं उद्दीपनमिति यावत् तं करोति तत् शीलं चंद्रं आलक्ष्य दृष्ट्वा मंद्रं गंभीरं यथा स्यात्तथा मंद्रस्तु गंभीरे इत्यमरात् ॥ इदं वक्ष्यमाणमूचुः ॥ कीदृश्यस्ताः ॥ प्रबलतरेति ॥ प्रबलतरो विरह एवाऽनलस्तस्य तीव्रज्वालाजालेन कंदलितं व्याप्तमंतःकरणं यासां तास्तथाविधाः ॥ तथा ॥ व्रजेति ॥ स्पष्टं ॥ ६ ॥

प० ॥ अयं सुधांशुः किल कथ्यते तत्तथ्यं न मिथ्यैव मतिर्न इत्थं ॥ नो चेद्दृशं तापकरत्वमस्मि भवेत्कथं तेन स चंडभानुः ॥ २६ ॥

यदूचुस्तदेवाऽऽह ॥ सुधांश्वित्यादिचतुर्भिः श्लोकैः ॥ अयमाकाशे परिदृश्यमानः पदार्थः सुधांशुरिति यत्कथ्यते लोकेरिति शेषः ॥ तत्कथ्यमानं तथ्यं यथार्थं न किंतु मिथ्यैव मथ्यैव इत्थं नः मतिरस्ति ॥ एतदेव व्यतिरेकेण द्रढयति ॥ नो चेत् मिथ्या नचेत् अस्मिन्परिदृश्यमाने पदार्थे श्रुशमत्यंतं तापकरत्वं कथं तेन तापकरत्वेन हेतुना स चंडभानुः चंडाः क्रूरा भानवः किरणाः यस्यैवं विधो यीष्मर्तुसंबंधीसूर्य एवाऽयं भवेत् इति संभावना ॥ उपजातिर्वर्तं ॥ २६ ॥

प्राणाऽत्ययं करोष्यस्मादर्शनाच्च करादपि ॥ वियोगिनां त्वं दीनानां यस्माद्रात्रिचरोऽस्यहो ॥

॥ २७ ॥

प्राणाऽत्ययमिति ॥ अहो इति संबोधने ॥ हेचंद्र यस्माद्धेतोः त्वं रात्रिचरो राक्षसः असि अस्माद्धेतोर्दर्शनाच्च करादपि करेयुषल-

क्षणं हस्तादिभ्योऽपि ॥ हेतौ पंचमी ॥ वियोगिनां अतएव दीनानां प्राणात्ययं प्राणनाशं करोषि राक्षसत्वादेव दीनविघातकत्वं तदपि भयानकाऽऽकृतिवाद्दर्शनमात्रेण कठोरनखयुतकराऽभिघातादिना च युज्यत इति भावः ॥ श्लेषेण रात्रिसंचारी दर्शनात् किरणसंपर्काच्च कामोद्दीपनेन विरहिणां प्राणात्ययकल्पं तापं करोषि ॥ २७ ॥

रात्रिचरः किल राजा बहुकरयुक्त्वं सुधायुतो यस्मात् ॥ सकलाऽऽस्याऽतिमुभयदो विरहिण्या रावणोऽस्यये चंद्र ॥ २८ ॥

न केवलं राक्षसः किंतु राक्षसराजोऽसीत्याह ॥ रात्रीति ॥ अये चंद्र यस्माद्धेतोस्त्वं रात्रिचरः ॥ पूर्वोक्तएवार्थः ॥ तथा ॥ राजा एतत्पदवाच्यः ॥ राजा मृगांक्षे क्षत्रिये नृपे इत्यमरः ॥ पक्षे त्रिलोक्या अधिपतिभूतः ॥ तथा ॥ बहुकरयुक् अनेककिरणविशिष्टः पक्षे विशतिहस्तयुक्तः ॥ तथा सुधायुतः अमृतयुक्तः पक्षे स एवार्थः ॥ रावणस्य हृदये अमृतस्थितिरित्यभि युक्तप्रसिद्धे ॥ तथा ॥ विरहिण्या वियोगिन्याः ॥ सकलेति ॥ कलाभिः सहितं सकलं तच्चतदास्यं च तेनाऽतिमुभयदः यद्वा कलाभिः सहिता सकला सा चाऽसावास्या स्थितिस्तथा कलापरिपूर्णस्थित्या अतिमुभयदः ॥ आस्यं मुखे च तन्मध्ये तद्वे च स्त्रियां स्थिताविति मेदिनी ॥ पक्षे विरहिण्याः सीतायाः सकलैर्दर्शान्तरिण्यास्यैरतिमुभयदः असि तस्माद्धेतोः रावणोऽसि ॥ विरहोद्दीपकत्वेन विरहिण्या रोदयिताऽसि ॥ अत्र पक्षे विरहिण्या इत्यस्य मध्यम-

णिन्यायेनाऽत्रापि संबंधः ॥ पक्षे एतन्नामा राक्षसराजोऽसि ॥
किलेति संभावनायां ॥ २८ ॥

किंवद्वुना ॥ उडुपोऽप्यमृतैः पूर्णः क्षीणवर्ष्मा करा
ऽऽश्रितः ॥ मत्वात्वां मृडफालाऽग्निसमीपे प्राक्षिप
द्विधिः ॥ २९ ॥

उपसंहरन्ति ॥ किंवद्वुनेति ॥ उडुपइति ॥ विधिर्ब्रह्मा त्वां ॥ मृडे-
ति ॥ मृडस्य शंकरस्य फालसंबन्धी लक्षणया ललाटस्थनेत्रसंबं-
धी योऽग्निस्तत्समीपे प्राक्षिपन् ॥ किंत्वा ॥ उडुपः उडूनि नक्ष-
त्राणि पातीत्युडुपः अमृतैः पूर्णोऽपि क्षीणवर्ष्मा क्षीणदेहः ॥ त-
था ॥ कराश्रितः करैः किरणैराश्रितः इति मत्वा ॥ श्लेषेण उडुपः
प्लवः अल्पनौः ॥ उडुपं तु प्लवे ऽस्त्रियां ॥ चंद्रे पुंसीति मेदिनी ॥
चंद्रे नाऽरुयुडुपः प्लवे इति चिकांडशेषश्च ॥ तत्रापि क्षीणवर्ष्मा
क्षीणशरीरः शीणविषय इति यावत् ॥ अतएव अमृतरुदकैः पू-
र्णः ॥ अतएव कराऽऽश्रितः करैर्हस्तैराश्रितो धृत इति यावत् ॥ उक्तवि-
पेशणविशिष्टाल्पनौस्तरणानुपयुक्तत्वात्पुनः संधानाऽनर्हत्वाच्च
दग्धुमग्निसमीपे यथा प्रक्षिप्यते तथैवंविधस्वमनुपयुक्तत्वाच्छंकर-
भालाऽग्निसमीपे विधिना प्रक्षिप इति भावः ॥ २९ ॥

स्मर खरतरगरधरवरशरसंदोहैः प्रपीडनं कुरु
मा ॥ नो चेत्तव जनकस्य स्याद्विरहाग्नेरतीव भोः
पीडा ॥ ३० ॥

एवं चंद्रमुपालभ्य काममप्युपालभन्ते ॥ स्मरेति ॥ भोः स्मर हेका-

मं ॥ खरतेति ॥ खरतरः क्रूरतरः यो गरो विषांगरी खरायां करणे
छ्छीवं नोपविषे विषे इति मेदिनी ॥ तस्य धरा धारका ये वरशराः श्रे-
ष्ठबाणाः ॥ यद्वा ॥ खरतरा ये गरधराः सर्पास्तत्सदृशा ये वरशरास्तेषां ये
संदोहाः समूहांसैः कृत्वा प्रकर्षेण पीडनं मा कुरु ॥ निषेधार्थको-
ऽयं माशब्दो ननु माङ् ॥ तेन लोट्प्रयोग उपपद्यते ॥ नोचेत् पी-
डाकरणाऽभावो नचेत् तव जनकस्य त्वत्पितुर्मनसः अर्थादस्म-
दीयस्य ॥ कामस्य मनोजत्वात् ॥ विरहाग्नेः श्रीकृष्णविरहरूप-
स्याग्नेः संबंधिनी अतीव पीडा स्यात् ॥ यद्वा तव जनकस्य श्री-
कृष्णस्यैव विरहाग्नेरस्मद्विरहरूपस्याग्नेः संबंधिनी पीडा स्यात् ॥
त्वदीयेतादृशशरधारासंपातेनाऽस्माकं चरमावस्थैव आपद्येत त-
थासति भगवतो मदेकतानमानसा अप्येता मद्विरहेणैवैमामव-
स्थां संप्राप्ता इत्यनुशयपूर्वकमशक्यप्रतिविधिरस्मद्विरहताप उत्प-
द्येतेति भावः ॥ तव जनकस्येत्युक्त्या स्वपितुरनिष्टकारित्वेन तवाऽ-
पकीर्तिर्भविष्यति ॥ किंच पितृत्वान्निरपराधस्वीयबंधकारिणस्त-
व शासनमपि स करिष्यतीति च ध्वन्यते ॥ ३० ॥

ग० ॥ एवं सुदुस्सहतद्विरहासवक्षीवाशयाः प्रति
वनं प्रतिद्रुमं पृच्छन्त्यः प्रतिक्षणं प्रवर्धमानोन्मा
दाः प्रमदाः प्रसिद्धां स्वप्रेष्ठचेष्टां यथेष्टमनुचक्रुः ॥
॥ ३१ ॥

एवमिति ॥ प्रमदागोप्यः प्रसिद्धां ॥ स्वेति ॥ स्वस्य प्रेष्ठः प्रियतमः
श्रीकृष्णस्तस्य चेष्टां लीलां यथेष्टं लीलानामानंत्याद्यथाभिलाषं
अनुचक्रुः ॥ लीला भगवत्तास्ता स्तानुचक्रुस्तदालिका इत्युपक्र-

म्य कस्याश्चित्पूतनायत्याइत्याद्युक्तप्रकारेणाऽनुकृतवत्य इत्यर्थः ॥
कीदृश्यः प्रमदाः ॥ एवमिति॥एवं पूर्वोक्तप्रकारेण ॥ सुदुःसहेति ॥
सुतरामत्यंतं दुःसहो यस्तद्विरहः श्रीकृष्णविरहः स एवाऽऽसवो
मद्यं तेन क्षीवा मत्ताः उन्मादविशिष्टा इति यावत् आशया अं-
तःकरणानि यासां ताः ॥ मत्ते शौंडोत्कटक्षीवा इत्यमरात् ॥ तथा ॥
प्रतीति ॥ प्रतिवनं वनेवने प्रतिद्रुमं प्रतिदृक्षं पृच्छत्यः ॥ तथा ॥ प्र-
तिक्षणप्रवर्धमानेति ॥ अर्थः स्फुटः ॥ पूर्वविशेषणे मदप्रादुर्भावं-
मात्रमुक्ते अनेन तु तद्वद्विरूपो भगवत्तादात्म्यपूर्वकचेष्टाकरणे
हेतुरुक्तः ॥ ७ ॥

ततः ॥ ५० ॥ विलासिन्याः पदैः सार्धं दृष्ट्वा तानि
विलासिनः ॥ वितर्कयंत्य रसंतमा अभिससुर्व
जांगनाः ॥ ३१ ॥

अथ लीलाऽनुकरणाऽनंतरं पुनर्भूमौ भगवत्पदानि पश्यंत्यो गोप्यः
कस्याश्चित्पदसंपृक्तानि तानि दृष्ट्वा नितरामनुतापवत्यो भूव-
न्नित्याह ॥ ततइति ॥ लीलानुकरणानंतरं ॥ विलासिन्याइति ॥
ब्रजांगना गोप्यः विलासिन्याः कस्याश्चिद्रोप्याः पदैः सार्धं वि-
लासिनः श्रीकृष्णस्य तानि पदानि दृष्ट्वा संतप्ताः सम्यक् तप्ताः ॥
विलासिनीपदसंपृक्तकृष्णपददर्शनेन पूर्वापेक्षया ऽधिकतापवत्य
इत्यर्थः ॥ तदुक्तं श्रीमद्भागवते॥तस्या अमूनि नः क्षोभं कुर्वंत्युच्चैः
पदानि यदिति ॥ अथच अये तस्याः पदान्यद्वेषितिशेषः वितर्क-
यंत्यो नानाविधतर्कान् कुर्वत्यः सत्यः ॥ ते च तर्काः न लक्ष्यंते
पदान्यत्र तस्या नूनं वृणांकुरैः ॥ खिद्यत्सुजातांघ्रितलामुन्निन्ये

प्रेयसीं प्रिय इत्यादय उद्बोधकतत्तच्चिन्हदर्शनहेतुकाः श्रीमद्भाग-
वतेप्रसिद्धाः ॥ अभिससुरभितो गमनं कृतवत्यः ॥ ३१ ॥

तदंतरेऽतस्मयगोत्रशृंगच्युतां हितां ता वनिता
विलोक्य ॥ विपृच्छ्य मत्वा चरितं विचित्रपूरे म
मज्जुर्मनसाऽस्य नाव्ये ॥ ३२ ॥

अथ गर्भवशात् कृष्णपरित्यक्तामनुतप्तां पूर्व पददर्शनेनाऽनुमित-
विलासां तामेवाऽप्यतो ददशुरित्याह ॥ तदंतरेइति ॥ ताः कृष्णाऽ-
न्वेषणप्रवृत्ताः विलासिनीपददर्शनाऽत्यंतानुतप्ता वा वनिता गो-
प्यः तदंतरे तस्मिन् अवसरे ॥ अंतरिति ॥ अंतरभ्यंतरेयः स्मयो गर्वः
सएव गोत्रः पर्वतः ॥ अद्रिगोत्रगिरिपावाऽचलशैलशिलोच्चया
इत्यमरात् ॥ तस्य यत् शृंगं तस्माच्छ्रुतां पतितां ॥ कृष्णकृतपरि-
त्यागाऽनंतरं सहसैव महताऽपि गर्वेण रहितामित्यर्थः ॥ तां कृ-
ष्णेन सह यातां गोपीं विलोक्य अस्य श्रीकृष्णस्य चरितं विपृ-
च्छ्य च परं मनसा मत्वा मननं कृत्वा गर्वं एव कृष्णवियोगे
कारणं नाऽन्यदिति निश्चित्येत्यर्थः ॥ नाव्ये नौभिस्तार्ये ॥ नौव-
योधर्मैत्यादिनायत् ॥ लक्षणया अगाधे विचित्रपूरे विशिष्टे आ-
श्चर्यपूरे ममज्जुर्मना बभूवुः ॥ तथाच श्रीमद्भागवते ॥ सा च मेने
तदाऽऽत्मानं वरिष्ठं सर्वयोषितामित्यादिना तद्वर्धमुपपाद्य तत्प-
रिहारार्थं ततश्चांतर्दधे कृष्ण इत्यनेनांतर्धानमुक्त्वा सा बधून्व-
तपतेत्यनेनाऽनुतापं तस्या उक्त्वा तथा कथितमाकर्ण्य मानप्रा-
प्तिं च माधवात् ॥ अवमानं च दौरात्म्याद्विस्मयं परमं गता इ-
त्युक्तं ॥ उपजातिर्दत्तं ॥ ३२ ॥

तदनन्तरं॥ तमश्छटासांद्रमिदं विलोक्य वनं द्रुमै
स्ता विनिवृत्त्य तस्मात् ॥ कलिंदजातीरमुपेत्य त
स्थुर्जगुश्च तद्दर्शनलालसा वै ॥ ३३ ॥

वदनन्तरमिति ॥ कृष्णपरित्यक्तगोपीसमागमानन्तरं॥ तमइति ॥ ताः
गोप्यः द्रुमैः दृक्षैर्हेतुभिः तमश्छटया सांद्रं निविडं इदं वनं वि-
लोक्य तस्माद्द्वनाद्विनिवृत्त्येत्यादि शेषं स्फुटं ॥ उपेन्द्रवज्रा वृत्तं ॥
॥ ३३ ॥

विजयतेतरां प्राणप्रेष्ठ ते ब्रजइहाऽनिशं जन्मना
तव॥ तमपिसुस्थिरं वीक्ष्य सेंदिरा श्रयति चंच
ला चंचलेक्षण ॥ ३४ ॥

अथ यमुनातीरमागत्य यद्रीतवत्यस्तदाह ॥ विजयतेतरामित्या-
दिभिः षड्विः ॥ हे प्राणप्रेष्ठ प्राणाऽपेक्षयाऽपि प्रियतम श्रीकृष्ण ॥
पदादि संयोगपरत्वे लघोर्गुरुत्वाभावस्य बोधनान्नात्र च्छंदोभंगः॥
एतेन त्वद्दर्शने सत्येव प्राणधारणमस्माकं नाऽन्यथेति व्यज्यते ॥
इहाऽस्मिन् भूमंडले ब्रजो ब्रजार्थो देशः तव जन्मना प्रादुर्भा-
वेण अनिशं निरन्तरं विजयतेतरां अत्युत्कर्षेण वर्ततइत्यर्थः ॥
भाविवज्जन्मभूमित्वेन पूर्वमुत्कर्षविशिष्टोऽपि इदानीं भवजन्म-
ना निरतिशयोत्कर्षशाली जातइति भावः ॥ एतादृशोत्कर्षशा-
लित्वदीयदेशस्थिताभिरस्माभिर्दुःखिताभिर्भावितव्यमित्यत्यन्ताऽनु-
चितमिति ध्वन्यते ॥ हेचंचलेक्षण ॥ अनेनाऽनेकनायिकावल्ल-
भत्वं सूचितं ॥ चंचलाऽपि सा सेंदिरा लक्ष्मीः तमपि ब्रजतीति
ब्रजइति व्युत्पत्त्या गमनकर्तारमपि सुस्थिरं वीक्ष्येति विरोधः ॥

परिहारस्तु तमपि भवजन्मप्रयुक्तोत्कर्षशालिनं ब्रजदेशमपि इ-
ति ॥ सुस्थिरं यथा स्यात्तथा श्रयति ॥ सुस्थिरमित्यस्याऽऽवृत्त्या
उभयत्र संबंधः ॥ ३४ ॥

अहह हे सखे ते ऽधरामृतैर्विरहजाग्निना तमवर्ष्म
णां ॥ कलय शीततां शीतरश्मिवत् परमसुंदरैस्त
क्ष्णं शृणु ॥ ३५ ॥

अहहेति ॥ अहहेति खेदे ॥ हेसखे श्रीकृष्ण ॥ एतेन समप्राणः
सखा मत इत्यभियुक्तोक्त्याऽस्मत्समप्राणत्वेनाऽस्मदुःखवेत्तृत्वं
त्वय्यस्तीति सूचितं ॥ अस्मदुक्तमिति शेषः ॥ शृणु ॥ कितदित्यत
आहुः ॥ विरहजाऽग्निना तमवर्ष्मणां तमदेहानामस्माकं ते परम-
सुंदरैरत्यन्तरुचिरैः ॥ एतेन प्रसिद्धाऽमृताद्वैलक्षण्यं सूचितं ॥ अध-
राऽमृतैः कृत्वा तत्क्षणं अस्मत्कार्यनासमकालमेव शीतरश्मिवत्
चंद्रवत् शीततां कलय कुरु ॥ सूर्यतापतप्तानां यथा चंद्रः स्वकि-
रणस्तुमुधासमर्पणद्वारा शीततासंपादकस्तथा विरहतप्तानामस्मा-
कं त्वमपि स्वाधरामृतवितरणद्वारेति भावः ॥ ३५ ॥

ललित ते गतिं वीक्ष्य तादृशीं ननु गजैः स्थितं
कानने किल ॥ तदिह दर्शयंस्तावकीं हि तां तव
सखीजनानेहि सत्वरं ॥ ३६ ॥

ललितेति ॥ ललित सुंदर यद्वा हे अस्मदीप्सित ॥ ललितं त्रिषु ॥
ललिते चेप्सितेऽपि स्यादिति मेदिनीकोशात् ॥ ते तव तादृशीं
ललितं गतिं वीक्ष्य ननु वीक्ष्यैव गजैः कानने स्थितं ॥ किले-

ति संभावनायां ॥ तत्तस्मात्तत्र सखीजनानस्मान् तावकीं त्वत्सं-
बन्धिनीं तां गतिं इहाऽस्मिन् समये व्रजमण्डले वा दर्शयन् सन् स-
त्वरं यथा स्यात्तथा अर्थादस्मत्सन्निधि एहि ॥ त्वद्गतिसदृशगती-
नां गजानामपि वने स्थितत्वेन तद्वशीनेन मनोविनोदनाऽसंभवा-
त् गत्यंतराऽभावात्साक्षाद्भवैव स्वीयगतिप्रदर्शनपूर्वकमागतं व्य-
मिति भावः ॥ ३६ ॥

तव मुखांशुजं नीलकुंतलैः परममंडितं वीक्ष्य
कानने ॥ घनवने स्थितं पद्मपुंजकैः प्रचुरलज्जया
तत्प्रदर्शय ॥ ३७ ॥

तवेति ॥ हे श्रीरुष्ण पद्मपुंजकैः कमलसमूहैः कर्तृभिः ॥ नीलकुंत-
लैर्नीलालकैः परममंडितमत्यंतभूषितं ॥ अनेन भ्रमरवैशिष्ट्याऽ-
नुकृतिः सूचिता ॥ एवंविधं ते मुखांशुजं वीक्ष्य प्रचुरलज्जया अ-
त्यंतलज्जया कानने अरण्ये तत्राऽपि घनवने सांद्रजले स्थितं ॥
जीवनं भुवनं वनमित्युदकपर्यायेष्वमरः ॥ अतस्तत्तादृशं त्वदीय-
मुखांशुजं प्रदर्शय ॥ त्वन्मुखसदृशैर्यैर्मनोविनोदनं कर्तव्यं तानि
पद्मान्यपि घनवनस्थितानीति भवता त्वमुखांशुजमेव प्रदर्शनी-
यमिति भावः ॥ एतेन त्वन्मुखसादृश्यलाभार्थमेव पद्मैराकण्डं ज-
लमज्जनपूर्वकं तपः क्रियते इति सूचनद्वारा पद्माऽपेक्षया भगव-
न्मुखस्याऽतिरमणीयत्वं व्यज्यते ॥ ३७ ॥

तव नखच्छटां वीक्ष्य सूद्रटां क्षणिकतामगाद्भि-
द्युदुच्चयः ॥ विशदलज्जया प्राणनाथ तां कुरु कु-
चेपु नो विस्तृतां हितां ॥ ३८ ॥

तवेति ॥ हे प्राणनाथ यामिति शेषः सूद्रटां अत्यंतदेदीप्यमानाभि-
त्यर्थः एवंविधां तव नखच्छटां नखकर्माति वीक्ष्य विद्युदुच्चयः
विद्युत्समूहः विशदलज्जया स्फुटया लज्जया हेतुना क्षणिकताम-
गात् ॥ नखानां रक्तवर्णत्वं स्निग्धत्वं तेजस्वित्वं च सामुद्रिके उत्त-
मलक्षणमुक्तं ॥ हितां विरहतापशामकत्वेन हितकारिणीं तां न-
खच्छटां नः कुचेपु विस्तृतां कुरु ॥ अस्मत्कुचेपु नखक्षतानि
कुर्वित्यर्थः ॥ ३८ ॥

भोभो रमानाथ विहारदक्ष नो वियोगिनीनां प-
रितप्तवक्षसि ॥ त्वदंघ्रिकंजद्वयमानिधेहि संविधेहि
सानंदमहो दृगुत्सवम् ॥ ३९ ॥

भोभो इति ॥ भोभोविहारदक्ष ॥ एतेन विहाररसिकस्य ते स्वय-
मेव प्रार्थितवतीनामस्माकं त्यागो नोचित इति सूचितं ॥ हे रमा-
नाथ ॥ अनेन स्त्रीणां विरहभीरुत्वं कीदृशमिति रमायाः स्वल्-
दयनिवासेन त्वया ज्ञायत एवेति ध्वनितं ॥ वियोगिनीनां नः प-
रितप्तवक्षसि त्वदंघ्रिकंजद्वयं त्वच्चरणकमलद्वयं आनिधेहि ॥ त्व-
द्विरहतापतप्तानामस्माकं हृदये प्रसिद्धकमलादिनिधानेन ताप-
शांतिर्नास्ति किंतु त्वच्चरणतादात्म्यापन्नकमलनिधानेनैवेति त-
देव प्रार्थ्यते इति भावः ॥ सानंदं यथा स्यात्तथा दृगुत्सवं विधे-
हि ॥ यद्वा अहो द्यतनंदिनं दृशामुत्सवोऽर्थाद्भवद्दर्शनप्रयुक्तो य-
स्मिन् एवंविधं ॥ अतएव सानंदमानंदसहितं संविधेहि ॥ इंद्रवं-
शावंशस्थयोरुपजातिः ॥ ३९ ॥

म० ॥ इत्थं तत्परमप्रिया निजप्रियगुणान् गायं
त्यस्तद्विप्रयोगप्रोद्भूतोन्मादभरात्पलपंत्यो दुर्धर्षवि
रहोषर्बुधप्रतापपीडया वीणागुणप्रकरणं निपुणं
निर्भर्त्सयंत्यो मत्स्यो ऽमृतमंतरेव विह्वलाः सुस्वरं
परं रुरुदुः ॥ ८ ॥

इत्थमिति ॥ इत्थं पूर्वोक्तप्रकारेण तत्परमप्रियाः तस्य श्रीकृष्ण-
स्य परमप्रियाः अत्यंतप्रियाः गोप्य इति शेषः ॥ दुर्धर्षेति ॥ दुर्धर्षो
ऽसहो यो विरहएवोषर्बुधोऽग्निस्तस्य यः प्रतापस्तेन या पीडा
तया ॥ शोचिष्केश उषर्बुध इत्यग्निपर्यायेष्वमरः ॥ अमृतमंतरा
उदकं विना तदभावेनेति यावत् मत्स्य इव शफर्य इव ॥ मत्सीत्यत्र
मत्स्यशब्दाद्वैरादित्वान्डीष् ॥ मत्स्यस्य ज्ञामिति यलोपः ॥ प-
रं अत्यंतं विह्वला व्याकुलाः सत्यः सुस्वरं रुरुदुः ॥ सुस्वरमित्य-
नेन करुणरसव्यावृत्तिः ॥ कथंभूतास्ताः ॥ निजेति ॥ निजप्रियस्य
ये गुणास्तान् गायंत्यः ॥ तथा ॥ तदिति ॥ तस्य श्रीकृष्णस्य यो
विप्रयोगो वियोगस्तेन प्रोद्भूतो य उन्मादभर उन्मादातिशयस्त-
स्माद्धेनुभूतात् प्रलपंत्यः प्रलापं कुर्वत्यः ॥ तथा ॥ वीणेति ॥ नि-
पुणं वीणागुणप्रकरणं वीणागुणध्वनि निर्भर्त्सयंत्यः ॥ अर्थात्सुख-
ररोदनध्वनिना ॥ अमृतमंतरामत्स्यइवेत्यनेन भगवद्वर्शनैकायत्त-
जीवितत्वं व्यज्यते ॥ ८ ॥

प० ॥ आविर्बभूव तरुणाऽरुणकंजनेत्र स्सम्य
क्स्मितांचितमुखः किल पद्ममाली ॥ पीतांबरं

स्सजलनीरदनीलवर्णा तासां व्रजे प्रवलमन्मथ
मन्मथोऽसौ ॥ ४० ॥

आविर्बभूवेति ॥ योजनार्थो स्फुटौ ॥ तासां गोपीनां व्रजे समु-
दाये ॥ असौ श्रीकृष्णः ॥ अनेन तासामाविरभूच्छौरिः स्मयमा-
नमुखांबुजः ॥ पीतांबरधरः स्रग्वी साक्षान्मन्मथमन्मथ इत्यस्या
ऽर्थः संगृहीतः ॥ वसंततिलका दत्तं ॥ ४० ॥

दृष्ट्वा प्रेषृतमं विलोलनयना उत्तस्थुरारान् द्रुतं ताद्वि
श्लेषतपः फलं परमिमा आनंदसंदोहतः ॥ नाना
तापहरा मुहुः सुखकरीश्चेष्टा यथेष्टं तदा चक्रुः
प्रेमसुधाऽऽसवप्रगलितोद्देर्या अनंगानुराः ॥ ४१ ॥

दृष्टेति ॥ इमा गोप्यः ॥ ताद्विश्लेषेति ॥ सः पूर्वोक्तश्चाऽसौ वि-
श्लेषो वियोग स्सएव तपस्तस्य फलं फलरूपं प्रेषृतमं श्रीकृष्णं
आरात्समीपे दृष्ट्वा विलोलनयनाः संभ्रमेणचपलनेत्राः सत्यः आ-
नंदसंदोहतः आनंदसंदोहेन द्रुतं शीघ्रं उत्तस्थुः ॥ तदा यथेष्टं चे-
ष्टाः शृंगारव्यापारान् चक्रुः ॥ कीदृश्योगोप्यः ॥ अनंगानुराः का-
मानुराः अतएव ॥ प्रेमेति ॥ प्रेमैव सुधा ॥ सैवाऽऽसवस्तेन प्रगलितं
उल्कष्टं धैर्यं यासां ताः ॥ कीदृशीश्चेष्टाः ॥ नानातापहराः अने-
कविधतापहारिकाः अतएव मुहुर्वारंवारं सुखकरीः ॥ शार्दूल-
विक्रीडितं दत्तं ॥ ४१ ॥

ताराऽशनाऽऽसनसुताऽऽत्मजसुंदराऽऽस्या धर्माऽर्थ
माख्यतनुजाऽथ विलोक्य शौरिं ॥ वाद्याऽभिधस्य

तनुजस्य सुतस्य लीलां सुभ्रूश्चकार समुदं नय
नांऽबुजेन ॥ ४२ ॥

अथ राधिकायाः कामचेष्टावर्णनपुरःसरं कृष्णस्य तस्याश्रोक्ति-
प्रत्युक्ती वर्णयति ॥ तारेत्यादिसमभिः श्लोकैर्गद्यद्वयेन च ॥ अथ
श्रीकृष्णाऽऽगमनाऽनंतरं सुभूः सुपुं भुवी यस्या स्ता सुभूः धर्मा-
ऽर्यमाख्यतनुजा धर्मपदेन तद्वाचको वृषशब्दोऽर्यमपदेन सूर्यवा-
ची भानुशब्दश्च गृह्यते तयोर्द्वे धर्माऽर्यमणौ वृषभानुशब्दौ मि-
लितावाख्या नाम यस्य सधर्माऽर्यमाख्यो राधापिता वृषभानु-
स्तस्य तनुजा राधिका समुदं सहर्षं शौरिं श्रीकृष्णं विलोक्य न-
यनांऽबुजेन नेत्रकमलेन वाद्याऽभिधस्य वाद्यशब्देन वाद्यविशे-
षवाचकावानकदुंदुभिः शब्दौ गृह्येते तौ समुदितावभिधा नाम य-
स्य स वाद्याभिध आनकदुंदुभिर्वसुदेवस्तस्य तनुजस्य तनयस्य
श्रीकृष्णस्य सुतः कामस्तस्य लीलां चेष्टां चकार ॥ समुदमिति
लीलाविशेषणं वा समुदं सहर्षं लीलामिति ॥ कीदृशी ॥ तारे-
त्यादि ॥ ताराः शुद्धमौक्तिकान्यश्नाति स ताराऽशनो हंसः ॥ ता-
रो वानरभिन्मुक्ताविशुद्ध्योः शुद्धमौक्तिक इति मेदिनीकोशात् ॥
स आसनं यस्य स ताराऽशनोऽसनो हंसाऽसनो ब्रह्मा तस्य यः सु-
तोऽन्नस्तस्य य आत्मजः पुत्रश्चंद्रस्तद्वत् सुंदरमास्यं यस्याः सा ॥
वसंततिलका वृत्तं ॥ ४२ ॥

सजलजलदनीलं कृष्णमाश्लिष्य ताप सपदि प
रिमुमोच प्रेयसी राधिका वै ॥ मधुरतरसुवाचा
सा ह चैवं स्मिताऽऽस्या चुबुकमथ गृहीत्वा चुंब

यित्वा कपोले ॥ ४३ ॥

सजलेति ॥ प्रेयसी प्रियतमा राधिका सजलो यो जलदो मेघ-
स्तद्वनीलं घनश्याममित्यर्थः ॥ एतेन तापनिवर्तनस्य सौलभ्यं ध्व-
नितं ॥ एवंविधं कृष्णं आश्लिष्याऽऽलिम्य सपदि तत्कालं तापं
परिमुमोच सर्वतस्तत्याज ॥ वै निश्चये ॥ अथ चुबुकं अर्थात् श्री-
कृष्णस्य गृहीत्वा हस्तेन धृत्वा कपोले स्थगळे चुंबयित्वा चुंबनं
कारयित्वा सा राधिका स्मिताऽऽस्या स्मितमास्ये यस्याः सा स्मि-
तास्या सती मधुरतरसुवाचा एवं वक्ष्यमाणमाह ॥ मालिनी वृत्तं ॥
तल्लक्षणं ननमयययुतेयं मालिनी भोगिलोकैरिति ॥ ४३ ॥

विरहाऽर्कातपशांत्यै प्रेष्टमुखेदोः सुधैव पर्याप्ता ॥
अन्या सा नहि मुख्या किंतु विषस्याऽनुजाऽहि सं
प्राप्या ॥ ४४ ॥

यदुक्तवती तदाह ॥ विरहेति ॥ विरह एवाऽर्कः सूर्यस्तस्य य आ-
तपस्तस्य शांत्यै तां कर्तुमित्यर्थः ॥ तुमर्थे चतुर्थी ॥ प्रेष्ठेति ॥ प्रिय-
तमस्य तव मुखसुधांशोः संबंधिनी सुधैव अधराद्यतमेव पर्याप्ता
समर्थेत्यर्थः ॥ प्रेष्ठेति संबोधनं वा अन्याप्रसिद्धा सा सुधा यतो
मुख्या तापशमने प्रधानभूता अथच मुखे भवा मुख्या नहि अ-
स्ति इति शेषः ॥ प्रियमुखभवा नाऽस्तीत्यर्थः ॥ किंतु विषस्या-
ऽनुजा कनिष्ठसहोदरी विषोत्पत्यनंतरं तदुत्पत्तेः ॥ तथा ॥ अहिः संप्रा-
प्या अहिभिः सर्पैः सम्यक् प्राप्तुं योग्या तस्याः पाताले ऽपि विद्य-
मानत्वात् ॥ प्रसिद्धसुधाया विषसहोदरीत्वेन सर्पसंप्राप्यत्वेन च प्र-
त्युत तापप्रदत्वमेव ननु तापशामकत्वमतस्तापशांत्यर्थं प्रियमुख-

सुधांशुसंबन्धिन्येव सुधा समर्थेति भावः ॥ गीतिरार्या दत्तं ॥
आर्याप्रथमदलोक्तं यदि कथमपि लक्षणं भवेदुक्तयोः ॥दलयोः
कृतयतिशोभां तां गीतिं गीतवान्मुज्जेशः ॥ ४४ ॥

वस्तुतोविप्रयोगेऽपि त्वधराऽमृतलब्धये ॥ नाथो
ऽसि दुःखदः कृष्णाऽसन्निधौ सन्निधौ मम ॥ ४५ ॥

वस्तुतइति ॥ हेकृष्ण त्वं वस्तुतस्तत्त्वतः मम नाथोऽसि ईश्वरोऽसि ॥
विप्रयोगेऽपि वियोगेऽपि मम नाथ उपताकः असि ॥ तथा ॥ मम
अधराऽमृतलब्धयेऽपि नाथोऽसि याचकोऽसि आशासानो वा
असि ॥ नाथूनाधूया ज्योपतापैश्वर्याऽऽशीःषु ॥ अतएव असन्नि-
धौ सान्निध्याभावे सन्निधौ सान्निध्ये च दुःखदः दुःखं ददाती-
ति दुःखदः अथच दुःखं ददाति स्वंदयतीति दुःखदः असि ॥ ४५ ॥

ग० ॥ इति तद्वाक्पीयूषं श्रवणचपकेणेव तद्ददन

सीधु स्वमुखेन निपीय पुनः ॥ ९ ॥

इतीति ॥ इति उक्तप्रकारकं ॥ तदिति ॥ तस्याः राधिकाया या वा-
क् सैव पीयूषममृतं तत् ॥ श्रवणेति ॥ श्रवणमेव कर्ण एव चषकः
पानपात्रं तेनेव ॥ चषकोऽस्त्री पानपात्रमित्यमरात् ॥ तद्ददनसीधु
तस्या राधिकाया वदनसंबन्धि यस्सीधु तत् राधिकाऽधरसुधामि-
ति यावत् स्वमुखेन निपीय पुनरित्यस्योत्तरश्लोकस्थपरिष्वज्ये-
त्यनेन संबन्धः ॥ ९ ॥

प० ॥ पयोधरद्वये वा ऽस्या मदीयद्वये ऽधिकं ॥

काठिन्यमिति कंसारिः परिष्वज्याऽऽहराधिकाम् ॥

॥ ४६ ॥

पयोधरेति ॥ पुनः राधिकां परिष्वज्याऽऽलिङ्ग्य कंसारिः श्रीकृष्णः
आह ॥ पुनः परिष्वगे फलमुखेक्षते ॥ अस्या राधिकायाः पयो-
धरद्वये स्तनद्वये अधिकं काठिन्यं अथवा मदीयद्वये मम कं-
सारिरिदं मदीयं तच्चतत्पृथग्यं च तस्मिन् ॥ एतेन हृदयस्याऽतिका-
ठिन्यं ध्वनितं ॥ इतीव इतिज्ञातुमिवेत्यर्थः ॥ ४६ ॥

कलंकीदुः क्षारं जलधिमपि र्द्विं गमयति नवा
शुष्कं कर्तुं किमपि सतु वस्तु प्रभवति ॥ प्रवृद्धं
प्रीत्यब्धिं विरचयति ते द्राक्षुखशशी तथा शोकां
ऽभोधिं कलिलमयमाश्यानमकरोत् ॥ ४७ ॥

अथ श्रीकृष्णकृतं प्रसिद्धचंद्रव्यतिरेकप्रदर्शनपूर्वकं राधामुखचं-
द्रवर्णनमनुवदति ॥ कलंकीति ॥ अयि राधे अयं ते मुखशशी
मुखचंद्रः प्रीत्यब्धिं प्रीतिसमुद्रं द्राक् झटिति प्रवृद्धं विरचयति
करोति तथा कलिलं गहनं शोकांभोधिं ॥ कलिलं गहनं समे
इत्यमरात् ॥ आश्यानं शुष्कं अकरोत् ॥ व्यतिरेकेप्रसिद्धचंद्रस्य
कलंकित्वप्रतिपादनादेतस्य अकलंकित्वमकथितमपि गम्यते ॥
सतु प्रसिद्धस्त्विदुः कलंकी लक्ष्मवान् अपवाद्वांश्च अस्ति ॥ अथ-
च क्षारं जलधिं लवणसमुद्रं र्द्विं गमयति प्रापयति ॥ किमपि
वस्तु शुष्कं कर्तुं न वा प्रभवति नैव समर्थो भवति जलरूपत्वान् ॥
शिखरिणी दत्तं ॥ रसैरुद्गैश्छिन्ना यमनसभला गः शिखरिणीति
तल्लक्षणात् ॥ ४७ ॥

ग० ॥ अये प्राणाऽधीश कलाधीशं त्वकुलाधी
शं मैवं कथय ॥ १० ॥

एवं स्वमुखाऽपेक्षया हीनत्वेन चंद्रस्य वर्णनं श्रुत्वा राधिका श्री-
कृष्णं प्रत्याह ॥ अयेइति ॥ अये प्राणाऽधीश श्रीकृष्ण त्वत्कुला-
धीशं त्वत्कुलनायकं तत्राऽपि कलाऽधीशं कलानां षोडशानां
चतुःषष्टीनां च अधीशं चंद्रं एवं पूर्वोक्तकलंकित्वादिविशिष्टं मा-
कथय ॥ १० ॥

प० ॥ नाऽयं कलंकी किल नैजदोषात्कलावाधि
घ्नानजपंकयोगात् ॥ नोचेत्स्थितिर्विष्णुपदे कथं
स्यादस्याऽमृतस्याऽपि च दातृता वै ॥ ४८ ॥

ननु सर्वेऽपि चंद्रं कलंकिनमेव वदन्ति उपलभ्यते च तत्र कलंक
इति दोषा वाच्या गुरोरपीति न्यायेन यथार्थकथने किंवाधकमि-
ति चेत्तत्राह ॥ नायमिति ॥ अयं चंद्रो नैजदोषात्स्वीयदोषात्
कलंकी न किंतु कलौ युगे अधिष्ठानजपंकयोगात् अधिष्ठानं
मनस्तस्मिन् जातो यः पंकः पापं तद्योगात् कलंकी अस्ति ॥ चं-
द्रस्य मनोदैवतत्वात् तदधिष्ठानत्वं ॥ मनसो देवता चंद्र इति तु
हृदयं चाऽस्य निर्भिन्नं चंद्रमाधिष्ण्यमाविशदिति भागवते प्रसि-
द्धं ॥ कलौ सर्वेषां मनांसि मलिनानि इति तत्संपर्कात्कलंकित्वं
ननु स्वतःसिद्धमिति भावः ॥ नोचेत् पूर्वोक्तं नचेत् अस्य चंद्रस्य
विष्णुपदे आकाशे श्लेषेण श्रीविष्णोः पदे स्थाने चरणे वा स्थि-
तिः अपि च अमृतस्य दातृता सुधादातृत्वं श्लेषेण मोक्षदातृत्वं
च कथं स्यात् ॥ स्वतः कलंकिनो विष्णुपदस्थित्यमृतदातृत्वे न
घटेते इति स्वभावतः शुद्धं चंद्रं प्रत्येतद्भवदीयकथनं न युक्तमि-
ति भावः ॥ उपजातिर्दत्तं ॥ ४८ ॥

ग० ॥ ततो वदनद्युतिरिरस्कृतचंद्रावलिश्चंद्राव-
लिः ॥ ११ ॥

ततइति ॥ ततो राधिकाभाषणानंतरं ॥ वदनेति ॥ वदनद्युत्या मु-
खकांत्या तिरस्कृता चंद्राऽऽवलिश्चंद्रपत्निर्यया सा तथाविधा
चंद्राऽऽवलिश्चंद्राऽऽवलिनाम्नी काचन गोपिका ॥ अस्योत्तरश्लो-
के षपावित्यत्र कर्तृत्वेनाऽन्वयः ॥ ११ ॥

प० ॥ यदधरामृतपूर्तिवशात्सुधासमधुरं मधुरं
स्वनमुच्चकैः ॥ समसृजत्प्रजडा त्यपि वंशिका त
दुचितं त्विति पेयमहो पपौ ॥ ४९ ॥

यदिति ॥ यच्च तदधराऽमृतमर्थात् श्रीकृष्णस्य तस्य या पूर्तिः पू-
रणं तद्वशादहो आश्चर्यं प्रजडाऽपि प्रकर्षेण जडाऽपि वंशिका ॥
सुधेति ॥ सुधयाऽमृतेन समाना धूर्यस्य तं ॥ ऋक्पूर्वधूरित्यप्रत्य-
यः ॥ सुधासदृशमित्यर्थः ॥ उच्चैकरतिशयेन मधुरं स्वनं समसृ-
जत् हि निश्चितं इति हेतोः उचितं योग्यं पेयं तु पेयमेव तदध-
राऽमृतं पपौ ॥ द्रुतविलंबितं दत्तं ॥ द्रुतविलंबितमाह नभौ भरा-
विति लक्षणात् ॥ ४९ ॥

ग० ॥ अथ स तद्वदनचंद्रचकोरायमाणचेताश्चं
चलश्चंचलामिदमुवाच ॥ १२ ॥

अथेति ॥ चंद्राऽऽवलिभाषणानंतरं ॥ तद्वदनेति ॥ तस्याश्चंद्रावल्या
यद्वदनं तदेव चंद्रस्तस्मिंश्चकोरायमाणं चेतो यस्यैवंविधः ॥ चं-
चलः कामुकः सः श्रीकृष्णः चंचलां कांत्या चापल्येन च विद्यु-
त्सदृशा चंद्रावलि ॥ चंचलः कामुकेनीले ॥ चंचला च तडिल-

क्ष्योरिति हैमात् ॥ इदं वक्ष्यमाणमुवाच ॥ १२ ॥

प० ॥ शरच्चंद्रविंबं तिरस्कृत्य शौभ्यं तदीयं प्रज
ग्राह वक्त्रं स्मितं तत् ॥ दरीदृश्यते ऽतः कलंकी
सुधांशुः प्रिये त्वज्जयं सूचयंलोकआस्ते ॥ ५० ॥

शरदिति ॥ हे प्रिये चंद्रावलि यद्यस्मात् ते वक्त्रं कर्तुं शरच्चंद्रविंबं
तिरस्कृत्य तदीयं शौभ्यं प्रकर्षेण जयाह ॥ ननु गृहीतं शुभ्रत्वं कव-
र्त्ततइतिचेत्तत्राऽऽह ॥ स्मितमिति ॥ तच्चंद्रगृहीतं शौभ्यं स्मितं
स्मितरूपं दरीदृश्यते ॥ अतः शौभ्यहरणाद्धेतोः सुधांशुरपि कलंकी
अस्ति ॥ ननु सुधावशाद्गृहीतांशस्य पूर्णं कुतो नेति चेत्तत्रा-
ऽऽह ॥ त्वदिति ॥ लोके त्वज्जयं त्वदुत्कर्षं सूचयन् सन् आस्ते ॥
यथा लोके केनचित्पराभूतो लज्जावशात्पराजयचिन्हं धृत्वैव
तिष्ठति पुनर्जयाशया तथैवायमपि स्थित इति भावः ॥ भुजंग-
प्रयातं वृत्तं ॥ भुजंगप्रयातं भवेद्यैश्चतुर्भिरिति तल्लक्षणात् ॥ ५० ॥

अथ सुललितयाललितया च ॥ सुधायुग्मवशा
नृपुं सौख्यदं रागरुक्किमु ॥ मत्वा तच्चर्वितं तन्व्या
तांबूलं जगृहे मुखे ॥ ५१ ॥

अथेति ॥ कृष्णभाषणानंतरं सुषु ललितं शृंगारचेष्टाविशेषो यस्याः
सा तथाविधया ललितया ललितानाख्या ॥ ललितं त्रिषु ॥ ल-
लिते चेप्सितेऽपि स्यादिति मेदिनीकोशात् ॥ ललितलक्षणं तु
अनाऽऽचार्योपदिष्टं स्याल्ललितं रतिचेष्टितमिति ॥ अत्र रतिचेष्टि-
तं रत्यनुकूलसमीचीनसकलांगविन्यासात्मकं ॥ इदमुत्तरश्लोक-

स्थस्य तन्व्येत्यस्य विशेषणं ॥ सुधायुग्मेति ॥ तन्व्या गोप्या कऽप्या
तच्चर्वितं तेन भगवता चर्वितं तांबूलं मुखे अर्थात् स्वमुखे जगृहे
गृहीतं ॥ कर्मणि लिट् ॥ तांबूलशब्दस्य नपुंसके प्रयोगस्तु रत्न-
स्थगिस्थितमिदं खदिरिण सार्धं तांबूलमंब वदनांश्वुरुहे गृह्णाणेति
श्रीशंकराचार्यप्रणीतायां देवीमानसपूजायां प्रसिद्धः ॥ किं कृत्वा
इदमिति शेषः इदं तांबूलं ॥ सुधेति ॥ सुधयोः चूर्णाधराऽभूत-
योयंयुग्मं तद्वशात् गृष्टं स्वादु सुधाद्वययोगादतिस्वाद्वित्यर्थः ॥
सुधा लेपोऽभूतं स्नुहीत्यमरात् ॥ अतएव सौख्यदं सुखदातृ राग-
रुत् रंजनरुत् प्रेमवर्धकं च मत्वा किमु ॥ ५१ ॥

ग० ॥ ततस्तदीयमुखचंद्रचकोरायमाणचक्षुर्विच
क्षणः स तामेवमाचक्षे ॥ १३ ॥

ततइति ॥ ततः तदीयो ललितासंबन्धी यो मुखचंद्रस्तस्मिन् वि-
षये चकोरायमाणे चक्षुषी यस्य स तथाविधः ॥ तदीयमुखचंद्रं
साऽऽदरमवलोकयन्नित्यर्थः ॥ विचक्षणः कुशलः सः श्रीकृष्णां
ललितां प्रति एवं वक्ष्यमाणप्रकारेणाऽऽचक्षे उक्तवान् ॥ १३ ॥

प० ॥ व्यभ्राऽभ्रभ्राजिशुभ्रांशुशोभाभूरिभरं व
लात् ॥ सुभ्रूस्तदाननं दुर्द्राक् क्षीणवर्ष्मा ऽहरादि
सः ॥ ५२ ॥

तदाह ॥ व्यभेति ॥ हे सुभ्रूः त्वदाननं दुः त्वन्मुखचंद्रः ॥ व्यभेति ॥
विगतान्यभ्राणि मेघा यस्मात्तद्व्यभ्रं तच्चतदभ्रमाकाशं तस्मिन्
भ्राजते प्रकाशते तच्छीलो व्यभ्राऽभ्रभ्राजी सचाऽसौशुभ्रांशुशुभ्रं-
द्रस्तस्य या शोभा तस्या यो भूरिभरस्तं ॥ शरत्कालीनचंद्रशो-

भाऽतिशयमित्यर्थः ॥ बलात् द्रागहरत् ॥ एतदेव द्रढयति ॥ हि
यस्मात् स चंद्रः क्षीणवर्मा क्षीणशरीरः अस्ति ॥ चंद्रे क्षीणत्वं
यदुपलभ्यते नतत्त्वाभाविकं किंतु त्वमुखवहतशोभासर्वस्वतये-
त्यर्थः ॥ ५२ ॥

काचित्तुतः ॥ अस्याऽऽत्मजेनाऽहमनंगकेन सं
प्रापितेमां विकलां दशां द्राक् ॥ इतीव सा नेत्र
शरान्मुमोच भूदंडकोदंडसमुत्थितांस्तान् ॥ ५३ ॥

अथ कस्याश्चिदकाक्षाऽवलोकनमुखेक्षापूर्वकं वर्णयति ॥ का-
चिच्चिति ॥ अस्योत्तरत्राऽन्वयः अस्थेति ॥ ततः कृष्णललितासं-
भाषणाऽनंतरं काचित्सा गोपी इतीव इतिविचार्येव ॥ भूदंडेति ॥
भूदंड एव कोदंडं धनुस्तस्मात्समुत्थितान् तान् स्नेहाऽसूयादिग-
ततया विचित्रान् नेत्रशरान् अत्र नेत्रशब्देन कटाक्षा लक्ष्यते ॥
कटाक्षबाणानित्यर्थः ॥ मुमोच अर्थात् श्रीकृष्णे ॥ इति किं ॥
अस्य श्रीकृष्णस्याऽऽत्मजेन तनयेन अनंगकेन कुस्तिनेनाऽनंगेन ॥
कुस्तिनेकः ॥ द्रागिमां विकलां दशां प्रापितास्मीति ॥ एवं मा-
मतिपीडयन् स्वतनयस्त्वया किमिति ननिवार्यत इत्यभिप्रायवती
कटाक्षपूर्वकं श्रीकृष्णमवलोकितवतीत्यर्थः ॥ उपजातिर्यत् ॥
॥ ५३ ॥

ग० ॥ ततस्तदीक्षणातीक्ष्णमार्गणैस्तन्मुखसुधामा
र्गणांतःकरण ईदृगवादीत् ॥ १४ ॥

तत इति ॥ ततः ॥ तदिति ॥ तस्या ईक्षणाणि कटाक्षाः तान्येव
तीक्ष्णमार्गणास्तीक्ष्णबाणास्तेर्हनुभिः तस्या गोप्या या मुखसुधा

तस्या मार्गणो याचकीभूतमंतःकरणं यस्य स तथाविधः ॥ मार्ग-
णोयाचकेशरे ॥ याज्जाऽन्वेषणयोः ह्रीवमिति मेदिनीकोशात् ॥
स इति शेषः ॥ सः श्रीकृष्णः ईदृग्वक्ष्यमाणमवादीत् ॥ १४ ॥

प० ॥ भूदंडकोदंडविस्मृष्टमुच्चकैः शिलीमुखद्वंद्वम
वार्यविक्रमं ॥ ममांगवल्लीं तुदतीह निर्घणं तथा
पि सौख्यप्रदमेव संततम् ॥ ५४ ॥

भूदंडेति ॥ भूदंडरूपेण धनुषा विस्मृष्टं अवार्यविक्रमं अवार्यो विक्रमः
शक्तिसंपद्यस्य तदवार्यविक्रमं ॥ विक्रमस्तु पुमान् क्रांतिमात्रे स्या-
च्छक्तिसंपदीति मेदिनीकोशात् ॥ एवंभूतं शिलीमुखद्वंद्वं बाणयुग्मं
साऽध्यवसानलक्षणयाकटाक्षद्वंद्वं कर्तुं ॥ अलिबाणौ शिलीमु-
खावित्यमरात् ॥ निर्घणं व्रणरहितं यथा स्यात्तथा ॥ अनेन प्र-
सिद्धबाणतो व्यतिरेको दर्शितः ॥ उच्चकैरतिशयेन मम अंगवल्लीं
तनुलतां यद्यपि इति शेषः इहाऽस्मिन्समये तुदति व्यथयति त-
थाऽपि संततं निरंतरं सौख्यप्रदमेवास्ति ॥ त्वदीयकटाक्षद्वयं म-
मांगवल्लीं तुददपि निरंतरमुखजनकमेवेति भावः ॥ इंद्रवंशावंश-
स्थयोरुपजातिर्यत् ॥ ५४ ॥

ग० ॥ साऽपि तत्तनयविमुक्तेन विशिखेनेवतन्त्र
यनेंदीवरशरेणाऽपि व्रणिताऽऽशयैवमभाणीत् ॥
॥ १५ ॥

साऽपीति ॥ पूर्वोक्तागोप्यपि ॥ तदिति ॥ तस्य श्रीकृष्णस्य यस्त-
नयो मदनस्तेन विमुक्तेन विशिखेनेव बाणेनेव ॥ तदिति ॥ त-
स्य यन्मयनेंदीवरं लक्षणया कटाक्षः स एव शरो बाणस्तेनाऽपि

हेतुना ॥ व्रणितेति ॥ व्रणितः संजातव्रण आशयोंऽतःकरणं य-
स्याः सा एवंविधा सती एवं वक्ष्यमाणमभाणीन् अवादीत् ॥
॥ १५ ॥

प० ॥ अयिशिततरमुखकरवरकटाक्षपत्री करो
ति तव चित्रम् ॥ कुर्वन्बहिर्व्रणतां रागं बहिरव्रणता
मनंगनिर्मुक्तः ॥ ५५ ॥

तदेवाह ॥ अयीति ॥ अयि श्रीकृष्ण तव ॥ शिततरेति ॥ शित-
तरस्तीक्ष्णतरः मुखकरेषु वरः श्रेष्ठो यः कटाक्षएव पत्री बाणः
अनंगनिर्मुक्तः अनंगेन स्वतोंऽंगरहितेनाऽपि कामेन निर्मुक्तः स-
न्नपि चेतसि अर्थान्मदंतःकरणे रागंरक्तं क्लेशादिकं वा अथच अ-
नुरागं ॥ रागः क्लेशादिके रक्ते इति त्रिकांडशेषात् ॥ रागस्तु मा-
त्सर्यं लोहितादिषु ॥ क्लेशादावनुरागे च गांधारादौ रुपेऽपि चेति
मेदिनीकोशाच्च ॥ कुर्वन्बहिरव्रणतां व्रणरहितत्वं च कुर्वन् अत-
एव चि त्रं आश्चर्यं करोति ॥ सांगनिर्मुक्तो हि बाणो बहिरव्रणक-
रणपूर्वकं बहिरेव रागं करोति सुखं च करोति अयंतु तव क-
टाक्षबाणः अनंगनिर्मुक्तोऽपि बहिरव्रणकरणाभावपूर्वकमेवाऽभ्यंतरे
रागं जनयति सुखं च करोतीत्याश्चर्यमिति भावः ॥ गीतिरार्या-
वृत्तं ॥ ५५ ॥

काचिकुचे ऽथ निदधे पदकंजमस्य मत्वा सुशी
तलतमं जनकं घुनद्याः ॥ काचित्तथा न किमु ह
स्त इतीव तस्य तत्राऽऽदधे तमतिहर्षभरेण तन्वी
॥ ५६ ॥

काचिदिति ॥ अथ काचित्तन्वी अस्य श्रीकृष्णस्य पदकंजं प-
दपंकजं यतो घुनद्या भागीरथ्या जनकमुत्पादकं अतः शीत-
लतममत्यंतशीतलं मत्वा कुचे लदयस्य कामपीडितत्वादिततमे
स्वस्तने अतिहर्षभरेण निदधे ॥ काचिच्च यस्य चरणस्तथाविध-
स्तस्य हस्तस्तथा सुशीतलतमो न किमु इतीव इति मत्वेव तं ह-
स्तं तत्र कुचे अतिहर्षभरेण निदधे ॥ वसंततिलका वृत्तं ॥ तल्ल-
क्षणं ॥ उक्ता वसंततिलका तभजा जगौ ग इति ॥ ५६ ॥

ग० ॥ प्रेमप्रसररसिकलदयां निजचरणेदीवरेण
साजात्यात्संयोजितकुचकुड्मलां तां रसिकः पीयू
पासारमधुरवाण्यैवं बभाषे ॥ १६ ॥

प्रेमेति ॥ रसिकः श्रीकृष्णः तां प्रथमोपात्तां गोपीं प्रति ॥ पीयूषे-
ति ॥ पीयूषोऽमृतं तस्य य आसारो वर्षणं तद्वन्मधुरा या वाणी
तथा एवं वक्ष्यमाणं बभाषे ॥ कीदृशीं ॥ प्रेमेति ॥ प्रेमप्रसरेण क-
त्वा रसिकं सरसं लदयं यस्याः सा तथाविधां ॥ तथा ॥ साजा-
त्यात्सजातीयत्वसंबंधात् निजचरणेदीवरेण निजचरणकमलेन
सह संयोजितकुचकुड्मलां ॥ निजशब्देन श्रीकृष्णसंबंधि ॥ कु-
ड्मलचंदीवरस्यैव ॥ अतएव साजात्योपपत्तिः ॥ १६ ॥

प० ॥ विषमेक्षणोऽहिघटितः प्रियेस्मरंत्यदहन्मृडो
न किमिदं क्षमं भवेत् ॥ सुखदं च तद्वयमजीव
यन्मुदा हृदि संस्थितं तमतथात्ववत्तव ॥ ५७ ॥

विषमेक्षणइति ॥ हेप्रिये ॥ मृडः मृडति सुखयतीति मृड इति
व्युत्पत्त्या सुखकर्ताऽपि शिवः हि यतो विषमेक्षणः विषमाणि

त्रीणि ईक्षणानि यस्य विषमेक्षणः श्लेषेण विपरीतलोचनः ॥
लोकेऽपि यः कश्चिद्विपरीतदृष्टिर्भवति स घातुक एव भवति ॥
तथा ॥ अहिभिः सर्पैः स्वभावतः क्रूरैर्यदितो नित्यसंबद्धः अस्ति
अतः स्मरं काममदहत् दग्धवान् इदमीदृशं तत्कर्तृकं कामदहनं
क्षमं योग्यं न भवेत् किमु अपितु क्षममेव ॥ तथा ॥ तव हृदि
स्थितं सुखदं तद्द्वयं लिङ्गाकृतिमृतादात्म्याऽऽपन्नं कुचयुग्मं यतः
अतथात्ववत् विषमेक्षणत्वाऽहिघटितत्वाऽभाववत् अतो मुदा तं-
स्मरं अजीवयत् जीवयतिस्मेत्यपि क्षमं न किमु अपितु क्षममेवा
नवनंदिनी दत्तं ॥ तल्लक्षणं तु ॥ नवनंदिनी सजससैर्गुरुयुक्तैरिति ॥
॥ ५७ ॥

ग० ॥ धराधरधौरेयशिरस्सरणिसंचरणनिपुणि
मपरिचिचीषयेव निजस्तनशिखरिशिखरधृतच
रणां निपुणां तामेव पुनर्हरिरेवं संजगाद ॥ १७ ॥

धराधरेति ॥ हरिः श्रीकृष्णः धराधरेषु पर्वतेषु धौरेयो धूर्वहः पर्व-
तश्रेष्ठो गोवर्धन इति यावत् तस्य शिरःसंबंधिनी या सरणिर्मा-
र्गस्तस्मिन्यत्संचरणं तद्विषये यो निपुणिमा नैपुण्यं तस्य या प-
रिचिचीषा परिचेतुमिच्छा तथेव ॥ निजेति ॥ निजस्तनावेव शि-
खरिणौ पर्वतौ तयोर्थे शिखरे तयोर्धृतश्वरणोऽर्थात् श्रीकृष्णच-
रणो यथैवंविधां निपुणां चतुरां तामेव पूर्वोक्तां गोपीं प्रत्येव एवं
वक्ष्यमाणं संजगाद ॥ १७ ॥

प० ॥ अहीनाऽभिमृश्यं गिरीशस्वभिख्यं सुकर्पू
रगौरं वलक्षांश्चुलेखं ॥ ध्रुवं नीलकंठं हरद्वंद्वमेत

त क्षमं कामदत्वं त्वमुष्मिन् हृदिस्थं ॥ ५८ ॥

तदेवाह ॥ अहीनेति ॥ हेप्रिये यतः हृदिस्थं त्वत्हृदयस्थितं ॥ ह-
युभ्यांचेति सप्तम्या अलुक् ॥ एतत् कुचद्वंद्वं हरद्वंद्वं हरयोः शि-
वयोः द्वंद्वमस्ति ध्रुवं अतस्तु अतएव अमुष्मिन् कुचद्वंद्वे कामद-
त्वं कामं ददाति तत्कामदं तस्य भावस्तत्वं पक्षे कामं यति खंड-
यतीति कामदस्तस्य भावस्तत्वं क्षमं योग्यं अस्ति ॥ कीदृशमेतत्
हरद्वंद्वं च ॥ अहीनेति ॥ न हीनः अहीनस्तेन पुरुषोत्तमेन मया
ऽभिमृश्यं स्पृश्यं पक्षे अहीनैः सर्पश्रेष्ठैर्भूषणभूतैरभिमृश्यं ॥ तथा ॥
गिरीशेति ॥ गिरीशस्य पर्वतश्रेष्ठस्य सुतरां अभिख्या शोभा य-
स्मिस्तत् पर्वततुल्यमित्यर्थः ॥ पक्षे गिरीश इति सुष्ठु अभिख्या
नाम यस्य तत् ॥ अभिख्या नामशोभयोरित्यमरात् ॥ तथा ॥ सु-
कर्पूरेति ॥ शोभनेन कर्पूरेणांगरागालकेन कृत्वा गौरं ॥ पक्षे सु-
कर्पूरवद्गौरं ॥ तथा ॥ वलक्षेति ॥ वलक्षांशोश्चंद्रस्य लेखेव लेखा
नखरेखा यस्मिस्तत् पक्षे ॥ वलक्षांश्चुलेखा चंद्रलेखा शिरोभू-
षणत्वेन यस्याऽस्ति तत् ॥ अर्शआद्यच् ॥ यद्वा वलक्षांशोश्चंद्र-
स्य लेखा यस्याऽस्तीति ॥ तथा ॥ नीलेति ॥ नीलः कंठो यस्य
तन्नीलकंठं ॥ अत्र कंठपदेन मेचकचूचुकभागो गृह्यते ॥ पक्षे
प्रसिद्धं ॥ तोदकं दत्तं ॥ तल्लक्षणं तु ॥ इह तोदकमंबुधिसैः प्रथि-
तमिति ॥ ५८ ॥

काचित्वाह ॥ आल्यमृतोपमएष प्रेषुतमः किं वि
निंदसि त्वमिमं ॥ तत्तुच्छं स्वच्छैर्यस्याज्यं तस्मि
न्नचोपमाऽर्हत्वम् ॥ ५९ ॥

काचिदिति ॥ काचिद्गोपी स्वसखीं प्रति प्राह ॥ आलीति ॥ हे
 आलि सखि एष कृष्णः प्रेष्ठतमः अतएव अमृतोपमः अस्ति ॥
 इति श्रुत्वाऽन्याऽह ॥ किमिति ॥ हेसखि त्वमिमं किं विनिदसि ॥
 अमृतोपमत्वकथनेनैतस्य निदां करोषि किमित्यर्थः ॥ नन्वमृतस्य
 परमोक्तृत्वेन तदुपमया का निंदेति चेत्तत्राह ॥ तदिति ॥ यद्यस्मा-
 द्देतोः स्वच्छैर्निर्मलांतःकरणैर्मुमुक्षुभिः सद्भिः तत्सुधात्वेन प्रसिद्ध-
 ममृतं त्याज्यं त्यक्तुं योग्यं ॥ तेषां मोक्षाभिलाषुकत्वेन भक्त्यभि-
 लाषुकत्वेन चाऽमृते स्वर्गप्राप्ये आदराभावादित्यर्थः ॥ अतस्तुच्छं
 ततएव तस्मिन्नमृते उपमाहत्वं श्रीकृष्णसादृश्ययोग्यत्वं नचाऽ-
 स्ति ॥ तस्य भगवतो मुमुक्षुभिर्पास्यत्वात् ॥ गीतिरार्या वृत्तं ॥
 ॥ ५९ ॥

किंच ॥ स्वल्पं स्वर्गे स्वाप्यं स्वाद्यं स्वास्येन नश्वरं
 त्वमृतम् ॥ श्रीकृष्णाख्यं श्रुतिदृढमुखेन पेयं सतां
 गणै रसततम् ॥ ६० ॥

उक्ताऽमृतस्य व्यतिरेकप्रदर्शनपूर्वकं श्रीकृष्णस्योक्तृत्वं वर्णय-
 ति ॥ किंचेति ॥ स्वल्पमिति ॥ अमृतं प्रसिद्धा सुधा स्वर्गे एव ना-
 ऽस्मिन्लोके स्वाप्यं मुखेन आमुं योग्यं तदपि स्वल्पं सुतरामल्पं
 न बहु अथच स्वास्येनैव स्वाद्यं स्वदितुं योग्यं नेतरैरिन्द्रियैरितरा-
 स्यैर्वा तदपि नश्वरं नाशशीलं क्षयिण्यु इति यावत् एवंविधं अस्ति ॥
 तुशब्दो बैलक्षण्ये ॥ तदेवोपपादयति ॥ श्रीति ॥ श्रीकृष्णाख्यममृतं
 तु ॥ श्रुतीति ॥ श्रोत्राभ्यां लोचनाभ्यां मुखेनच नैकेन मुखेनैव ॥

श्रोत्रेण सादरश्रवणार्हं ॥ एतेनाऽन्यमुखद्वारा स्वाद्यत्वमपि स्फुटं ॥
 दृग्भ्यां सादराऽऽलोकनार्हं मुखेन सादरगानार्हं चेत्यर्थः ॥ अथच
 न किंचित्कालं किंतु सततं निरंतरं ॥ अनेन नश्वरत्वाऽभावः सू-
 चितः ॥ यद्वा ततेन वीणादिवाद्येन सहितं सततं सतां गणैः ॥ बहु-
 वचनेन गणशब्दोपादानेन च स्वल्पत्वाऽभावः सूचितः ॥ पेयम-
 स्ति ॥ देशाऽकथनेन चैतन्नस्वर्गमात्रप्राप्यमपरिच्छिन्नत्वाद्वापक-
 त्वादिति सूचितं ॥ एवं चाऽतितुच्छप्रसिद्धाऽमृतोपमानेन प्रियस्य
 निंदैव फलिता भवतीति तत्तुल्यत्वं सुतरां त्वया नोद्भावनीयमिति
 भावः ॥ ६० ॥

ग० ॥ इति प्रियंवदप्रियावाक्सुधाऽऽसाराऽऽर्द्रा
 ऽऽशयः सतामेवं प्राऽवोचत् ॥ १८ ॥

इतीति ॥ इति पूर्वोक्तप्रकारेण प्रियंवदा चाऽसौ प्रिया च प्रि-
 यंवदप्रिया तस्या या वाक्सुधा वागमृतं तस्य य आसारोऽतिदृ-
 ष्टिस्य आर्द्रः स्निग्ध आशयोऽतःकरणं यस्य स तथाविधः सः
 श्रीकृष्णः तां प्रियां प्रति एवं वक्ष्यमाणं प्राऽवोचत् ॥ १८ ॥

प० ॥ शारदस्विदुवदने वाक्प्रागल्भ्यं ध्रुवं न तत्
 मित्रजीवाऽऽह्लाददेऽस्मिंश्चित्रमत्र रसप्रदे ॥ ६१ ॥

तदेवाह ॥ शारदेति ॥ हेप्रिये ते इति शेषः अत्र लोके अस्मिन्
 पुरोवर्तिनि शारदस्विदुवदने शरदि भवः शारदः ॥ संधिवेलादीत्य-
 ण् ॥ स चाऽसौ सुष्ठु इदंश्वंश्रस्तदृशं यद्वदनं तस्मिन् वाक्प्राग-
 ल्भ्यं वाक्प्रौढिः ध्रुवं निश्चलं अस्ति तच्चित्रं आश्चर्यं न ॥ अत्र
 हेतुगर्भं विशेषणद्वयमाह ॥ मित्रेति ॥ सुहृज्जीवाऽऽनंददे ॥ तथा ॥

रसप्रदे शृंगाररसदातरि ॥ नक्षेतादृशवाक्प्रागल्भ्यमंतरा मित्राऽऽनं-
ददातृत्वं रसप्रदत्वं च घटतदिति तन्नाश्वर्यप्रदमिति भावः ॥ अथ-
च शारदा सरस्वती अस्मिन्स्तीति शारदं ॥ अर्शआद्यच् ॥ शा-
रदं च तत् स्विदुवदनं च शारदस्विदुवदनं तस्मिन् ॥ शारदानिवा-
सभूते वदने इत्यर्थः ॥ शेषं समानं ॥ कीदृशे वदने ॥ मित्रेति ॥
मित्रस्त्रयीतनुः सूर्यः जीवो बृहस्पतिस्तयोरालहाददायके ॥ तथा ॥
रसप्रदे रसो वै स इति श्रुतिप्रसिद्धब्रह्मात्मकरसप्रदे ॥ ६१ ॥

ग० ॥ स्ववागमृतदीधितिर्विकसितमुखकुमुदस्मि
तमकरंदमिलिंदायमानचेताः प्रियतमः पुनस्ता
मेवं निजगाद ॥ १९ ॥

स्ववागिति ॥ प्रियतमः श्रीकृष्णस्तां प्रियां प्रति पुनरेवं वक्ष्यमा-
णं निजगादेत्यन्वयः ॥ कीदृशः प्रियतमः ॥ स्वेति ॥ स्वस्य या
वाक् सैवाऽमृतदीधितिश्चंद्रसेन विकसितं यन्मुखमेव प्रियावदन-
मेव कुमुदं तत्संबोध स्मितमेव हास्यमेव मकरंदस्तस्मिन् मिलिंदा-
यमानं भ्रमरायमाणं चेतो यस्य स तथाविधः ॥ १९ ॥

प० ॥ सितेऽपि तव मंदत्वं हास्ये चित्रमिदं प्रिये ॥
मांगल्यस्याऽऽस्पदं रम्ये पीयूषाऽऽपूरितं मुखम् ॥

॥ ६२ ॥

तदाह ॥ सितेऽपीति ॥ हे प्रिये तव हास्ये सितेऽपि शुकेऽपि मंदत्वं
शानित्वं अस्ति ॥ सितः शुक् इति ज्योतिर्विद्यसिद्धेः ॥ मंदौ सौ-
रशनैश्चराविति त्रिकांडशेषाच्च ॥ तथा हेरम्ये तव मुखं मांगल्य-
स्य मंगलत्वस्य भौमत्वस्याऽऽस्पदं मंगलरूपमित्यर्थः ॥ एवंविधम-

पि पीयूषाऽऽपूरितं अमृतपरिपूर्णं चंद्ररूपमित्यर्थः ॥ अस्ति इदं
द्वयं चित्रं ॥ वस्तुतस्तु सिते शुभ्रवर्णं तव हास्ये मंदत्वं अस्ति त-
था हेरम्ये तव मुखं मांगल्यस्याऽऽस्पदं अमृतपूरितं च अस्ति ॥
अत्राऽमृतं वायूपं अधरामृतं च ॥ ६२ ॥

अथ काचित्सोपहासमेवमवादीत् ॥ पितरावति
सरलौ ते धवलार्यौ बलौऽपि तादृक्षः ॥ कृष्ण
स्त्वं किमु कुटिलस्तद्धेतुं मां वदेति पृच्छामि ॥
॥ ६३ ॥

अथकाचिदिति ॥ अथ कृष्णभाषणाऽनंतरं काचिद्वोपी ॥ शेषं
स्फुटं ॥ तदाह ॥ पितराविति ॥ हे श्रीकृष्ण ते पितरावतिसरलौ
अत्यंतमकुटिलौ तथा धवलौ गौरौ आर्यौ ज्येष्ठौ भ्राता बलो-
ऽपि बलरामोऽपि तादृक्षः धवलः सरलश्च अस्ति एवं सति त्वं कृ-
ष्णः कृष्णवर्णः कुटिलश्च किमु जातइति शेषः इति पृच्छामि त-
द्धेतुं तत्कारणं मां प्रतिवद ॥ ब्रूयर्थत्वाद्वदोद्वेकर्मत्वं ॥ ६३ ॥

ततः स्मित्वा प्रियतमां प्रियतमः प्रियतमं प्राह ॥
कुटिलालकनिकरास्ये रसरूपे त्वदनुपंगतो मन
सा ॥ उभयं तन्मयि नियतं सततं नान्योऽस्ति हे
तुरत्राऽये ॥ ६४ ॥

ततइति ॥ ततः प्रियाप्रश्नाऽनंतरं प्रियतमः श्रीकृष्णः स्मित्वा हा-
स्यं कृत्वा प्रियतमां प्रति प्रियतमं अत्यंतप्रियं यथा स्यात्तथा प्राह
कुटिलेति ॥ कुटिला ये ऽलकास्तेषां यो निकरः समूहस्तद्युक्तमास्यं
यस्याः सा तत्संबोधनं हे कुटिलालकनिकरास्ये तथा हे रसरूपे

शृंगाररसरूपे अये प्रिये सततं निरंतरं मनसा अंतःकरणेन कृत्वा त्वदनुषंगतः त्वत्संबंधाद्धेतोर्मयि नियतं निश्चितं तत्पूर्वोक्तं उभयं कुटिलत्वं कृष्णत्वं च अस्ति अत्रोभयरूपत्वे ऽन्योहेतुर्नास्ति ॥ निरंतराऽनुध्यानेन त्वन्मुखगतकुटिलाऽलकगतं कौटिल्यं तथा त्वदभिन्नत्वापन्नशृंगाररसस्य कृष्णत्वेन तद्वत् कृष्णत्वं च मयि सं-
क्रांतमिति भावः ॥ रसरूपे इत्यनेन द्रवीभूतपदार्थनिष्ठवर्णसंक्रां-
तिर्झटिति भवतीति तद्वतवर्णसंक्रमोमयि झटिति जात इति सू-
चितं ॥ ६४ ॥

कुटिलालकवृंदसंघतं मुखमेतत्तवपश्यतः प्रिये ॥
कमलं सुमिलिदंसंकुलं न्विति शंका समुदेति
मानसे ॥ ६५ ॥

प्रसंगात् कुटिलालकाऽलंकृतं तस्या मुखं वर्णयति ॥ कुटिलेति ॥
हेप्रिये तव कुटिलानामलकानां चूर्णकुंतलानां खेदेन क्रीडासं-
भ्रमवशान्मुक्तबंधनेन संघतं परितोवेष्टितं एतत्परिदृश्यमानं मुखं
पश्यतोऽर्थान्मम मानसे इति अनेन प्रकारेण शंकासमुदेति ॥ शंका-
ऽऽकारमाह ॥ कमलमिति ॥ इदं सुमिलिदैः पद्मरसाऽऽस्वादनेऽपि तदु-
पमदाऽसहिष्णुतया शोभनैर्भ्रमैः संकुलं कमलं नु ॥ नुशब्दः शं-
कायां ॥ वैतालीयं वृत्तं ॥ षड्विपमेऽष्टौ समे कलास्ताश्च समे स्यु-
र्नो निरंतराः ॥ नसमाऽत्रपराऽऽश्रिता कला वैतालीयैरेतरलौ गु-
रुरिति तल्लक्षणात् ॥ ६५ ॥

ग० ॥ अथ वदनसुधांशुपार्श्वसमवलंबिनीलकुटि-
लाऽलकद्वयांश्चलचुंबितकुचद्वयद्विगुणितशोभा

तिरेकामेकामेवं रसिकचूडामणिरभाणीत् ॥ २० ॥

अथेति ॥ अथ रसिकचूडामणिः श्रीकृष्णः एकां कांचित् गोपीं
प्रत्येवमभाणीत् ॥ कीदृशी ॥ वदनेत्यादि ॥ वदनमेव सुधांशुश्वं-
द्रस्तस्य पार्श्वयोः समवलंबि सम्यग्लंबमानं यन्नीलकुटिलालक-
द्वयं तस्य यौ चंचलौ प्रांतभागौ ताभ्यां चुंबितं यत्कुचद्वयं तेन
कृत्वा द्विगुणितः शोभातिरेकः शोभातिशयो यस्यास्तां ॥ २० ॥

प० ॥ शंभुद्वयजटाजूटं समुत्सृज्याऽमृताय तत् ॥

पद्मगीद्वयमत्र द्रागमृतांश्चुं समग्रहीत् ॥ ६६ ॥

यदभाणीत्तदाह ॥ शंभ्विति ॥ अत्राऽस्मिन् समये ॥ अत्र सादृ-
श्यात्पद्मगीद्वयशब्देन मुखपार्श्वविलंबि अलकसमुदायद्वयं शं-
भुद्वयशब्देन स्तनद्वयं जटाजूटशब्देन मेचकचूचकभागोऽमृतांशु-
शब्देन मुखंचेति सर्वसाध्यवसानलक्षणया बोध्यं ॥ तत् जटाजूटा-
लंकारत्वेन प्रसिद्धं पद्मगीद्वयं कर्तुं अमृताय अमृतं लब्धुं ॥ तु-
मर्थे चतुर्थी ॥ शंभुद्वयजटाजूटं समुत्सृज्य द्राक् झटिति अमृतांशुं
चंद्रं अग्रहीत् ॥ जटाजूटे वृत्तीयनेत्रसंबंधितापप्राप्त्या तच्छमनार्थं
तत्रत्यचंद्रकलामतिलघुत्वेन परित्यज्याऽमृताभिलाषेण परिपूर्णी-
चंद्रमेव गृह्णातिस्मेति भावः ॥ अत्र विलंबिन्या अलकलतायाः
प्रांतभागे ऽतिमृक्षमत्वात्तदुपरि क्रमेण मूलभागेऽतिस्थूलत्वात्पद्म-
ग्या अपि पुच्छाद्यभृति फणापर्यंतं तथाविधत्वाद्भूयोः श्याम-
त्वेन च सादृश्यात्पद्मगुपमानेनाऽलकलताया उपमेयभूतायानि-
गरणंबोध्यं ॥ ६६ ॥

ग० ॥ अथ मलयाऽनिलरथाऽशितिलसंगरशिथि

लधम्मिहं प्रतीत्यं वाचमुत्थापयामास व्रजना
यः ॥ २१ ॥

अथेति ॥ अथ व्रजनाथः श्रीकृष्णः ॥ मलयाऽनिलेति ॥ मलया-
ऽनिलएव रथो यस्य समलयानिलरथः कामस्तस्य शिथिलो दृ-
ढो यः संगरः संघामो दृढं कामयुद्धं सुरतमितियावत् तेन हेतुना
शिथिलो श्लथो धम्मिल्लः संय्यताः कचा यस्याः सा तां
कांचिद्गोर्षा प्रति इत्थं वक्ष्यमाणप्रकारेण वाचं उत्थापयामास ॥
॥ २१ ॥

प० ॥ वयमसिता अपि केशाः सिताः कथं कुमु-
मपत्रिसमरेऽत्र ॥ इति मुक्ता अभिससु स्निग्धा
रसुमनस्सहायवंतस्ते ॥ ६७ ॥

तां वाचमेवाह ॥ वयमिति ॥ हेप्रिये तव केशाः इति विचार्यैव
मुक्ताः संतोऽभिससुः ॥ इतीति किमित्यत आह ॥ वयमिति ॥ सु-
स्निग्धाः सुतरा मत्यंतस्निग्धाः प्रसाधनादिना स्नेहयुक्ताः नतु-
क्षाः ॥ अथ च वयस्यः स्निग्धः सवया इत्यमरात् सुदृढः ॥ तथा
सुमनःसहायवंतः सुमनसः पुष्पाण्येव सहायास्तद्वन्तः नाना-
विधपुष्पाऽलंकृता इत्यर्थः ॥ अथ च देवसहायवंतः ॥ यद्वा सुम-
नसः स्वस्थचित्ता धैर्यवंतो ये सहायास्तद्वन्तः वयं ॥ आभ्यां वि-
शेषणाभ्यां युद्धे परित्यागाऽयोग्यत्वं ध्वनितं ॥ असिताः नसिता
असिताः अबद्धाः प्रतिबंधरहिता इति यावत् एवंविधा अपि
अत्राऽस्मिन्निदानीं निर्वर्तमाने ॥ कुमुमपत्रीति ॥ कुसुमानि पत्रि-
णो बाणा यस्य स कुमुमपत्री पुष्पबाणो मदनस्तस्य समरे सं-

यामे सिताः बद्धाः कथं इति शब्दतो विरोधः ॥ बद्धाऽर्जुनौ
सितावित्यमरः ॥ वस्तुतस्तु असिताः कृष्णाः सिताः संयमनसा-
धनतनुना बद्धा इति ॥ अतिनिःसारैः पुष्परूपैर्बाणैर्युध्यतः का-
मस्य समरे पूर्वोक्तगुणविशिष्टानामत्साकं बंधनमनुचितमिति वि-
चार्यैव मुक्ता बभूवुरित्यर्थः ॥ यद्वा स्निग्धाः सुमनःसहायवंतस्ते
तव केशा इति उक्तप्रकारेण विचार्यैवेत्यन्वयः ॥ शेषपूर्ववत् ॥
॥ ६७ ॥

ग० ॥ पुनश्च संजातनिजविरहनखंपचोष्णघृष्टि
प्रतापितप्राणप्राणप्रियादृढस्य स्ववदनशीतर
श्मिसुतवाक्सुधाऽऽसारेणाऽमंदशीतलिमसित्यै
प्रियतमः प्रहसन्प्रत्येकमिदं प्रोवाच ॥ २२ ॥

पुनश्चेति ॥ प्रियतमः श्रीकृष्णः ॥ संजातेति ॥ संजातो यो निजवि-
रहः स्ववियोगे स्सएव नखंपचः अर्थात् अतितापकरः यः उष्ण-
घृष्टिः सूर्यस्तेन प्रतापिताः प्राणा यासां तास्तथाविधा याः प्राण-
प्रियास्तासां यद्वृद्धं तस्या ॥ स्वेति ॥ स्वस्य यद्वदनं तदेव शीतरश्मिश्चंद्र-
स्तस्मात्सुता या वाक्सुधा तस्या आसारेण धारासंपातेना ॥ अमं-
देति ॥ अमंदोऽनल्पो यः शीतलिमा तस्य सित्यै सित्यर्थं प्र-
हसन् सन् प्रत्येकमैकेकां गोर्षा प्रति पुनः इदं वक्ष्यमाणं प्रोवाच ॥
॥ २२ ॥

प० ॥ मुखमुन्निद्राब्जं ते युक्तं ह्यमृतैश्च यैश्च मु-
क्तानाम् ॥ मानसमधितिष्ठति यत्तच्चित्रं किं सदै-
व योग्यमिदम् ॥ ६८ ॥

तदाह ॥ मुखमिति ॥ हेप्रिये ते तव मुखं उन्निद्रं विकसितं यद्-
 ज्ञं कमलं तदेव अस्ति हि यस्मादन्तैरधरसंबंधिभिः पक्षे उदकैः
 तथा मुक्तानां चयैः पक्षद्वयेऽपि मौक्तिकसमुदायैः युक्तं ॥ आद्ये
 नासादिस्थानेषु द्वितीये मानसे सरसि मुक्तानां सद्भावात्तद्युक्त-
 त्वं ॥ यद्वा मुखपक्षे मुक्ताशब्देन साध्यवसानलक्षणया रतिश्रम-
 जनिताः स्वेदबिंदवो हास्ये व्यज्यमाना दंता वा गृह्यन्ते ॥ अतो
 मानसं मन्मनः पक्षे मानसं सरः अधितिष्ठति ॥ अधिशीङ्घिति
 कर्मत्वं ॥ इति यत्तच्चित्रं किमिति काकुः ॥ अपितु इदं सदा यो-
 ग्यमेव ॥ निरंतरममृतनिवासत्वान्मौक्तिकयुक्तत्वाच्च मानसस्थि-
 तिरस्य युक्तैवेति भावः ॥ ६८ ॥

वक्रत्वात् किमु कामकार्मुकमिदं तैक्षण्यात्तदीयः
 शरः पीयूषं किमु तत्सदेहकरणात्माधुर्यतश्चाऽपि
 सः ॥ श्वेडः किं धृतिनाशनेन दयिते चापल्यतः
 खंजनो निश्चेतुं नहि शक्नुमो ननु वयं यस्ते कटा-
 क्षः प्रियः ॥ ६९ ॥

कस्याश्चिक्कटाक्षं वर्णयति ॥ वक्रत्वादिति ॥ प्रियः लब्धः ॥ प्रि-
 यो लब्धेऽन्यवदिति मेदिनीकोशात् ॥ यस्ते तव कटाक्षः सः व-
 क्रत्वाद्धेतोरिदं प्रसिद्धं कामकार्मुकं कामधनुः किमु ॥ वा तै-
 क्षण्यात्तैक्षणाद्धेतोः तदीयः कामसंबंधी शरः किमु ॥ वा तत्स-
 देहकरणात् तस्य कामस्य यत्सदेहकरणं सांगत्वसंपादनं तस्माद्धे-
 तुभूतात्तदुज्जीवनादिति भावः ॥ सदेहेति भावप्रधानो निर्देशः ॥

अपिच माधुर्यतः पीयूषममृतं किमु ॥ वा धृतिनाशनेन धैर्यना-
 शनेन श्वेडः विषं किमु ॥ श्वेडस्तु गरलं विषमित्यमरः ॥ वा चापल्य-
 तः खंजनः खंजरीटः किमु ॥ इति वयं निश्चेतुं निर्णेतुं नहि शक्नुमः
 अनेकविधतर्कस्फुरणादेकमपि निर्णेतुमस्माकं शक्तिर्नाऽस्तीत्यर्थः ॥
 शार्दूलविक्रीडितं वृत्तं ॥ सूर्याऽश्वैर्मसजस्तताः सगुर्वः शार्दूलवि-
 क्रीडितमिति तल्लक्षणम् ॥ ६९ ॥

रूपसरसि कमले किं प्रीतिसुनद्यां दृशौ हि ननु
 मीनौ ॥ शुशुभाते तव भामिनि शशिपंजरगत
 सुखंजरीटौ किं ॥ ७० ॥

इदानीं कस्याश्चिद्दृशौ वर्णयति ॥ रूपेति ॥ हेभामिनि तव दृशौ
 रूपसरसि सौंदर्याख्ये सरसि ॥ रूपं स्वभावे सौंदर्यं इत्यमरात् ॥
 कमले किमिति वितर्कं ॥ किं कुलायां वितर्कचेति मेदिनीको-
 शात् ॥ अथवा प्रीतिसुनद्यां प्रीतिः स्नेहः स एव या सुनदी तस्यां
 मीनौ मत्स्यौ ननु ॥ आकृतिसाजात्याच्चापल्यतश्चाऽयंतर्कः ॥
 अथवा ॥ शशीति ॥ शशी चंद्रः स एव पंजरस्तास्मिन् गतौ प्राप्नो-
 यौ सुतरामुत्तमौ खंजरीटौ खंजनौ किं ॥ शुशुभाते इति चित्र-
 प्यन्वोति ॥ ७० ॥

त्वदास्यं किल नालीकं सत्यं तेनैव सूच्यते ॥ श्री
 स्थानं निर्जराऽऽसेव्यं मानसस्थं यतः सदा ॥ ७१ ॥

कस्याश्चिन्मुखं वर्णयति ॥ त्वदिति ॥ हेप्रिये किलेति संभावनाया त्वदा-
 स्यत्वन्मुखं नालीकं पद्ममस्ति ॥ नालीकौ पद्मनाराचाविति त्रिकां-
 दशेषात् ॥ नालीकं पद्मवर्धने इति हैमात्यव्याचकस्य नपुंसकत्वात् ॥

एतत्सत्यं यथार्थमेव॥कृत इत्यत आह॥तेनेति॥तेनैव नालीकपदेनैव सूच्यते॥नालीकमित्यत्र पदविभागे कृते अलीकमसत्यं नेत्यर्थो भव-
ति॥अत्र हेतुगर्भं विशेषणत्रयमाह॥श्रीति॥ यतः श्रियः शोभायाः
स्थानं पक्षे श्रियो लक्ष्याः स्थानं ॥ तथा ॥ निर्जरेति ॥ निर्जरेण
यूना मया आसेव्यं ॥ पक्षे निर्जरेर्देवैः आ अतिशयेन सेव्यं ॥
कमलेषु तेषामतिप्रीतेः ॥ तथा सदामानसस्थं मन्मनःस्थितं पक्षे
मानससरःस्थितं ॥ ७१ ॥

**अयं शशांकः कृतपंकशंको दोषाऽऽकरो विष्णुप
दस्थितस्तु ॥ जमध्यगां तां तनुते त्वदास्यं नैतद्वि
चित्रं ननु मानसस्थे ॥ ७२ ॥**

अयमिति ॥ हेप्रिये अयं चंद्रः यतो विष्णुपदस्थितः विशति स-
र्वत्र प्रविशतीति विष्णुस्तस्य पदे स्थितः यतश्च शशांकः शशः
अंकश्चिह्नं यस्यैवंभूतः तथा दोषाकरः अतः ॥ कृतेति ॥ कृता
पंकस्य समुद्रसंबंधिनः शंका येन सः कृतसमुद्रसंबंधिपंकशंक-
त्यर्थः ॥ एवंविधः अस्ति ॥ सर्वत्र प्रवेशकपदे स्थितत्वादेतस्य स-
मुद्रसंबंधिपंकशंकाकारणं युज्यतइति भावः ॥ त्वदास्यं तु तां पं-
कशंकां कुरुते परंतु जमध्यगां जः जकारः मध्यगो यस्याः सा
तथाविधा तां पंकजशंकां कुरुते इत्यर्थः ॥ एतन्मानसस्थे मन्मनः-
स्थिते श्लेषेण मानसाख्यसरःस्थिते विचित्रं नास्ति ननु ॥ मा-
नससरसि हि पंकजानां विद्यमानत्वात् एवंच प्रसिद्धचंद्राऽपेक्ष-
या त्वन्मुखस्य व्यतिरेकोऽपि स्फुट इति भावः ॥ उपजाति-
र्यत्तं ॥ ७२ ॥

**अरालाऽलकाऽऽस्ये मरालाऽऽगतिस्ते मरालाऽऽ
सनेनाऽऽहिताऽभ्यासतो वै ॥ मुखे पौत्रसाम्यं कु
चे पुत्रतौल्यं करे तातसादृश्यमार्ये पदे च ॥ ७३ ॥**

अथ ब्रह्मणा त्वनिर्माणवेलायां सन्निहितस्वीयहंसादीनां गत्या-
द्याधानं त्वदंगेषु कृतमिति अपरां प्रत्याह ॥ अरालेति ॥ हे अ-
रालाऽलकास्ये अरालाः कुटिला ये अलकास्तद्युक्तं आस्यं मुखं
यस्यास्तत्संबोधनं हे आर्ये श्रेष्ठनायिके मरालाऽऽसनेन हंसासने-
न ब्रह्मणा वै निश्चयेन अभ्यासतः अभ्यसनाद्धेतोः ॥ यद्वा अ-
भ्यासतः सामीप्याद्धेतोः ॥ भावप्रधानो निर्देशः ॥ अभ्यासोऽभ्य-
सने तिके इति मेदिनीकोशात् ॥ ते तव मरालागतिः मरालवद्धं-
सवत् आ ईषत् भेदति यावत् एवंविधा गतिर्गमनं आहिता कृता
तथा ॥ मुखे पौत्रसाम्यं पौत्रस्यात्रिपुत्रस्य चंद्रस्य साम्यं आ-
हितमिति लिंगव्यत्ययेनाऽन्वयः ॥ कुचेस्तने पुत्रतौल्यं रुद्रतौल्यं
तच्च नीलकंठत्वादिसाधर्म्याद्बोध्यं ॥ आहितं ॥ करे च परं पदे च
तातसादृश्यं कमलसादृश्यं आहितं ॥ ब्रह्मणः कमलोद्भवत्वात्क-
मलस्य तत्तातत्वं ॥ भुजंगप्रयातं दत्तं ॥ ७३ ॥

**वलक्षौ रसपूर्णौ ते रुष्णमध्यौ समुन्नतौ ॥ तार
वर्गाऽऽवृतौ भातो वक्षोजौ तन्वि चंद्रवत् ॥ ७४ ॥**

अपरां प्रत्याह ॥ वलक्षाविति ॥ हेतन्वि ते तव वक्षोजौ स्तनौ चं-
द्रवद्भातः शोभेते ॥ कीदृशौ वक्षोजौ चंद्रश्च ॥ वलक्षौ गौरी पक्षे
वचनव्यत्ययेन गौरो धवलः ॥ एवमेवाऽपेऽपि वचनव्यत्ययो बो-
ध्यः ॥ तथा ॥ रसपूर्णौ रसेन शृंगाररसेन पूर्णौ पक्षे अमृतेन पूर्णः ॥

तथा ॥ कृष्णमध्यौ कृष्णौ कृष्णवर्णौ मध्यौ मध्यभागौ यथोस्तौ
पक्षे कृष्णः सकलं क्लेन कृष्णवर्णविशिष्टो मध्यो मध्यभागो य-
स्य सः ॥ तथा ॥ समुन्नतौ सम्यक् उन्नतौ पक्षे आकाशवर्ति-
त्वाद्बुद्धः ॥ तथा ॥ तारेति ॥ ताराणां शुद्धमौक्तिकानां वर्गेण हा-
रेणेति यावत् आद्यतौ पक्षे नक्षत्रवर्गद्वयः ॥ तारो वानरजिन्मु-
क्ताविशुद्धयोः शुद्धमौक्तिके ॥ ना नक्षत्रे ऽक्षिमध्ये च न ना रूप्ये
नपुंसकमिति मेदिनी ॥ ७४ ॥

मध्यं विनाऽपि यद्योगो भागयोरस्ति नित्यशः ॥

देहस्य तव मन्येऽहं वर्णाऽनुस्वारयोरिव ॥ ७५ ॥

अन्यस्या मध्यस्य अतिसूक्ष्मत्वाददृश्यत्वेन तदभावं निश्चित्य तं
विना शरीरस्थितिं वर्णयति ॥ मध्यमिति ॥ हेप्रिये तव देहस्य
भागयोः असंयुक्तयोरंशयोः मध्यं विनाऽपि नित्यशः योगोऽस्ति
इति यत् तत् वर्णाऽनुस्वारयोर्योगइत्येवमन्ये ॥ वर्णाऽनुस्वार-
योर्यथा विविक्तयोस्सतेरपि योगस्तथा त्वद्देहभागयोरपीत्यर्थः ॥
॥ ७५ ॥

चंद्रज्योत्स्नेव देहस्ते तारपंत्यभिवेष्टितः ॥ तथापि

चित्रं स्वगुणै रक्तं मां कुरुते सदा ॥ ७६ ॥

कां चिद्यत्याह ॥ चंद्रेति ॥ हेप्रिये तव देहः यतः ॥ तारेति ॥ तारा-
णां शुद्धमौक्तिकानां पक्षे नक्षत्राणां पंत्या अभिवेष्टितः अतश्च
यद्यपीति शेषः चंद्रज्योत्स्नेव चंद्रिकेव अस्ति गौरभास्वरत्वात्
तथाऽपि स्वगुणैरात्मीयैर्लावण्यादिभिर्मां सदा रक्तं अनुरक्तं कुरुते ॥
श्लेषेण स्वगुणैः स्वसंबन्धिभिर्वर्णैः रक्तं रक्तवर्णविशिष्टं ॥ एतच्चि-

त्रं ॥ चंद्रिकासदृशत्वाच्छुद्धीकरणस्य योग्यत्वेऽपि सार्वदिकं रक्ती-
करणं तत्सादृश्यादेव देहस्य शुद्धवर्णमात्रवैशिष्ट्ययोग्यतायामपि
अनेकवर्णवैशिष्ट्यं च श्लेषेण प्रतीयमानमाश्चर्यकरमिति भावः
॥ ७६ ॥

श्रुत्यास्पदं सुविमलैर्वसुभिः प्रशोभं ताटकसूर्य
युगलं प्रसमीक्ष्य नूनं ॥ नेत्राऽज्जयुग्ममभवत्तव
भामिनीदं फुल्लं कचाऽल्यलिकुलं तरलं च तेन ॥

॥ ७७ ॥

अथ विकसितलोचनां लसन्माणिक्यताटकां व्यत्यस्तालकाम-
न्यां प्रत्याह ॥ श्रुत्यास्पदमिति ॥ हेभामिनि तव इदं नेत्राऽज्जयु-
ग्मं नेत्रकमलयुगलं कर्तुं ताटकसूर्ययुगलं ताटके एव सूर्यौ तयो-
र्युगलं युग्मं कर्म प्रसमीक्ष्य नूनमिति वितर्के फुल्लं विकसितं अ-
भवत् तेन नेत्रविकसनेन हेतुना कचानामालयः पंत्य एवाऽ-
लयो भ्रमरास्तेषां कुलं च तरलं चंचलं अभवत् ॥ कीदृशं ताटकसूर्य-
युगलं ॥ श्रुत्यास्पदं श्रुती कर्णौ आस्पदं स्थानं यस्य तत् पक्षे श्रुतीनां
वेदानामास्पदं स्थानं त्रयीतनुत्वात्सूर्यस्य ॥ वेदे श्रवसि च श्रुतिरि-
त्यमरः ॥ तथा ॥ सुविमलैर्वसुभिः मणिभिः पक्षे किरणैः कृत्वा प्र-
शोभं प्रकृष्टशोभं ॥ वसुर्हृदेऽग्नौ रदमौ च वसु तोये धने मणावि-
ति विश्वात् ॥ वसंततिलका रत्नं ॥ ७७ ॥

अधरे विद्रुमच्छाये लक्ष्यते ते द्विजस्थितिः ॥ अ

पि मन्ये सुधाहेतुं तृषातास्ते समापतन् ॥ ७८ ॥

कस्याश्चिदधरे स्वकृतदंतक्षतान्यालोक्य तां प्रत्याह ॥ अधरइ-

ति ॥ हेप्रिये विद्रुमच्छाये विद्रुमबलबालवच्छाया कांतिर्यस्य त-
स्मिन् ॥ श्लेषेण विगता द्रुमच्छाया वृक्षच्छाया र्यास्मिस्तादृशेऽपि
ते तव अधरे द्विजसंस्थितिः द्विजानां दंतानां अर्थान्महायानां
स्थितिः ॥ अथच द्विजानां पक्षिणां स्थितिः ॥ लक्ष्यते क्षतै रनु-
मीयते ॥ पक्षे दृश्यते ॥ तत्रोत्प्रेक्षते ॥ सुधाहेतुं सुधायाः कारणं
अधरं प्रति ते द्विजाः तृषार्ताः संतः सम्यगापतन् प्राप्ता इत्यहं
मन्ये ॥ द्रुमरहितस्थाने द्विजस्थित्यभावेऽपि तृषार्तत्वादेवंविधेऽपि
सुधास्थानत्वात् तेषामापतनं युक्तमिति भावः ॥ ७८ ॥

निष्कलंकंदुतुल्याऽऽस्ये त्वन्मुखेदौ निमज्जति ॥
अन्विष्याऽकमिवोद्धर्तुं चेतो मे प्रसभं हुतं ॥ ७९ ॥

अपरां प्रत्याह ॥ निष्कलंकंति ॥ हे निष्कलंकंदुतुल्याऽऽस्ये निष्क-
लंकचंद्रसदृशवदने मे चेतः त्वन्मुखेदौ त्वन्मुखचंद्रे निमज्जति
निमग्नं भवति ॥ अत्रोत्प्रेक्षते ॥ अन्विष्य शोधयित्वा प्रसभं
बलात्कारेण हुतं शीघ्रं अंकं कलंकं उद्धर्तुमिव निष्कासयितुमि-
व ॥ प्रसिद्धचंद्रे कलंकदर्शनेन चंद्रमात्रे कलंकित्वानिश्चयात्त्वन्मु-
खेदौ बहिः कलंकाऽनुपलब्धावपि कदाचिदंतः स्थितः स्यादिति
संभाव्य तमुद्धर्तुं मिवांतर्निमग्नमभूदिति भावः ॥ ७९ ॥

सहोदरस्नेहसमाकुलस्य सोमस्य चाऽकस्थितमी-
नयुग्मम् ॥ तथा तवाऽऽनंदपदे मुखेदौ सुनेत्रयु-
ग्मं हि विराजतेऽस्मिन् ॥ ८० ॥

अन्यां प्रत्याह ॥ सहोदरेति ॥ प्रिये अस्मिन् आनंदपदे आनंद-
स्थाने तव मुखेदौ मुखचंद्रे सुनेत्रयुग्मं तथा विराजते ॥ तथा

कथं ॥ सहोदरस्नेहसमाकुलस्य सहोदरस्य संबंधी यः स्नेहस्तेन
समाकुलस्य व्याप्तस्य सोमस्य चंद्रस्य अंकस्थितमीनयुग्मं अं-
के उत्तंगे स्थितं यन्मीनयुग्मं ॥ तद्यथा ॥ चंद्रमीनयोः रुजयोरपि
जलोत्पन्नत्वेन सहोदरत्वं ॥ उपजातिवृत्तं ॥ ८० ॥

विरहाब्धिसमग्रशोषकत्वं त्वयियुक्तं शिशिरांऽशु-
शोभनाऽऽस्ये ॥ यदगस्त्यसमुद्रवौ सदा त्वं वहसे
सौख्यकरौ स्ववक्षसीमौ ॥ ८१ ॥

अपरां प्रत्याह ॥ विरहेति ॥ हे शिशिरांऽशुशोभनाऽऽस्ये शिशि-
रांऽशुवच्चंद्रवच्छोभनं आल्हाददातृत्वेन सुंदरं आस्थं यस्यास्तत्सं-
बोधनं त्वयि ॥ विरहाब्धीति ॥ विरह एवाऽब्धिः समुद्रस्तस्य समय-
शोषकत्वं संपूर्णशोषकारित्वं युक्तं अस्ति ॥ शोषकत्वमित्यत्र श-
रदः कृतार्थत्वादिवत् सामान्ये नृपुंसकं बोद्धव्यं ॥ यद्यस्माद्धेतोः
त्वं सौख्यकरौ ॥ एतेन जलशोषकवायुसूर्यादिवत् क्रूरत्वाऽभा-
वः सूचितः ॥ अगस्त्यसमुद्रवौ अगस्त्योत्पत्तिस्थानभूतौ घटौ ल-
क्षणया तत्सदृशौ इमौ स्तनौ स्ववक्षसि स्खलदये सदा वहसे धा-
रयसि ॥ वहप्रापणे स्वरितेत् ॥ घटोद्भवेनाऽगस्त्येन संपूर्णसमुद्रशो-
षणं कृतमिति तत्कारणे तदर्थसिद्धिमतीयमुक्तिः ॥ औपच्छंद-
सिकं वृत्तं ॥ ८१ ॥

सुमनस्सहायवानपि विततः पीनश्चकेशपाश-
स्ते ॥ तिष्ठत्यनंगसमरे पश्चात्कौटिल्ययुग्यतोमलि-
नः ॥ ८२ ॥

कस्याश्चिक्केशपाशं पृष्ठलंबिनं दृष्ट्वा तामाह ॥ सुमनइति ॥ हे-
प्रिये ते केशपाशः केशकलापः ॥ पाशः पक्षश्च हस्तश्च कलापा-
र्याः कचात्परइत्यमरात् ॥ सुमनःसहायवानपि कुसुमरूपसहाय-
युक्तोऽपि कुसुमालंकृतइतियावत् ॥ अथच देवसहायवानपि ॥
अनेन सहायसंपत्तिरुक्ता ॥ विततः विस्तृतोऽपि ॥ अनेन शरीरम-
हत्वं द्योतितं ॥ पीनः पुष्टोऽपि अविरलोऽपीति यावत् ॥ अनेन
शारीरसामर्थ्यं सूचितं ॥ अनंगसमरे अनंगस्य कामस्य समरे यु-
द्धे ॥ अनंगपदेन युद्धकर्तुरितिदुर्बलत्वमर्कचिक्करत्वं च सूचितं ॥
पश्चात् पृष्ठभागे तिष्ठति ॥ अत्र हेतुगर्भं तद्विशेषणमाह ॥ यतः
कौटिल्ययुक् अरालः अथ च वक्स्वभावः मलिनः श्यामः अ-
थच मनः प्रभृतिमालिन्यावत् ॥ ८२ ॥

रूपौघशृंगाररसांशुकुरः किं कंजे मिलिदोऽथ सुव
र्णखंडे ॥ मारस्य चिन्हं किमु राजते यः प्रिये क
पोले तिलकस्तवाऽसौ ॥ ८३ ॥

कस्याश्चिक्कपोले तिलकं दृष्ट्वा तामाह ॥ रूपौधेति ॥ हेप्रिये तव
कपोले अयं तिलकः तिलकाख्यं कृष्णवर्णं चिन्हं राजते ॥ अत्रो-
त्प्रेक्षते ॥ असौ ॥ रूपेति ॥ रूपौघे सौंदर्यसमुदाये यः शृंगाररसस्य
अंकुरः स किं ॥ अथवा कंजे कमले मिलिदो भ्रमरः किं ॥ अथ
सुवर्णखंडे सुवर्णशकले मारस्य कामस्य चिन्हं किमु ॥ परीक्षकाः
स्वर्णे उत्तमत्वबोधनार्थमंकनं कुर्वन्ति तद्वत्कामाख्यपरीक्षकेण त्व-

स्मुखोपरि उत्तमत्वबोधकमेतत्तिलकरूपं चिन्हं कनं किमिति
भावः ॥ ८३ ॥

ग० ॥ एवंविधविविधस्मरकेलिधौरेयस्य राधाध
रधाराधरस्य वाक्सुधाधाराः श्रवणचषकैर्निपी
य चिरविधृतविरहधनंजयतापं तत्क्षणं नलिनेक्ष
णास्ता विजड्ढुः ॥ २३ ॥

एवं कृष्णवचनान्युपनिबत्थ कविरूपसंहरति ॥ एवंविधेति ॥ न-
लिनेक्षणास्ताः गोप्यः ॥ चिरेति ॥ चिरं चिरकालं विधृतो यो
विरहधनंजयः श्रीकृष्णविरहरूपोऽग्निस्तप्तबंधी यस्तापप्तं तत्क्ष-
णं विजड्ढुः विशेषेण तत्त्यजुः ॥ किं कृत्वा ॥ राधेति ॥ धरती-
ति धरः राधाया धरो राधाधरः श्रीकृष्णः स एव धाराधरो
मेघस्तस्य ॥ वागिति ॥ बागेव सुधा तस्या धाराः श्रवणचषकैः
कर्णरूपैः पानपात्रैर्निपीय सादरं श्रुत्वैत्यर्थः ॥ कीदृशस्य ॥ एवं-
विधेति ॥ एवंविधाः वांणतप्रकारकाः विविधा अनेकप्रकारा याः
स्मरकेलयः कामक्रीडास्तद्विषये धौरेयो धुरीणस्तस्य ॥ २३ ॥

ततश्च ॥ प० ॥ युग्मं ॥ अलिकुलैर्वकुलैरतिसंकुलं
घनवनैः पवनैः स्सुमनोहरं ॥ उपवनैर्विमलैरव
शालिभिः कलरवैः किल कोकिलकूजितैः ॥ ८४ ॥

अथ गोपीनां श्रीकृष्णेन सह यमुनातीरगमनमाह ॥ ततइति ॥
अलीत्यादियुग्मेनच ॥ हरिणा यतलोचनाः गोप्यः अमुना सुह
रिणा शोभनेन श्रीकृष्णेन सह तत् प्रसिद्धं यमुनातटं आययुः

कीदृशं यमुनातटं ॥ अलिकुलैः भ्रमरसमुदायैः यद्वा अलीनां
भ्रमराणां कुलानि येष्वेवंविधैरिति बकुलविशेषणं ॥ बकुलैर्बकु-
लवृक्षैरतिसंकुलं अतिव्याप्तं ॥ तथा ॥ घनवनैर्निविडाऽरण्यैः प-
वनैर्वायुभिश्च सुतरां मनोहरं ॥ तथा ॥ विमलैर्निर्दीपैरुपवनैः क्री-
डोद्यानैः तथा रवशालिभिः सशब्दैः कलरवैः पारावतैः तथा
कोकिलानां यानि कूजितानि तैश्च सुमनोहरं ॥ ८४ ॥

परिमलैरमलैः कमलैर्वृतं तदमुना यमुनातटमा
ययुः ॥ सुहरिणा हरिणाऽऽयतलोचनाः सुकरिणा
करिणो व करेणवः ॥ ८५ ॥

परीति ॥ अमलैर्दुष्टगंधाऽसंभिन्नैर्मलानत्वादोषरहितैरित्यर्थकमु-
भयविशेषणं ॥ परिमलैः सुगंधैः कमलैश्च वृतं ॥ यद्वा परिमलैः
सुगंधवद्भिः ॥ अर्शआद्यच् ॥ कमलविशेषणं ॥ केन का इव ॥
सुकरिणा सुष्ठु यः करः शुंडादंभः सोऽस्यस्येति सुकरी तेन करि-
णा गजेन सह करेणवो हस्तिन्यइव ॥ उभयत्र द्रुतविलंबितं वृत्तं ॥
द्रुतविलंबितमाह नभौ भराविति तल्लक्षणात् ॥ ८५ ॥

तदवसरे ॥ सितांशुकैस्सुसंवीता कुमदोत्फुल्लो
चना ॥ ऊर्मिहस्ता प्रथुशुभे रसरूपा कलिंदजा ॥
॥ ८६ ॥

तदवसरदिति ॥ इदं उत्तरान्वयि ॥ सितांशुकैरिति ॥ तदवसरे स-
कृष्णगोप्यागमनाऽवसरे रसरूपा उदकरूपा अथच श्यामत्वात्
शंगाररसरूपा कलिंदजा यमुना शुशुभे ॥ कीदृशी ॥ सितांशुकैः

सिताः शुभ्रा येंऽशवएवांशुका अर्थाच्चंद्रस्यकिरणास्तैः ॥ अथ-
च शुभ्रवस्त्रैः सुसंवीता संवेष्टिता ॥ तथा ॥ कुमुदेति ॥ कुमुदा-
न्येव कैरवाण्येवोत्फुल्लानि लोचनानि यस्याः सा ॥ अथच कु-
मुदे इव उत्फुल्ले लोचने यस्यास्सा ॥ तथा ॥ ऊर्मीति ॥ ऊर्मय एव
लहरीएव हस्ता यस्याः सा ॥ अथच अंगुलीयकयुक्तहस्ता ॥ ए-
तैः श्लिष्टविशेषणैर्नायिकात्वं तस्याः स्फोर्यते ॥ ८६ ॥

ग० ॥ तत्र ताश्चंद्रवदनाश्चंद्रं दृष्ट्वा पृथक्पृथगि
थमय प्रोचुः ॥ २४ ॥

तत्रेति ॥ अथ आगमनाऽनंतरं तत्र यमुनातीरे ताः गोप्यः चंद्रं दृष्ट्वे-
त्यादि शेषं स्फुटं ॥ २४ ॥

प० ॥ वितरणिकरयोगाद्विप्राजस्य युक्तं स्वमृ-
तमयकरत्वं श्रीयुतत्वं शुचित्वं ॥ भरत इव तथा
ऽपि त्व्येणसंगप्रसंगाज्जननमय जडत्वं दृश्यते
स्मिन् सदैव ॥ ८७ ॥

यद्वचुस्तदाह ॥ वितरणीति ॥ यद्यपीति शेषः ॥ विप्राजस्य वि-
प्राणां राजेति विप्राजस्तस्य ॥ द्विजराजस्य चंद्रस्य ॥ वितरणी-
ति ॥ तरणेः सूर्यस्य ये कराः किरणास्तेषां योगः संबंधस्तरणि-
करयोगः विशेषेण तरणिकरयोगो वितरणिकरयोगस्तस्माद्विशिष्ट-
सूर्यकिरणसंबंधाद्धेतोः ॥ स्वमृतेति ॥ सुष्ठु यदमृतं तत्पचुरास्तन्म-
याः कराः किरणा यस्य तस्य भावस्तत्त्वं श्रीयुतत्वं शोभायुक्तत्वं
शुचित्वं शुक्लत्वं च युक्तं अस्ति ॥ परिपूर्णसूर्यकिरणसंबंधे हि चं-
द्रस्य पूर्णत्वं पूर्णत्वे चाऽमृतमयकरत्वं तेन च विशिष्टशोभात्वं शु-

कृत्वं च प्रतीतिगोचरो भवतीति भावः ॥ चंद्रे सूर्यकिरणसंबंधा-
त्तेजोर्द्वाद्व त्वाह बराहमिहिरः स्वसंहितायां ॥ सलिलमये शशि-
नि र्वेदीधितयो मूर्छितास्तमो नैशं ॥ क्षपयन्ति दर्पणोदरनिहिता
इव मंदिरस्यांस्तरिति ॥ तथापि भरते इव ऋषभदेवज्येष्ठतनये रा-
जविशेषे इव अस्मिन् चंद्रे ॥ ऐणेति ॥ एणस्य मृगस्याऽयं ऐणो-
मृगशावस्तस्य यः संगस्तत्संगात् ॥ उभयत्र तुल्यं ॥ जननं उदयः
उपलक्षणतया अस्तोऽपि ॥ पक्षे मृगत्वेन ब्राह्मणत्वेन च जन्मां-
तरं ॥ जडत्वं शीतत्वं ॥ डलयोः सावर्ण्याजलरूपत्वंवा ॥ पक्षे
ब्राह्मणजन्मांस्तरावच्छेदेन जडतुल्यत्वं ॥ अतएव लोके जडभरत
इति तस्य व्यवहारः सदैव दृश्यते ॥ श्लेषेण यद्यपि विप्ररा-
जस्य ब्राह्मणश्रेष्ठस्य ॥ वितरणीति ॥ वितरणं दानं तदस्याऽस्तीति
वितरणी दाता तस्य करयोगात् दानसामयिकहस्तयोगात् हे-
तोः ॥ स्वमृतेति ॥ शोभनदानोदकप्रचुरहस्तत्वं श्रीयुतत्वं लक्ष्मी-
वत्त्वं एवं प्रतिग्रहप्राप्तित्वेऽपि तपोऽतिशयहेतुकं शुचित्वं शुद्ध-
त्वं योग्यमस्ति तथाऽपि भरत इव अस्मिन् ब्राह्मणश्रेष्ठे ॥ ऐणेति ॥
उपलक्षणमेतत् कुसंगस्य तेन कुसंगप्रसंगात् जननं उपलक्षणत-
या जन्ममरणे जडत्वं अज्ञत्वं च सदैव दृश्यते ॥ एवेत्यवधारणेन
तस्यागमंतरा कदाऽपि तस्य जननादिनिवृत्तिर्न भवतीति सूचि-
तं ॥ भरतस्यैकवारमप्यैणसंगात् जन्मादिकमभूत् चंद्रस्य तु निरं-
तरं तत्संगात् नित्यं जन्मादिकं भवतीति भावः ॥ मालिनी वृत्तं ॥
॥ ८७ ॥

तारकाणां रक्षकेऽस्मिन्नुडुपत्वं सदोचितं ॥ तत्स
हायतया पूष्णस्तरणित्वमपि स्फुटम् ॥ ८८ ॥

अपरा आह ॥ तारकाणामिति ॥ सदा सर्वदा तारकाणां नक्षत्रा-
णां रक्षकेऽस्मिन् चंद्रे उडुपत्वं उडूनि नक्षत्राणि पातीति उडुप-
स्तस्य भावस्तत्त्वं नक्षत्ररक्षकत्वं उचितं योग्यं अस्ति ॥ एवं त-
त्सहायतया उडुपसहायतया पूष्णः सूर्यस्य तरणित्वमपि स्फुटं
स्पष्टं ॥ श्लेषेण सदा तारकाणां तारयंतीति तारका नद्यादौ तार-
यितारो नाविकास्तेषां रक्षके पोषके अस्मिन् उडुपत्वं छवत्वं ॥
उडुपं तु छवः कोल इत्यमरात् ॥ उचितं योग्यं ॥ नाविकानामु-
डुपाऽऽधीनजीविकत्वेनोडुपस्य तद्रक्षकत्वं तत्सहायतया उडुपस-
हायतया पूष्णस्तरणित्वमपि बृहन्नौकात्वमपि स्फुटं ॥ स्त्रियां नौ-
स्तरणिस्तरित्यमरः ॥ बृहन्नौकायां साहाय्यार्थं छवं निबध्नीतीति
प्रसिद्धं ॥ ८८ ॥

नूनं विष्णुपदोद्भूते शूद्रत्वं वेदवर्णितं ॥ दोषाकरेऽ
पि तादृक्षे चित्रं यत् द्विजराजता ॥ ८९ ॥

अन्याह ॥ नूनमिति ॥ नूनमिति वितर्के ॥ विष्णुपदोद्भूते विष्णोः प-
दादुद्भूते उत्पन्ने शूद्रत्वं वेदवर्णितं अस्ति ॥ पद्मां शूद्रो अजायतेत्या-
दिश्रुतेः ॥ तादृक्षे विष्णुपदोद्भूते तत्राऽपि दोषाऽऽकरे दोषाणामाकरे
स्थानभूते द्विजराजता ब्राह्मणश्रेष्ठता अस्ति इति यत्तच्चित्रमाश्र-
यं ॥ वस्तुतस्तु विष्णुपदमाकाशं तत्रोद्भूते उदिते दोषाकरे दोषा
रात्रौ कराः किरणा यस्य तस्मिन् द्विजराजता चाऽस्ति ॥ द्विज-
राजः शशधर इत्यमरात् ॥ ८९ ॥

पूर्णत्वदर्पभरतो विकलः कलानां नाथो बभूव म
लिनो जड एष नोचेत् ॥ त्यक्तुं यतेत कथमंवरमात्म

दारांश्चाकं स्मरन् प्रकृतिमेव पुनः प्रयाति ॥ ९० ॥

काचिदाह ॥ पूर्णत्वेति ॥ एष समीपवर्ती चंद्रः कलानां नाथः
अतएव ॥ पूर्णत्वेति ॥ पूर्णत्वप्रयुक्तो यो दर्पस्तस्य भरोऽतिशय-
स्तस्मादिति ततः विकलः विशिष्टः कला यस्य सः यद्वा विगत-
कलः क्षीणकल इति यावत् अथच भूताऽऽविष्ट इव व्याक्षिप्त-
चित्तः अतएव जडोऽज्ञः मलिनश्च बभूव ॥ तद्व्याक्षिप्तचित्तत्वमेव
व्यतिरेकेण द्रढयति ॥ नोचेदिति ॥ नोचेत् पूर्वोक्तं नचेत् अंबरं
आकाशं अथच वस्त्रं तथा आत्मदारान् स्वस्त्रियो नक्षत्राणि त्य-
क्तुं कथं येतत यत्नं कुर्यात् ॥ लोके योहि व्याक्षिप्तो भवति स
वस्त्राणि स्वदारांश्च परित्यजति मलिनो जडश्च भवति कलाभि-
रपि हीनो भवति तथा ऽयं चंद्रोऽपि गर्वभरेण जाड्यविवर्ध्या
कलाहीनः सन्ंबरदारादिपरित्यागविषयकयत्नवान् भवतीति भा-
वः ॥ चंद्रश्चाऽस्ताऽन्तरममावास्यायां च सुतरामंबरे नदृश्यते तं
विना नक्षत्राणि च दृश्यंत इतीयमुक्तिः ॥ यतेतेत्यनेन पुनरुद्ध्ये
तदालंबनात्सुतरां त्यागाऽभावः सूचितः ॥ नन्वेवं सति पुनः पूर्व-
रूपाऽऽपत्तिस्तस्य कथं भवतीत्याशंक्याह ॥ अंकमिति ॥ अंकं
कलंकं पूर्णत्वगर्वप्रयुक्तेयं मदीयावस्थेति स्वस्यैव दोषमितियाव-
त् स्मरन् सन् पुनः प्रकृतिं पूर्वरूपं प्रयाति प्राप्नोति ॥ एतावानेव
पिशाचादिव्याक्षिप्तस्याऽस्य च भेदः ॥ यो हि कलादिगर्ववशात्
व्याक्षिप्तोभवति तस्य स्वापेक्षयाऽधिककलादिमदृशनेन स्वस्य
न्यूनत्वज्ञाने सति स मदो गच्छति तत्प्रयुक्तं व्याक्षिप्तत्वं च गच्छ-
ति तद्वदस्याऽपि स्वदोषज्ञानेन गर्वनाशात्पूर्वरूपाऽऽपत्तिरिति भा-
वः ॥ वसंततिलका वृत्तं ॥ ९० ॥

पुष्करचारिणमनिमिषवर्षं धीवरजनप्रियं त्यज्ज
म् ॥ एरुल्लासकमेतं मन्ये तत्केतनं रथे सुभगम् ॥

॥ ९१ ॥

अन्याह ॥ पुष्करेति ॥ अहमिति शेषः यतः एः अस्य विष्णोरपत्यं
इस्तस्य एः कामस्य उल्लासकं उद्दीपकं ॥ अकारो वासुदेवः स्या-
त् ॥ इकार उच्यते काम इति चैकाऽक्षरात् ॥ अतः एतं चंद्रं रथे
कामस्यंदने तत्केतनं तस्य कामस्य केतनं लक्षणया तत्त्वजसंबन्धि-
मीनरूपं चिन्हं मन्ये ॥ अत्रैव हेतुगर्भाणि उभयसाधारणानि विशे-
षणान्याह ॥ पुष्करेत्यादि ॥ पुष्करे आकाशे चरति तच्छीलं पक्षे
पुष्करे जले चरति तच्छीलं ॥ पुष्करं खेंऽबुपद्मयोरिति मेदिनीको-
शात् ॥ तथा ॥ अनिमिषवर्षं देवश्रेष्ठं यद्वा बवयोर्लरयोश्चैकत्वस्म-
रणात् अनिमिषाणां देवानां बल्यः स्वसंबन्ध्यमृतदानेन बलकरस्तं ॥
बल्यं प्रधाने धातौ स्याच्छीवं बलकरे त्रिषु इति मेदिनीकोशा-
त् ॥ पक्षे मत्स्यवर्षं ॥ मुरमत्स्यावनिमिषावित्यमरात् ॥ तथा ॥
धीवरेति ॥ धिया बुद्ध्या ये वराः श्रेष्ठास्ते च ते जना ब्राह्मणास्ते-
षां प्रियं द्विजराजत्वात् ॥ पक्षे धीवरा जना मत्स्यवेधकजनास्ते-
षां प्रियं लब्धं ॥ तथा ॥ अजं उभयत्राऽपि अजो जातं ॥ अजो-
जैवातुकः सोमइत्यमरः ॥ सुपुत्रैर्नक्षत्रैः सह भानि वा गच्छतीति
सुभगस्तं ॥ पक्षे आकारविशेषेणरमणीयं ॥ गीतिरार्या वृत्तं ॥ ९१

कैरवकुलकमितारं शंबरजं बभरो विदित्वैतम् ॥

गत्वा मग्न इवाऽयं भाति कलंकः सुधारसे सततम्

॥ ९२ ॥

अपरा चंद्रे कलंकं दृष्ट्वा उल्लेक्षते। कैरवेति। कैरवकुलकमितारं कु-
मुदकुलनायकं एतं चंद्रं शंबरजं जलजं पुंडरीकं विदित्वा मधुलो-
भेन गत्वा सुधारसे मग्नो निमग्नो बभूवो भ्रमरइवेत्युल्लेक्षा ॥ अयं
कलंकः सततं भाति ॥ प्रथमं पुंडरीकबुत्थ्या सरभसमापतन् भ्रमरो
रसरूपे तस्मिन्निमग्नस्तत एव पुनर्निर्गतुमशक्नुवन् निरंतरं कलंक-
रूपेण भासते इति भावः ॥ गीतिरार्या दत्तं ॥ ९२ ॥

नक्षत्रेशो द्विजेशोऽयं सर्वत्र परिकीर्तितः ॥ तथाप्ये
नं हिराजति वदंत्यत्र विचित्रता ॥ ९३ ॥

अपरा आह ॥ नक्षत्रेश इति ॥ यद्यपि अयं चंद्रः यतो नक्षत्रेशः
नक्षत्राणामीशोनक्षत्रेशः श्लेषेण क्षत्रेशोन भवतीति नक्षत्रेशः ॥
नजर्येकेन नशब्देन सुप्सुपेति समासः ॥ अतः द्विजेशः द्विजानां
ब्राह्मणानां ईशः इति सर्वत्र परिकीर्तितः ॥ युक्तमेतदिति भावः ॥
तथापि लोकादतिशेषः ॥ एनं चंद्रं राजेति वदंति अत्रैव कथने वि-
चित्रता अस्ति ॥ योहि क्षत्रेशो न भवति ब्राह्मणश्रेष्ठश्च स राजा
न भवतीति प्रसिद्धेः ॥ राजा मृगांके क्षत्रियेषु पितृव्यमरात् ॥ ९३ ॥

पित्रा दत्तमुपानयंत्यविरलैस्तारैः प्रपूर्णं पुरा पात्रं
रौप्यमयं हुतं मधुभिदाऽऽश्लिष्टा रमा प्रेमतः ॥
पात्रं तद्गलितं नु चंद्र इति तांस्तारांस्तुतारा इति लो-
कास्तद्भुतिकारणं त्वविरतं सर्वे वदंत्यंवरं ॥ ९४ ॥

अन्या आह ॥ पित्रेति ॥ पुरा पूर्वं विवाहोत्तरं प्रथमसंगमकाले
इति यावत् पित्रा रत्नाकरेण दत्तमर्पितं अविरलैः पुष्कलै

स्तारैः शुद्धमौक्तिकैः प्रकर्षेण पूर्णं रूप्यमयं पात्रं उपानयंती
स्वसपीपमानयंती रमा लक्ष्मीः मधुभिदा माधवेन प्रेमतः प्रेम्णा
हुतं शीघ्रं ॥ एतेन तादृशपात्राऽऽनयनसामयिकशोभादर्शनेना-
ऽत्यंतोत्कण्ठोदयेन तत्पात्रस्याऽधःस्थापनकालविलंबाऽसहिष्णुत्वं
सूचितं ॥ आश्लिष्टा आलिंगिता आसीत् ॥ तत् तदा संभ्रमेणा-
लिंगनसमये गलितं अधः पतितं यत् पात्रं मौक्तिकपरिपूर्णं रू-
प्यमयं तत् कर्मभूतं चंद्र इति तान् पात्राद्गलितान्स्तारांस्तु मौक्तिका-
नि कर्मभूतानि तारा इति नक्षत्राणीति तद्भुतिकारणं तथोरुज-
योर्भुतिकारणं धारणकारणं अंवरमिति च सर्वलोका अविरतं व-
दंति ॥ अंवरशब्देनाऽऽकाशवस्त्रयोरभेदाध्यवसायः ॥ लोकैर्हि भू-
मौ पतितानां पदार्थानां संचयनमंबरे क्रियत इति प्रसिद्धं ॥ शा-
दूलविक्रीडितं दत्तं ॥ ९४ ॥

किंच ॥ उडुपतरणिसंप्रचरणयोग्यं तारोद्भवं सुरा
सदनं ॥ नाब्धि वदंति चित्रं किं त्वंवरमिति जना
जलधरं वै ॥ ९५ ॥

एतत्श्लोकोक्तं अंवरपदेन स्फुरितमाकाशं सैव वर्णयति ॥ किंचे-
ति ॥ उडुपेति ॥ जनाः अंवरमाकाशं नाब्धि न वदंति किंतु अंवर-
मिति वदंति इति चित्रमाश्रयं ॥ नाब्धित्वकथनकारणभूतानि सा-
धारणानि विशेषणान्याह ॥ उडुपेत्यादि ॥ उडुपश्चंद्रस्तरणिः सूर्य-
स्तयोर्यत्संप्रचरणं सम्यक्प्रचारस्तद्विषये योग्यं पक्षे उडुपं छ-
वोऽल्पनौः तरणिर्महानौः तयोः सम्यग्यत्प्रचरणं संचारस्तद्योग्यं ॥
उडुपतरणीत्यत्र द्वंद्वे तरणेर्धैतत्वेपि धृतादजाद्यदंतं पूर्वविप्रतिषे-

धेनेत्यनेनोडुपस्य पूर्वनिपातः ॥ तथा॥तारेति ॥ ताराणां नक्षत्राणां पक्षे ताराणां शुद्धमौक्तिकानां उद्भवः प्रादुर्भावो यस्मिन् इति॥त-
था॥सुरेति॥सुराणां देवानां आ समंतात् सदनानि यस्मिस्तत् पक्षे
सुरायाश्चतुर्दशरत्नातर्गतायाः मदिरायाः सदनं गृहं ॥ तथा ॥ ज-
लधरं जलधरा मेघाः संत्यस्मिस्तज्जलधरं ॥ अर्शआद्यच् ॥ पक्षे
जलानां धरो धारकस्तं वैपादपूरणे गीतिरार्या वृत्तं ॥ ९५ ॥

ग०॥तदनंतरं तानिरंतरमणीयतत्किरणश्रेणिभि
श्रणाऽतिधवलरेणुभरमृदुलमृदुले विमले तस्मि
नस्थले ॥ २५ ॥

अथ महारासोत्सवं वर्णयति ॥ तदनंतरमिति ॥ तदनंतरं चंद्रव-
र्णनानंतरं ॥ निरंतरेति ॥ निरंतरमनिशं रमणीया या तत्किरण-
श्रेणिश्चंद्रकिरणपंक्तिस्तस्या मिश्रणेन मेलनेनाऽतिधवलो यो
रेणुभरः सूक्ष्मसिकतानिकरस्तेन मृदुलमृदुले अतिमृदुले विमले
निर्मले यद्वा उपसर्गाऽभावाद्दोषशून्ये तस्मिन् स्थले श्रीयमुनातटे
ताः अस्योत्तरश्लोकस्थेन नृत्यं चकुरित्यनेनान्वयः ॥ २५ ॥

प० ॥ बाहुस्वर्णलताभिरेतममिता उद्भव्य रासोत्स
वे नानारूपधरं हरिं सुखकरं नृत्यं प्रचक्रुस्तदा ॥ व
ल्गत्पीनकुचं नटकचचयं सर्पत्सुसूक्ष्मांवरं नाना
कल्परवं भवत्स्वरभरैः श्रोत्रप्रियं प्रेमतः ॥ ९६ ॥

बाह्विति ॥ तादृतिशेषः ॥ तदा अभिता अपरिमितास्ता गोप्यः
अतएव नानारूपधरं अनेकरूपधारिणं ॥ कृत्वा तावन्मात्मानं
यवतीव्रजयोषितइत्याद्युक्तेः ॥ एतं हरिं रासोत्सवे बाहुस्वर्णल-

ताभिः बाहवएव स्वर्णलतास्ताभिः उद्भव्य भगवद्बाहुभिः स्वबाहु-
न्मेलयित्वेत्यर्थः ॥ प्रेमतः स्नेहपूर्वकं नृत्यं लास्यं प्रचक्रुः ॥ कीदृशं
नृत्यं ॥ सुखकरं ॥ एतेन तांडवव्यावृत्तिः ॥ नृत्यस्य लास्यतांडव
भेदेन द्वैविध्यं साहित्यदर्पणे अन्यद्वावाश्रयं नृत्यं नृत्तताललया-
श्रित मित्यनेन पदार्थाभिनयोऽन्यमभिनयशून्यं गात्रविक्षेपमात्रं
नृत्तमिति नृत्यनृत्तयोर्भेदं प्रदर्श्य मधुरोद्धतभेदेनतद्व्यं द्विविधं पुनः ॥
लास्यतांडवरूपेण नाटकाद्युपकारकमित्यनेनदर्शितं ॥ सुकुमारंद्व-
यमपि लास्यमुद्धतं द्वितयमपि तांडवमितितदर्थः ॥ तथा ॥ वल्ग-
दिति ॥ वल्गंतः कंपतः पीनाः कुचा यस्मिस्तत् ॥ तथा ॥ नटीद-
ति ॥ नटन् नृत्यन् कंपमान इति यावत् एवंविधः कचचयः केश-
समूहो यस्मिस्तत् ॥ तथा ॥ सर्पदिति ॥ सर्पति विगलंति सुतराम-
त्यंतं सूक्ष्माण्यंबराणि वस्त्राणि यस्मिस्तत् ॥ तथा ॥ नानेति ॥ नाना
अनेके आकल्पानां भूषणानां रवाः सिजितानि यस्मिस्तत् ॥ तथा ॥
भवदिति ॥ भवंत उत्पद्यमाना ये स्वरभरा गानादिसंबंधिनस्तैः श्रो-
त्रप्रियं कर्णमधुरं ॥ वल्गदित्यादिविशेषणचतुष्टयं क्रियाविशेष-
णत्वेन वा व्याख्येयं ॥ शार्दूलविक्रीडितं वृत्तं ॥ ९६ ॥

किंकिणीकंकणानां च कणतां कर्णकः कणः ॥ प
स्पर्शाऽस्पृश्यमाकाशं जनिहेतुरितीव किम् ॥ ९७ ॥

किंकिणीति ॥ कणतां शब्दायमानानां ॥ किंकिण्यश्च मेखला-
दिसंबन्धिन्यः कंकणानि वलयानि च तेषां चकारान्पुरहारादी-
नांच कर्णकः कर्णयोः कं सुखं यस्मादिति कर्णकः कर्णसुखका-
री कणो ध्वनिः अस्पृश्यमपि अनवयवत्वेन स्पर्शाऽनर्हमपि आ-
काशं पस्पर्श स्पृष्टवान् ॥ बाहुल्यात् आकाशं व्यामोतिस्मेत्यर्थः ॥

अत्र हेतुमुखेक्षते ॥ जनिहेतुरिति ॥ जनेरुत्पत्तेर्हेतुः कारणमितीव
किं ॥ स्वपितुरितरदृष्ट्या ऽस्पृश्यत्वेऽपि पुत्रस्य दृष्ट्या परमपूज्य-
त्वेन स्पृश्यत्वमस्येवेति भावः ॥ ९७ ॥

नृत्योद्भवं श्रमजलं शुशुभे शरीरे कृष्णस्य चारु नि
तरां व्रजसुंदरीणां ॥ चित्तं प्रपूर्य ननु नैजभरणे त
पां सम्यक्ततः किल गलन् प्रणयप्रपूरः ॥ ९८ ॥

नृत्योद्भवमिति ॥ कृष्णस्य व्रजसुंदरीणां च शरीरे नृत्योद्भवं चारु
सुंदरं ॥ एतेन दौर्गंध्यादिलौकिकधर्मव्यावृत्तिः ॥ श्रमजलं स्वेदो-
दकं नितरामंत्यतं शुशुभे ॥ अत्रोपेक्षते ॥ चित्तमिति ॥ निजएव
नैजः स्वकीयो यो भरोऽतिशयस्तेन ॥ तेषां कृष्णस्य व्रजसुंदरी-
जनानां च चित्तं सम्यक् प्रपूर्य पूर्णं कृत्वा अथ ततश्चित्तात् गल-
न् प्रवहन् प्रणयप्रपूरः प्रेमप्रवाहः किलेति संभावनायां ॥ अपरि-
मितमुदकादि परिच्छिन्नपात्रे ऽसमाविशद्बहिर्गच्छलति तद्वदपरि-
मितः प्रेमपूरः परमाणुरूपत्वात्परिच्छिन्नेषु हृदयेष्वसमाविशन् श्र-
मजलरूपेण बहिर्निःसृतवानित्यर्थः ॥ वसंततिलका दत्तं ॥ ९८ ॥

ग० ॥ तदवसरे वृंदावनपरिसरे कुटिलाऽलका
ऽऽकुलकामिनीवदनभ्रमद्गङ्गस्वर्णाऽर्णोऽजमिश्रप्र
त्येककुंचितकुंतलकुलाऽऽकीर्णकृष्णाऽऽननमिल
न्मिलिदवृंदेदीवरनिकरतकुचकुड्मलैः परमहृद्यं
तरलतरतन्नेत्रप्रोष्ठीप्रकरप्रचुरं नर्तनरयनृत्यदा
भरणगणगलितललितमणिश्रेणिस्वच्छतरवालु

कं चलन्नूपुरादिभूषणसलिलपतत्रिसंदोहश
ब्दितं दिविषदैणि कैणां कांस्तः करणैर्निपुणैः कृता
ऽवगाहं नानाऽभिनयकरणकंपमानकृणत्कंकण
कदंबोर्मिकं शृंगाराऽमृतपरिपूरितमद्भुतं रंगतटा
कमतितरां रराज ॥ २६ ॥

अथ तटाकरूपकेण नृत्यस्थानं वर्णयति ॥ तदवसरइति ॥ नृत्याऽव-
सरे वृंदावनपरिसरे वृंदावनपर्यंतभूमौ अद्भुतं रंगतटाकं रंगएव नृ-
त्यस्थानमेव तटाकं कासारः तत् अतितरां रराज शुशुभे ॥ कीदृ-
शं ॥ कुटिलेत्यादि ॥ कुटिला येऽलकास्तैराकुलानि व्याप्तानि
यानि कामिनीवदनानि तान्येव भ्रमद्गङ्गविशिष्टानि स्वर्णाऽर्णो-
जानि स्वर्णकमलानि तैर्मिश्राणि मिलितानि यानि ॥ इदमिदी-
वरविशेषणं ॥ प्रत्येकं कुंचितेन कुंतलकुलेन केशसमूहेनाऽऽकी-
र्णानि यानि कृष्णाऽऽननानि तान्येव मिलिन्मिलिदवृंदानि संगत-
भ्रमरवृंदानि इंदीवराणि नीलोत्पलानि तेषां निकरः स च तासां
गोपीनां कुचाएव कुड्मलानि कमलकलिकाः तानि च तैः कृत्वा
परमहृद्यमत्यंतरमणीयं ॥ तथा ॥ तरलेति ॥ तरलतराण्यतिशयित-
चंचलानि यानि तन्नेत्राणि श्रीकृष्णस्य गोपीनां च नयनानि ता-
न्येव प्रोष्ठयः शक्यः ॥ प्रोष्ठी तु शकरी द्वयोरित्यमरः ॥ तासां यः
प्रकरः समूहस्तेन प्रचुरं व्याप्तमिति यावत् ॥ तथा ॥ नर्तनेनेति ॥ न-
र्तनरयेण नृत्यवेगेन नृत्यन् कंपमान इति यावत् एवंविधो य आ-
भरणगणो भूषणसमूहस्तस्माद्गलितता ये ललितमणय स्तेषां या
श्रेणिः सैव स्वच्छतरा वालुका र्यास्मस्तत् ॥ तथा ॥ चलदिति ॥

चलति चंचलानि यानि नूपुरप्रभृतीनि भूषणानि तान्येव सलिलपतत्रिण स्सारसादिजलपक्षिणस्तेषां यः संदोहः समूहस्तेन शब्दितं शब्दयुक्तं कृतं ॥ शब्दवच्छब्दाद्वात्वर्थे णिच इष्टवद्भावे विन्मतोर्लुगिति लुकि ततः क्तप्रत्ययः ॥ तस्य शब्दितं यस्मिन्निति व्यधिकरणवद्भुव्रीहिर्वा ॥ तथा ॥ दिविषदिति ॥ निपुणैः कुशलैः दिविषदोदेवाः वैणिका वीणावादाका गंधर्वकिन्नरादयः एणां कश्चन्द्रः एषां द्वे तेषां यान्यतः करणानि तैः कृताऽवगाहं कृतमज्जनं ॥ एतेषामंतःकरणानां तदवलोकनेन तदेकतानत्वादियमुक्तिः ॥ तथा ॥ नानेति ॥ नानाऽनेकविधा ये ऽभिनयास्तेषां यत्करणं तेन कंपमानानि अतएव कण्ठंति शब्दायमानानि यानि कंकणानि तेषां कदंबाः समूहा एवोर्मयो लहर्यो यास्मिस्तत् ॥ शैषिकः कप् ॥ तथा ॥ शृंगारेति ॥ शृंगारएवैतदाख्योरसएवाचूतमुदकं तेन परिपूरितं परिपूर्णं ॥ २६ ॥

प० अथ हरिर्हरिणैर्हरिभिः शशैः परिवृतं परितः परिदर्शयन् ॥ तरणिजामणिजालसमप्रभाऽमलजले विजहार रतिप्रदः ॥ १९ ॥

अथ हरिस्ताभिर्जलक्रीडां कृतवानित्याह ॥ अथेति ॥ अथबहिर्ल्यसमाप्त्यनंतरं रतिप्रदः प्रीतिदाता सुरतसुखदाता वा हरिः श्रीकृष्णः हरिणैः मृगैर्हरिभिर्वानरैः शशैश्च परिवृतं वनमिति शेषः ॥ परितः सर्वतः अर्थाद्गोपीः दर्शयन् सन् ॥ तरणिजेति ॥ तरणिजाया यमुनायाः मणिजालसमप्रभं मणिसमूहसदृशनिर्मलप्रभं अतएव निर्मलमकलुषं यज्जलं तस्मिन्विजहार ताभिः सह रेमे ॥ दु-

तविलंबितं वृत्तं ॥ अग्रिमश्लोकद्वयेऽपीदमेव वृत्तं ॥ १९ ॥

मुकुलिताऽऽकुलिताऽरुणलोचनः सुरमणी रमणी जनवल्लभः ॥ विहरणं हरणं खलु चेतसः सुतनुते तनुते यमुनाजले ॥ १०० ॥

मुकुलितेति ॥ सुरमणिः सुरेषु देवेषु मणिरिव मणिः श्रेष्ठः श्रीकृष्णः सुतनुते सुतेन प्रत्यासत्या श्रीकृष्णसुतेन मदनेन नुते स्तुते यमुनाजले विहरणं क्रीडनं तनुते विस्तारयति ॥ कीदृशः सुरमणिः ॥ मुकुलितेत्यादि ॥ मुकुलिते क्रीडनसुखेन मीलिते जागरवशादाकुलिते अतएवाऽरुणे लोचने नेत्रे यस्य सः ॥ तथा ॥ रमणीति ॥ रमणीजनस्य वल्लभः प्रियः ॥ कीदृशं विहरणं ॥ खलु निश्चये चेतसोऽतः करणस्य हरणं ह्रियतेऽनेनेति हरणं हरणकारणं ॥ १०० ॥

हरिविहारविहारितविक्रमः शशधरोऽप्यधरीकृतलोचनः ॥ अगणितोदुगणैः परिवारितः पदमहो न ससर्प नभोऽगणे ॥ १०१ ॥

श्रीभगवत्क्रीडादर्शनेन नभसि चंद्रस्य स्थैर्यं वर्णयति ॥ हरीति ॥ अहो आश्चर्यं हरिणा प्रयोजककर्त्रा विहारेण स्वक्रीडया प्रयोज्यकर्त्र्या विशेषेण हारितः विक्रमः अथवा विशेषेण क्रमो गतिर्यस्य स हरिविहारविहारितविक्रमः अथवा णिजार्थाऽविवक्षया हरिविहारेण कर्त्रा हारितो लुतो विक्रमो यस्य सः अतएवाधरीकृते दर्शनौत्क्यादधःकृते लोचने येन स तथा ॥ अगणितेति ॥ अगणितानि यान्युद्भूतानि नक्षत्राणि तेषां गणैः परिवारितः

परिवेष्टितः ॥ शशधरोऽपि चंद्रोऽपि नभोऽंगणे आकाशाऽंगणे ॥
अत्रपृषोदरादित्वाण्णत्वं ॥ वस्तुतस्तु नभोग्नइत्येव योग्यः पाठः ॥
पृषोदरादित्वकल्पनं तु नयोग्यं ॥ अंगनं प्रांऽंगणेऽपि स्यात्कामि-
न्यामंगना मतेति विश्वमेदिन्यादिकोशस्थानांतवर्गे पाठविरोधात् ॥
णांतवर्गे तस्याऽकथनाच्च ॥ पदमपि न ससर्प एकं पदमपि न च
लितवानित्यर्थः ॥ १०१ ॥

एवं विलृत्य विरहानलतीव्रतापं संलृत्य ताः क्ष-
णमिव क्षणदां विमृश्य ॥ गेहं ययुः प्रतिनिवृत्त्य
तदाज्ञया नाऽसूयन्विमोहितधियः पतयः किला
ऽऽसाम् ॥ १०२ ॥

रासक्रीडावर्णनमुपसंहरति ॥ एवमिति ॥ ता गोप्यः एवं पूर्वोक्तप्र-
कारेण विलृत्य विहारं कृत्वा ॥ विरेहेति ॥ विरहएवाऽनलोऽ-
भिस्तत्संबन्धिनं तीव्रं तापं संलृत्य ॥ क्षणदां रात्रिं ॥ क्षणदा क्षपेत्य-
मरात् ॥ क्षणमिव क्षणतुल्यामित्यर्थः ॥ विमृश्य मत्वा ॥ विहार-
रसनमग्नचित्तत्वेनेत्यर्थः ॥ अतएव क्षणदापदप्रयोगः ॥ क्षणमु-
त्सवं ददातीति तदर्थः ॥ तदाज्ञया श्रीकृष्णाऽऽज्ञया प्रतिनिवृत्त्य
गेहं ययुः ॥ ननु तत्पत्यादिभिः कथमंगीकृता इत्यत आह ॥ ने-
ति ॥ आसां गोपीनां पतयः विमोहितधियः भगवन्मायाविमो-
हितबुद्धयः संतो नाऽसूयन् ईर्ष्यां न कृतवन्तः ॥ कंडूदेरसृजोल-
ङ्घि रूपं ॥ वसंततिलका वृत्तं ॥ अयिमश्लोके प्येतदेव वृत्तं ॥
॥ १०२ ॥

चंचन्मिलिंदकुलझंरुतिशब्दितेऽस्मिन्पुष्प्यत्सुमप्र-
सृतगंधघने वने ऽसौ ॥ नृत्यद्वधूजनकदंबकमध्य
वर्ती शश्वत्पुनातु रूपया रससिंधुरस्मान् ॥ १०३ ॥

प्रकरणसमाप्तौ कविर्मगलमाचरति ॥ चंचदिति ॥ अस्मिन् ध्या-
नसन्निधापिते वंदावनाख्ये वने शश्वन्निरंतरं ॥ नृत्यदिति ॥ नृत्यं-
तो ये वधूजनानां व्रजस्त्रीणां कदंबकाः सात्विकराजसादिभेद-
भिन्नास्तेषां मध्ये वर्तनशीलः असावप्राकृतः रससिंधुः सर्वरस-
निधानं श्रीकृष्णः अस्मान् बहुवचनात्सपरिवारान् रूपया स-
दा पुनातु ॥ शश्वदित्यस्य मध्यमणिन्यायेनोभयत्र संबंधः ॥
कीदृशे वने ॥ चंचदिति ॥ चंचत् शोभमानं यन्मिलिंदकुलं भ्र-
मरकुलं तत्कर्तृकया झंकृत्या शब्दिते सशब्दीकृते ॥ भ्रमरसंचारे
हेतुगर्भं वनस्य विशेषणांतरमाह ॥ पुष्प्यदिति ॥ पुष्प्यंति विकसं-
ति यानि सुमानि पुष्पाणि तेभ्यः प्रसृता ये गंधाः स्वस्वजातीय-
सौरभाणि तैर्घने सांद्रे ॥ एताभ्यां विशेषणाभ्यां वंदाने निरंतर-
मुद्दीपकसामग्रीसमृद्धिः सूचिता ॥ १०३ ॥

॥ इति श्रीबालकृष्णचंपूच्याख्यायां ॥

चतुर्थः स्तवकः समाप्तः ॥ ४ ॥